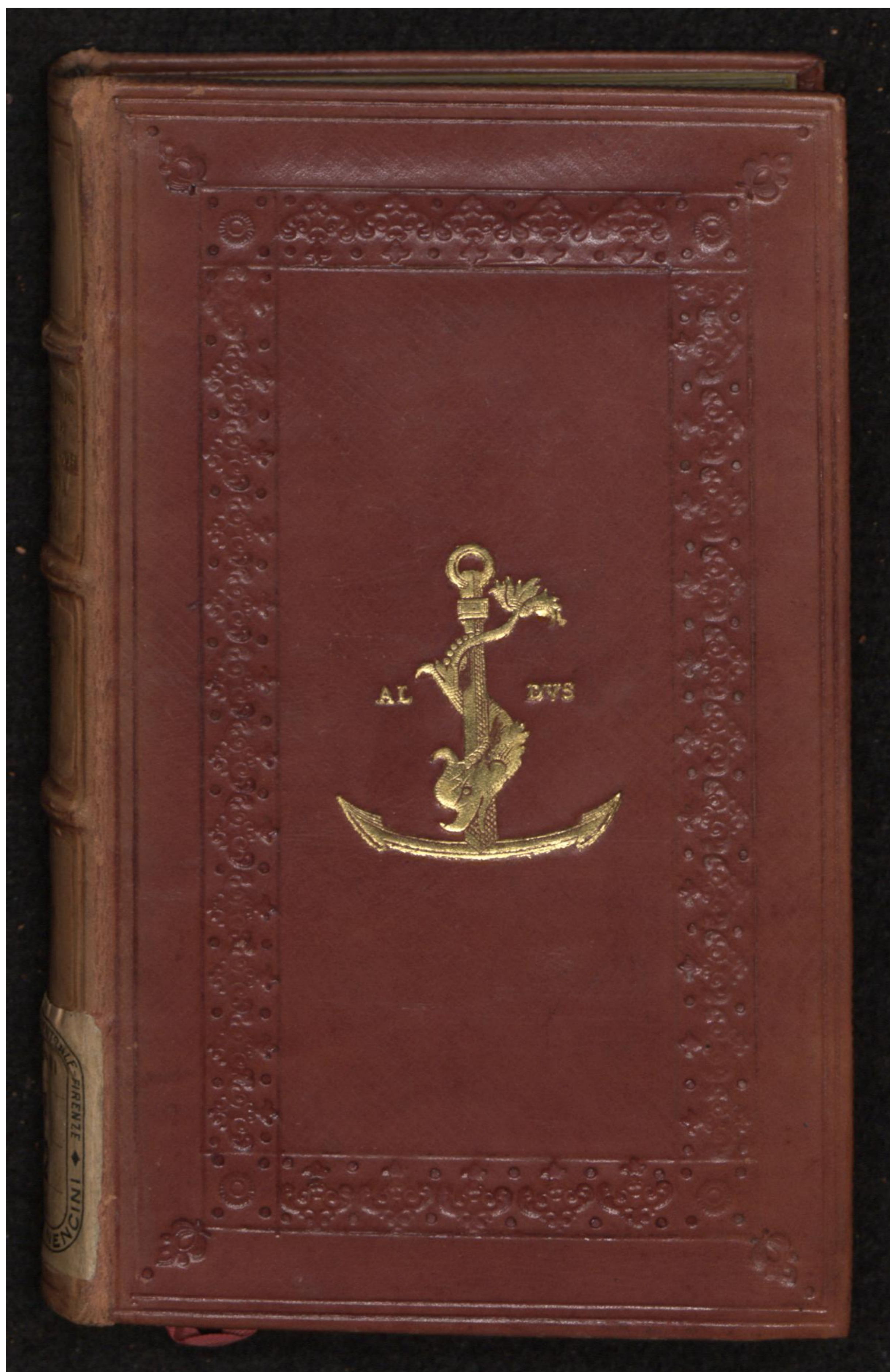
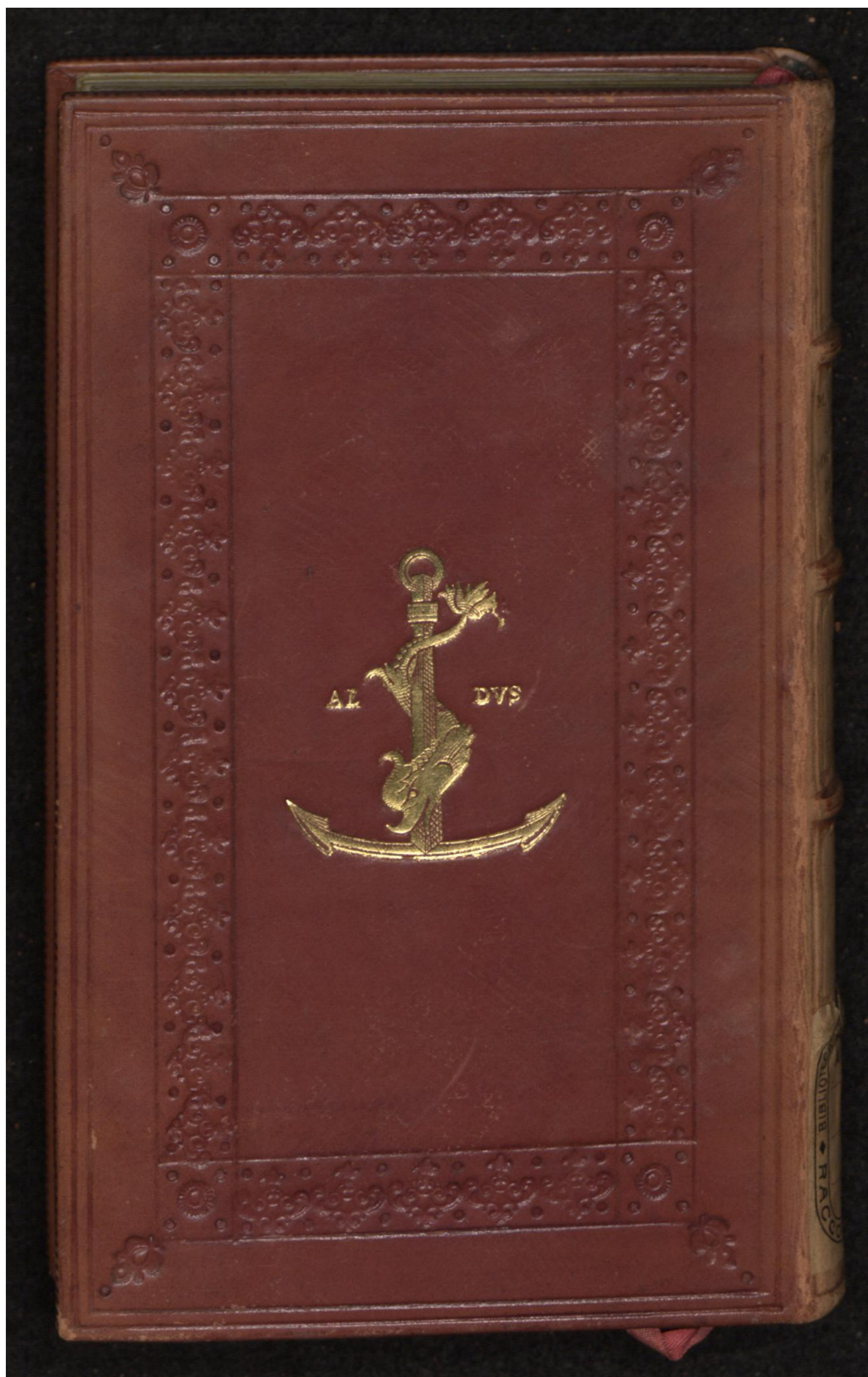

AL DVS

M.T. CICERONIS
OFFICIORVM
DE SENECTVTE
DE AMICITIA
PARADOXA
VENETIIS
1517
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE · FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
I
2
11

AL DVS

Ex Libris Joannis Nencini
1874

IN HOC VOLVMINE HAEC CONTINENTVR.

M. T. CIC. OFFICIORVM LIB. III.

CATO MAIOR, SIVE DE SENECTVTE.

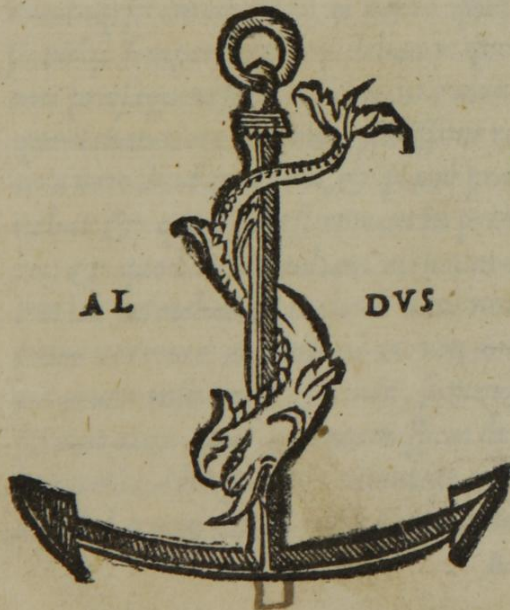
LAELIVS, SIVE DE AMICITIA.

SOMNIVM SCIPIONIS EX VI. DE REP. EXCERPTVM.

ΠΑΡΑ´ΔΟΞΑ

ΘΕΟΔΩ´ΡΟΥ ΠΕΡΙ` ΓΗ´ΡΩΣ ἙΡΜΗΝΕΙ´Α.

Ὄ´ΝΕΙΡΟΣ ΣΚΙΠΙ´ΩΝΟΣ.

IOANNES BAPTISTA EGNATIVS VENETVS MARCO MOLINO PATRITIO ORNATISSIMO ALOISII. D. MARCI PROCVRATORIS FILIO. S. P. D.

Tanta semper ab ineunte ætate tui uel animi uel ingenij fuit expectatio Marce charissime, ut omnes, qui te à puero spectabant, omnia de te sibi facile pollicerentur. nec occurrebãt illis hæc cogitantibus (opinor) aut Molinæ gentis summa nobilitas, aut educationis sanctitas, aut clarissimi patris amplitudo: sed elucebat in te iam puero uigor quidã animi, atq; indoles egregia, qua partim mirabilem omnium erga te beneuolentiam, partim etiam admirationem multorum concitabas. & cum ætas ea natura id habeat, ut grata, iucundáq; sit omnibus: in te nescio quid suauius, illustriusq; semper extare uidebatur: quod haud dubium præsagium faceret subsecutæ uirtutis, et laudis, quam maturiore hac ætate plenissime reddis. Inter cætera uero illud excellens, & planè præstans in te eminebat: & quod beneficentiam in primis amplectebaris: & quod uerecundiam uirtutum omnium parentem ita retinebas: ut maiores natu non solum plurimum uererere: uerum etiã eorum consuetudine præter ætatis institutum aliorum, summopere gauderes. Creuit mox ætas: & quam spem de te à puero oẽs habuerãt, adeo plene et cumulate adultus præstitisti: ut nihil te uno ciuitas nostra aut amabilius, aut cha

rius habeat. Ego quoq; cum te non solū de his uirtuti bus plurimum semper amarem, uerum etiam maximis tuis in me beneficijs etiam, atq; etiam deberē: sic mecum ipse planè statuebam, nisi monimētum ali quod grati erga te saltem animi mei posteritati etiam extaret: uitam mihi acerbissimam fore. Nam si iuxta Hesiodi sententiam, ea quæ acceperis si potes, maiori mensura reddere nos decet: quid ubi non modo beneficio prouocatus, uerum etiā penè obrutus sis præstandum tibi censeas? an agri ipsi plus quàm acceperе tanto uberius reddant: homines in referenda gratia, qua nullum uitæ officium magis necessarium est: segnes, inertes'q; iaceant? ꝙ si ita natura comparatum est, ut in eos etiā, quos profuturos tibi ꝑsuaseris, officia cōferas: qualis in eos esse debes, q plurimū ante profuere? mea uero sententia de tota hac beneficentiæ ratione ea planè fuit: quam & Ciceroni his Officiorum libris, qui tibi nuncupantur, probari maxime uideo: quod cum duo sint liberalitatis genera, unum tribuendi beneficij, alterum reddendi, tribuas ea nec'ne, integrum tibi esse, gratiæ autem acceptæ obliuisci, nullam'q; parem gratiam reddere, non modo inhumani esse hominis, uerum etiam impij. Quis enim non uideat cum alias uirtutes hac ratione tolli, tum uero societatem, communionem'q; humani generis euerti? quare grauiter admodū īdignari, queriq; iuste solemus, cum in ingratum hominem offendimus. Itaq; non modo prudēter sensisse, uerum etiam peramanter fecisse uisus est mihi Franciscus Asulanus iuuenis cum literis tum optimis mo=

ribus ornatus, qui mecum egit, ut hi tibi libri inscriberētur. quos olim Aldus Compater græcæ, latinæq; linguæ instaurator unicus summo studio recognoscebat, (eorum enim lectione plurimum oblectabatur) idq; ipsum eo feci libentius, quod ille tibi pridē hosce destinarat. neq; enim aliud dies noctesq; cogitabat, quàm ut amicos omnes, te uero in primis ornaret, nullumq; munus omitteret in te honestando. Amauit enim te semper iam inde à pueritia, omniq; studio id egit: ut dignus eius disciplina euaderes. ille igitur uiuens cum hosce tibi destinasset: nō iniuria ego quoq; illos tibi nūcupaui, qbus nihil ad uitam instituendam utilius, nihil ornatius esse potest. Nam cum multi sint in philosophia loci graues & utiles in primis uitæ hominum, & de his accurate, copioseq; à Cicerone primū literis latinis multa disputata: latissime tamen patet hæc pars, quæ de officijs à nobis, à græcis περὶ καθήκοντος appellata est. (sic enim Zeno stoicæ sectæ author primus dixit.) Quæ enim uitæ hominum pars esse potest, siue illi publice, siue priuatim quid agant: siue forensia, seu domestica curent: siue secum quid seu cum alio contrahant, quæ uacare officio possit? in quo sanè colendo, omnis honesti ratio, omnis uirtus, omnis deniq; actio plurimum eluceat. quod si contra negligas, omnis animi labes, omnis turpitudo, omnia denique uitia erumpant. Accedit ad utilitatem, quod genus orationis temperatum uidelicet & æquabile Cicero his libris ita retinet, uti non immerito adhortetur filium non solum ad orationes lectitandas suas,

uerũ etiam ad hoſce de philoſophia libros, qui ſeſe il lis iam pridem ferè æquarunt: ediſcendos. Nam ut in illis uis quædã maior, et copia, qua planè admirabi lis ac diuinus uideatur, extet: ſic genus hoc orationis totum à forenſi contentione ſepoſitum plurimum & iuuare, & alere ſtudia adoleſcentum poſſit. Quare mi Marce non adhortari ſolum te habeo, ut eam ani mi propenſionem tueare, quæ tibi à natura inſita ſit, literas ac bonos mores colẽdi: uerum etiam ut ita con tendas, ut dignus patriæ ampliſſimæ authoritate, di gnus familia clariſſima, dignus deniq; patre tuo opti mo euadas. neq; enim ille ita te genuit, ut rei tantum ac opum, quas ampliſſimas bonis artibus compara- uit: hæredem te inſtituat: ſed ut paternæ, auitæq; glo riæ te præcipue ſucceſſorem relinquat. Additus ad ho ſce libros Cato maior, additus & qui Lælius ſiue de amicitia inſcribitur. addita & quæ in Bruti nomine apparuere παράδοξα. quæ quoniam præter uulgi opinionẽ dicuntur, iure Cicero παράδοξα nũcuparit: ut cum illa leges, qui fructus ſenectæ ætatis ſit, quan tum'ue illi tribuẽdum accipias: aut cum Lælium, quo rum hominum amicitiam expetas, quibus officijs eam tueare: qua'ue fini etiam colas, & quatenus, intelli- gas. Nec contemnenda interim admirabilia illa, quã uis breuia, exiguáq; ſint, quæ non indigna Cicero duxerit, quæ in Bruti nomine emitteret: uiri faci- le per ea tempora ciuitatis principis & in ſtudijs phi loſophiæ eminentiſſimi. qbus ille feliciſſime conſecutus eſt, uti à quibus ſanè uulgus abhorreat, quæq; pluri mum ab opinione eius diſcrepent, et quæ uix ullum

orationis florem recipere posse uideantur: ea iam opinione multorum probentur. ornamentisq́; oratiōis adhibitis ita explicentur: ut lucem, forumq́; facile patiantur. adeo nihil tam incredibile, quod non dicendo probabile facias: nihil tam horridū, incultum'ue, quod oratione splendida et ornata non illustretur, ac uelut excolatur. Suscipies igitur hosce libros Marce clarissime eo etiam libentius, quod græca etiā primu, quæ Theodorus Gaza olim transtulerat: excudenda curauimus, libellum uidelicet γήρως πέρι καὶ σκιπίωνος ἐνύπνιον. quæ cum ille uir doctissimus plurimum admiraretur: digna duxit quæ græcis hominibus lectitāda traderet: ne gloriari tantum Græcia possit, nihil habere à latinis, quo merito ἀντιπελαργεῖσθαι τῇ ἑλλάδι uideamur. bene uale, & Egnatium ama.

CVM hi tres officiorum libri, de quibus Cicero princeps apud latinos scripsit, huiusmodi semper habiti sint: ut doctissimi cuiusq; iudicio scriptis eius in hoc genere iure praeponantur omnibus, quos etiam Plinius grauis author non legendos tantum, sed ediscendos prodiderit, haud ab re fuerit, si ex ueterum interpretum formula, quaedam de nominis huiusce ratione praefabimur, tum qui authores graeci, latiniq; de re tam utili, ac necessaria scripserint, repetamus: ut appareat non sine causa à Cicerone filio praecipue nuncupatos: quem cum natura plus aliis diligeret: iure quoq; eos libros illi iscriberet, quos maxime omnium ipse probaret. Sed & res tanta haud sane nuda, sineq; dote aliqua edenda fuerat: quando id etiam in sacris obseruari uideas, ut sacerdotes ipsi augustiore forma componantur, & uasa ornatiora, reliquusq; ad ea curanda apparatus elegantior expetatur. accedent in calce ēt de inscriptione quaedam nō iniucunda. Officiū igitur ueteres pro re probrosa adeo usurparunt: ut qui turpi corporis obsequio aliquos demeruissent: eos non sine graui nota officiosos dixerint. inualuit hinc usus uerbi melior: ut omnes actiones quaecunq; ab honesto, utiliq; fluerent uelut à fonte, Officia sequens aetas appellarit. Quare ea quae in philosophorum praeceptionibus posita essent: quibusq; uitae usus ornari, confirmariq; posset, hac appellatione insignierunt, ut media haec officia

interdum dixerint ad eius differentiam, quod græci κατόρθωμα, nos, quando id ad finem bonorũ spectet: summum & perfectum, ac rectum officium appellare possumus. atqui hoc, de quo Cicero his libris quærit, ad institutionem uitæ communis maxime facit, ut quicquid tale sit: quod cur factum sit à nobis probabilis ratio reddi possit: id officium, sæpe etiam mediũ esse dicamus. græci uero cum hoc intelligere uolunt, κατὰ περίστασιν καθῆκον, idest cum circunstantijs id intelligunt. in quo eorum requiro prudentiam, qui illud apud Ciceronem in epistolis ad Atticum καθῆκον κατὰ περίστασιν officium circa Fortunæ aduersitatem interpretati sint: ut uel illi non satis rẽ perceperint: uel anxie, ac scrupulose nimis rem apertam explicarint. Iam uero uis uerbi se se adeo effudit, ut honorẽ habitum alicui hoc uerbo accipiamus, cum. s. dicimus officij gratia prodire obuiam. est & illud ueteribus perelegans habitum, ut dicerent, famuliam in officio esse, cum munia sua quisq; bene perageret, cum quid tempori, quid loco, quid personis, quid rei cõueniret: obseruarent, longéq; ab ĩeptijs abessent. sed et ipsa beneficia passim officia iã appellamus. Quid quod cum sponsalia celebras, cum iusta ducis, sequens ætas hæc omnia officij nomine notarit? Ipsos etiam magistratus, locum ubi sedeant, undéue ius dicant: officium nuncupamus. Nec hactenus contenti inanimatis, naturæq; ipsi hoc attribuimus. accedit quod nulla ferè popularior actio iureconsultis est ea, quæ de inofficioso testamento quæritur: ut à Cicerone uerissime sit dictum late admodum patere, non solum ea præcepta

quæ à philoſophis tradita de officijs ad communem ui
tæ uſum ſint, ſed uerbi etiam ſignificationem ad in
finita quodammodo uſurpari poſſe: ut quicquid ui-
tæ hominũ proſit, nec cuiquam officiat: quicquid nos
loquendo, agendo'ue deceat (nam ἐν τῷ πρέποντι, ideſt
in decoro eius eſt tota ſedes & ortus) id officium eſſe
ſentias. Primus autem apud græcos, quod Laertius
ipſe etiã prodat, Zeno Cittieus ſtoicæ hæreſeos prin
ceps ad hanc uitæ partem præcepta tradidit. primus
etiam τὸ καθῆκον quaſi conueniens interpreteris, ap
pellauit. quẽ certatim complures eius auditores æmu
lati ſunt. reliqui etiã philoſophi plura ſuper hac re
poſteris commentaria reliquere: ut nullus appellatio-
ne philoſophi dignus cenſeretur, qui hac de re non
aliquid ſcripſiſſet. Inter eos autem, qui ſtoicam hære-
ſim amplexi ſunt, excelluit facile Panætius ex Rho-
do, non ille ſenior, ſed Nicagoræ filius ætate poſte-
rior ex eadem inſula, qui Africanum docuit, quiq;
Athenis obijt. cuius περὶ καθήκοντος libri maxime cele
bres erant. hunc tanta felicitate ſecutus eſt Cicero, ut
niſi ingenuitate illa ſua memorabili Panætij, quem
authorem ſequi fateatur, meminiſſet: uix Panætij no
men latinis hominibus notum eſſet. ſed Poſſidonius
Rhodius & ipſe Panætij diſcipulus, qui Pompeij ma
gni ætate floruit, cuiq; faſces illos triumphales ex to-
to orbe ſummiſit, dum fores à lictore percuti uetuit in
philoſophiæ honorem, non contemnendos reliquerat
commentarios, quos Cicero legerit. cuius etiam uolu-
minis κεφάλαια mitti ad ſe per Athenodorũ Caluũ
ab Attico maxime petit: quando in his erat περὶ τοῦ κα

τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, ideſt ut ego interpretor de offi
cio quod in ꝑſonis rebusq́;, atq; alijs circuſtantijs ex-
quireretur. Quod autem de inſcriptione quærere ali
qui poſſent, melius ne à Cicerone factum eſſet, ſi de
officio græcos æmulatus inſcripſiſſet, ille uero non du
bitat iſcribendum ita fuiſſe. ſed pleniorem ſibi uiſam
inſcriptionem, ſi multitudinis numero officia dixiſſet.
de quibus adeo luculente & accurate ſcripſerit: ut
quod de Apellis Venere memoriæ proditum ſit, ueriſ
ſime de his dici poſſit inuiſuros potius eſſe omnes quã
æmulaturos. Nam ut nemo poſtea pictor inuentus ẽ:
qui Veneris extremam partem, quam Apelles inchoa
tam reliquerat: abſolueret: (capitis enim & oris pul
chritudo ſpem omnem cæteris adimebat eius indu-
ſtriam adæquandi) ſic ea quæ Cicero non inchoauit,
ſed plane abſoluit: quis ſe aſſequi unquã ſperet? Qua
re iure filio προσεφώνησε, quippe qui prudenter ſa-
nè arbitraretur, aut hac lectione, aut alia nulla uitã
alioqui adoleſcẽtis liberiorẽ componi, corrigiq́; poſſe.
Quapropter etſi cenſet ab oĩbus eẽ hoſce comentarios
lectitandos, qui uitam honeſtam ingredi cogitant: atq;
his præceptis teneras adhuc iuuenum mentes infor-
mandas: ut optimis aſſueſcant à pueritia, circunſo-
nentq́; puerorum aures huiuſmodi uoces, nec aliud
unquam audiant: filio tamen in primis hæc euoluẽ
da & habenda ſemper in manibus admonet: quippe
qui expectationem ſuſtineret non paruam pater-
næ induſtriæ æmulandæ, magnam etiam eius hono
rũ, ac dignitatis, aliquam præterea nominis. Vtinã
uero quæ Cicero filio præcipit, ea noſtrates adoleſcen

tes præcepta sibi censeant, uelintq; Ciceronis lectione delectari. In primis uero tribus hisce officiorum libris, & alijs, qui ad hos additi sunt de senectute aut de amicitia. ut interim nec eos libros negligant, quos Diuus Ambrosius ad Ciceronis imitationẽ conscripsit. qui tanto etiam diligentius legendi à nobis sunt, quo ille Christianum hominem, idest perfectum & absolutum nec naturæ solum obtemperantem, sed deo perfectius deseruientem istituit. Valete.

Errata sic corrigito.

Charta	2	uersu 30	quoq; modo
	15	18	ferat : &
	18	46	præfidentes
	24	59	gestarum: cui
	28	25	& admittenda
	95	35	dele alterum de
		40	ut quoad
		46	& iustitia præstantissimum
		49	hemicyclo
	96	3	ipsos introduxi
		5	id eò feci
		14	sic cum
		44	dele dicunt
		54	dele esse
	97	1	animaduerti
		46	potuisset?

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM, LIBER PRIMVS.

q Vanquam te Marce fili annum iam au-
dientem Cratippum, idq́; Athenis, abun
dare oportet præceptis, institutisq́; phi-
losophiæ, propter summam & doctoris
authoritatem, & urbis: quorum alter te
scientia augere potest, altera exemplis: tamen ut ipse
ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniun
xi: neq; id in philosophia solum, sed etiam in dicendī
exercitatione feci: idem tibi censeo faciendum: ut par
sis in utriusq; orationis facultate. Quam quidem ad
rē nos (ut uidemur) magnum attulimus adiumentum
hominibus nostris: ut non modo græcarum literarum
rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur ade-
ptos & ad dicendum, et ad iudicandum. Quāobrem
disces tu quidem à principe huius ætatis philosopho-
rum: et disces quādiu uoles: tandiu autem uelle debe-
bis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed ta
men nostra legens non multum à peripateticis dissidē
tia, quoniam utriq; & Socratici et Platonici esse uolu
mus: de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impe
dio. orationem autem latinam profecto legendis no-
stris efficies pleniorem. Nec uero hoc arroganter dictū
existimari uelim. nam philosophandi scientiam con-
cedens multis, quod est oratoris proprium apte, distin
cte, ornateq́; dicere: quoniam in eo studio ætatem con-

sumpsi: si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. Quamobrem magnopere te hortor mi Cicero: ut non solum orationes meas, sed hos etiã de philosophia libros, qui iam se illis ferè æquarunt: studiose legas. Vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini uideo græcorũ adhuc contigisse: ut idem utroq; in genere laboraret: sequereturq; & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. Nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest: disputator subtilis, orator parum uehemens: dulcis tamen: ut Theophrasti discipulũ possis agnoscere. Nos autem quantum in utroq; profecerimus: aliorum sit iudicium. Vtrunq; certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare uoluisset: grauissime, & copiosissime potuisse dicere. Et Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat: tenuisset: & pronuntiare uoluisset: ornate, splendideq; facere potuisse. Eodemq; modo de Aristotele & Isocrate iudico: quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere: et multa posthac, ab eo exordiri uolui maxime: quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ grauissimum. Nam cum multa sint in philosophia & grauia et utilia accurate, copioseq; à philosophis disputata: latissime patere uidentur ea: quæ de officijs tradita ab illis et præcepta sunt, et consumata. Nulla enim uitæ pars, neq; publicis, neq; priuatis, neq; forensibus, neq; domesticis in rebus, neq; si tecum agas quid, neq; si cum al-

tero contrahas: uacare officio potest. In eoq; colendo sita uitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudo. Atq; hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ propositis malorum & bonorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui summum bonum sic instituit: ut nihil habeat cum uirtute coniunctum: idq; suis commodis, non honestate metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur: fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis uero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat: tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ eẽ uelint: de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta, firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorũ, & Peripateticorum, quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est. qui tamen haberent ius suum disputandi de officio: si rerum aliquẽ delectum reliquissent: ut ad officij inuentionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos: non ut interpretes, sed (ut solemus) e fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum quoquomodo uidebitur, hauriemus.

Placet igitur (quoniam omnis disputatio de officio futura est) ante definire quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci: ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio: unũ genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis: quibus in omnes partes usus uitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exẽpla sunt. Omnia ne officia perfecta sint: nunquid officium aliud alio maius sit: & quæ sunt generis eiusdem. Quorũ autem officiorum præcepta traduntur: ea quanquam pertinent ad finem bonorum: tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidentur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij. Nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium rectum (opinor) uocemus, quod græci κατόρθωμα. hoc autem commune officium uocant: atq; ea sic definiunt: ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicunt: quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestum'ne factu sit, an turpe dubitant: id quod in deliberationem cadit. in quo consyderando, sæpe animi in contrarias sententias distrahũtur. Tũ autem inquirunt, aut consultant ad uitæ commoditatem iucunditatem'q;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iu

uare, & suos: conducat id nec'ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur: fit ut distrahatur in deliberãdo animus: afferat'q; ancipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit: duo prætermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Itemq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putauit esse rationem: in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter. tum pari ratione de utili. post de comparatione eorum disserendum. Principio generi animantium omni est à natura tributũ, ut se, uitam, corpus'q; tueatur: declinet'q; ea, quæ ei nocitura uideãtur: omniá'q;, quæ sint ad uiuendum necessaria: inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus, procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum quod adest, quod'q; præsens est, se accommodat, paulum admodũ sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, qui rationis est particeps: per quam consequentia cernit: principia & causas rerum uidet: earum'q; progressus, quasi antecessiones non ignorat: similitudines comparat: re-

busq; præsentibus adiungit: atq; annectit futuras: facile totius uitæ cursum uidet: ad eamq; degendã præparat res necessarias. Eademq; natura ui rationis hominem conciliat homini: & ad orationis, & ad uitæ societatem. Ingeneratq; in primis præcipuum quendã amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit: ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum & ad uictum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat: tueriq; debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos: & maiores ad rem gerẽdam facit. in primisq; hominis est propria ueri inquisitio, atq; inuestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs, curisq; uacui: tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere. Cognitionemq; rerum, aut occultarum, aut admirabilium ad bene, beateq; uiuẽdum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod uerum simplex, syncerumq; sit: id esse naturæ hominis aptissimum. Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus: ut nemini parêre animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quod unum hoc animal sentit: quid sit ordo, quid sit, quod deceat in factis, dictisq;, qui modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur: nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo ẽt

magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consi lijs, factisq́; conseruanda putat: cauetq; neq̃d indecore, effœminate'ue faciat: tum in omnibus & opinioni bus & factis, nequid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod quærimus honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodq́; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur: laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides: quæ si oculis cerneretur: mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne quod honestum est: id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicaentia ueri, solertiaq́; uersatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoq́; suum cuiq;, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi, atq; inuicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt, quæq́; dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atq; implicata sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est: in qua sapientiam & prudentiam ponimus: inest indagatio, atq; inuentio ueri: eiusq́; uirtutis hoc munus est propriũ. Vt enim quisq; maxime perspicat, q̃d in re quaq; uerissimum sit, quiq́; & acutissime & celerrime potest & uidere & explicare rationem: is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. Quo circa huic quasi materia, quã tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. Reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parãdas, tuendasq́;, quibus actio uitæ

contineretur, ut societas hominum, coniunctioq; seruetur: & animi excellentia, magnitudoq;, cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea, quae sunt his similia: uersantur in eo genere: ad quod adhibenda est quaedam actio, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quae tractantur in uita, modum quendam adhibentes & ordinem, honestatem & decus conseruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq; diuisimus: primus ille, qui in ueri cognitione consistit: maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiae cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum ne incognita pro cognitis habeamus: hisq; temere assentiamus. Quod uitium effugere qui uolet (omnes autem uelle debent) adhibebit ad consyderandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum est uitium, quod quidam nimis magnum studium, multamq; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honestis & cognitione dignis operae, curaeq; ponetur: id iure laudabitur. ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus: in geometria Sextum Pompeium ipsi cognouimus: multos in dialecticis, plures in iure ciuili. Quae omnes artes in ueri inuestigatione uersantur: cuius studio a' rebus agendis abduci contra officium

est. uirtutis enim laus omnis in actione consistit. à
qua tamen sæpe fit intermissio: multiq; dantur ad
studia reditus, tum agitatio mentis, quæ nunquam ac
quiescit: potest nos in studijs cogitationis & sine ope-
ra nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusq;
animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, &
pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in stu-
dijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. Ac de primo
quidem officij fonte diximus. De tribus autem reli-
quis latissime patet ea ratio, qua societas hominum
inter ipsos, & uitæ quasi communitas continetur. Cu-
ius partes duæ sunt. Iustitia, in qua uirtutis splen-
dor est maximus: ex qua boni uiri nominantur. &
huic est coniuncta beneficentia, quam eandem uel be
nignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iusti
tiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi la-
cessitus iniuria. deinde ut communibus pro communi-
bus utatur, priuatis autem ut suis. Sunt autem priua
ta nulla natura, sed aut ueteri occupatione, ut qui
quondam in uacua uenerunt. aut uictoria, ut qui bel
lo potiti sunt. aut lege, aut pactione, conditione, sor-
te. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur:
Thusculanus Thusculanorum. similisq; est priuata-
rum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cu
iusq; fit eorum, quæ natura fuerant communia, qđ
cuiq; obtigit: id quisq; teneat. Eo siquis sibi plus æquo
appetet, uiolabit ius humanæ societatis. Sed quoniam
(ut præclare scriptum est à Platone) non nobis so-
lũ nati sumus: sed ortus nostri partem patria, partem
parentes uendicant, partem amici: atq; (ut placet Stoi-

cis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari: homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi. Et communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, idest dictorum, conuẽtorumq; constantia, & ueritas. ex quo (quanquã hoc uidebitur fortasse cuipiam durius: tamen audeamus imitari Stoicos: qui studiose exqrunt unde uerba sint ducta) credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt. unum eorum, qui inferunt. Alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. Nã qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio. qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ: tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferũtur: sæpe à metu proficiscuntur. cum is, qui alteri nocere cogitat, timet ne nisi id alteri fecerit: ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo uitio latissime patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ, tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. In quibus autem maior est animus: in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem.

ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Rep. princeps uellet esse: cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus, cum elegantia & copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uituperanda est: sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur pleriq; ut eos iustitiæ capiat obliuio: cum in imperiorum, honorũ, gloriæ'ue cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium. NVLLA SANCTA SOCIETAS, NEC FIDES REGNI EST. Id latius patet. Nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere: in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo tempestas C. Cæsaris: qui omnia iura diuina et humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisq; ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum est, nequid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto & cogitata fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt: quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ. Nam aut

inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur: ut eos, quos tutari debeant: desertos esse patiantur. Itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum. quod in ueri inuestigatione uersentur: quod'q; ea, quae pleriq; uehementer expectant: de quibus inter se digladiari soleant: contemnant, & pro nihilo ducant: propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiae genus assequuntur in inferenda, ne cui noceant: iniuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent: deserunt. Itaq; eos ne ad Rēp. quidem accessuros putat, nisi coactos. Aequius autem erat id uoluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit: si est uoluntarium. Sunt etiam q aut studio rei familiaris tuendae, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui dum altero iniustitiae genere uacant: in alterum incurrunt. deserunt enim uitae societatem: quia nihil conferunt in eam studij, nihil operae, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiae propositis adiunximus causas utriusq; generis: easq; res ante constituimus, quibus iustitia continetur: facile quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus: iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terētianus ille Chremes humani nihil a se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus: quae nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt: quàm

illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus: aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quo circa bene præcipiunt, qui uetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. Sed incidunt sæpe tempora cum ea, quæ maxime uidetur digna esse iusto homine: eoque, quem uirum bonum dicimus, commutantur: fiuntq; contraria. ut non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq; ptinent ad ueritatem, et ad fidē: ea negare interdum, & non seruare sit iustum. Referri enī decet ad ea, quæ proposui in principio fundamenta iustitiæ. primum, ut necui noceatur: deinde, ut communi utilitati seruiatur. Ea cum tempore commutantur: commutatur officium: ut non semper sit idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit: uel ei, qui promiserit. Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium: quod de Hippolyti interitu iratus optauit. Quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur ser uanda sunt ea: quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia. nec si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris. Contra officium est, maius damnum anteponi minori. ut si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum: atque interim grauiter ægrotare filius cœperit: non sit contra officium: non facere quod dixeris. magisq; ille, cui pro-

missum sit, ab officio discedat: si se destitutum quæratur. Iam illis promissis non standum esse quis non uidet? quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit. Quæ quidem pleraq; iure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud. Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ: noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ non noctium induciæ. Nec noster quidem probādus est: si uerum est. Quintum Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum: cum ad locum uenisset: cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atq; ut regredi, quàm progredi mallent. Id cū utriq; fecissent aliquantum agri in medio relictum est. Itaq; illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, Populo Ro. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. Quo circa in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à qbus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus: atq; haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit: iniuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nequid tale posthac committat: & cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atq; in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli. Nā cū sint duo genera decertandi, unum per disceptationem,

alterum per uim: cumq; illud proprium sit hominis,
hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti
non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella
sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur.
Parta autem uictoria conseruãdi sunt ij, qui non cru
deles in bello, nec immanes fuerunt. ut maiores nostri
Thusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ci-
uitatem etiã acceperunt. At Carthaginem & Numã
tiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum. Sed
credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne pos=
set aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhor
tari. Mea quidem sententia, paci quæ nihil habitura
sit insidiarum: semper est consulendum. In quo si mi=
hi obtemperatum esset: si non optimã, at aliquã Rẽp.
quæ nunc nulla est, haberemus. et cum iis, quos ui de
uiceris, consulendum est, tum ij, qui armis positis ad
imperatorum fidem confugiunt (quamuis murum a-
ries percusserit) recipiẽdi sunt. In quo tantopere apud
nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut natio=
nes deuictas bello in fidem cœpissent: earum patro
ni essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas san
ctissime fœciali Populi Romani iure perscripta est. Ex
quo intelligi potest nullum bellum esse iustum, nisi qđ
aut rebus repetitis geratur: aut denuntiatum ante sit,
et indictum. Pompilius imperator tenebat prouinci-
am: in cuius exercitu Catonis filius Tiro militabat.
Cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legio
nem: Catonis quoq; filium, qui in eadem legione mili
tabat: dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu
remansisset: Cato ad Pompilium scripsit: ut si eum pa

teretur in exercitu remanere: secundo eum obligaret militiæ sacramento, quia priore amisso iure pugnare cum hostibus non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad M. filium: in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia bello persico miles esset. Monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis esset: is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur: quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulæ, aut status dies cum hoste. Itemq; aduersus hostem æterna authoritas. quid ad hanc mansuetudinẽ addi potest? eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius effecit iã uetustas. A peregrino. n. recessit, et proprie in eo, qui contra ferret arma: remansit. Cum uero de imperio decertatur: belloq; quæritur gloria: causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est: minus acerbe gerenda sunt. Vt enim cum ciuiliter contendimus: aliter si est inimicus: aliter si competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis est: cum altero capitis, et famæ. Sic cum Celtiberis, cum Cymbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret. Cum Latinis, Sabinis, Sãnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores.

qui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa praeclara sententia est.

Nec mi aurum posco: nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.
Ferro non auro uitam cernamus utriq;,
Vos' ne uelit, an me regnare hera: quid'ue ferat sors,
Virtute experiamur (et hoc simul accipe dictum)
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit:
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite, do'q; uolentibus cum magnis dijs.

Regalis sane', et digna Aeacidarum genere sententia.

Atq; etiam siquid singuli tēporibus adducti hosti promiserint: est in eo ipso fides seruanda. ut primo punico bello Regulus captus a' Poenis: cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset'q; se rediturum: primum ut uenit: captiuos reddēdos in senatu nō censuit. Deinde cum retineretur a' propinquis, & ab amicis: ad supplicium redire maluit, qua'm fidē hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus non male praecipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta praebenda. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude fiat iniuria: fraus quasi uulpeculae, uis leonis uidetur: utrunq; alienissimū ab homine est: sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiae nulla capitalior est qua'm eorum, q tum cum maxime fallunt: id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. De iustitia satis dictum est. Dein-

ceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberali tate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis ac commodatius. Sed habet multas cautiones. uidendum est enim primum, ne obsit benignitas, & iis ipsis, q̄= bus benigne uidebitur fieri, et cæteris: deinde ne ma ior benignitas sit, quàm facultas. Tum ut pro digni= tate cuiq; tribuatur. Id enim est iustitiæ fundamen- tum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & q̄ gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uel le uideantur: non benefici, neq; liberales, sed pernitio= si assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocent, ut in alios liberales sint: in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & q̄ dem cupidi splẽdoris, et gloriæ: qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur. Hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri: si locupletent eos quacunq; ratione. Id autem tantum abest ab officio: ut nihil ma gis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur: quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ et C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet li- beralis uideri. Nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset quàm facultates: quod qui benigniores uo lunt esse, q̃ res patitur: primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his et suppeditari æquius est, & relinqui: eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunq;, & auferendi per iniuriam: ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet ple-

rosq; non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideãtur: facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis quàm à uoluntate uideãtur. Talis aũt simulatio uanitati est coniunctior, q̃ aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium confertur: & animus erga nos, & communitas, ac societas uitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile est. Sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quoniã autem uiuitur non cum perfectis hominibus, plenéq; sapientibus: sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulachra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum: in quo aliq̃ua significatio uirtutis: appareat. Colendum autem esse ita quẽquam maxime, ut quisq; maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt: iustitia. Nã fortis animus et magnus in homine non perfecto, nec sapiente, feruentior plerunq; est. Illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atq; hæc in moribus consyderentur. De beneuolentia autem, quã quisq; habeat erga nos, primũ illud est in officio, ut ei plurimũ tribuamus: à quo plurimũ diligimur. Sed beneuolentiã non adolescentulorũ more ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia iudicemus. Sin erunt merita, ut nõ ineunda, sed referenda sit gratia: maior quædã cura adhibẽda est. Nullũ. n. officiũ referẽda gratia magis necessariũ est. Quod si

ea quæ acceperis utenda maiore mẽsura (si mõ possis) iubet reddere Hesiodus: q̃d nã bñficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos: non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus: qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unũ dandi beneficium, alterum reddendi: demus nec'ne in nostra potestate est: non reddere, uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit: ponderandum est. Multi enim multa faciunt temeritate quadam sine iudicio, uel modo in omnes, uel repentino quodam quasi uento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atq; ea, quæ iudicio, consyderate, constanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt: hoc maxime officij est, ut q̃sq; maxime opis indigeat: ita ei potissimũ opitulari. Quod contra fit à plerisq;. A' quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget: tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum coniunctioq; seruabitur, si ut quisq; erit coniunctissimus: ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sunt communitatis & societatis humanæ: repetendum altius uidetur. Est enim primum quod cernitur in uniuersi generis humani societate. Eius autem uinculum est ratio, &

oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines: coniungitq; naturali quadam societate. Neq; ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in Equis, in Leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. In qua omnium rerũ, quas ad communem usum hominum natura genuit: est seruanda communitas: ut quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum. E quibus ipsis cætera sic obseruẽtur (ut in græcorum prouerbio est) amicorum omnia esse communia. Omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem: qđ ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest.

Vt homo, qui erranti comiti monstrat uiam:
Quasi lumen de suo lumine accendat: facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipitur, ut quicquid sine detrimento possit cõmodari: id tribuatur cuiq;, uel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere. Siquis uelit consilium, fidele deliberãti dare: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est: & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referẽda est ad illum

Ennỹ finẽ, nihilo minus ut ipsi luceat. Vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum. ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdẽ gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiã est, eiusdẽ esse ciuitatis. Multa sunt. n. ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. Arctior uero colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguũ, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omniũ animantiũ: ut habeãt libidinẽ procreãdi: prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi seminarium Reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumq;: qui cum una domo iam capi non possint: in alias domos tanquã in colonias exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, & soboles, origo est rerum publicarũ. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincat charitate homines. Magnũ est enim eadem habere monimenta maiorum: eisdẽ uti sacris: sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, q̃ cum uiri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. Illud. n. honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus: tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur: amicos facit. Et quãquã omnis uirtus nos ad se al

licit: facitq;, ut eos diligamus: in quibus ipsa inesse ui
deatur: tamen iustitia, & liberalitas id maxime effi-
cit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm
morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem
studia sunt, eædemq; uoluntates: in his fit, ut æque
quisq; altero delectetur, ac seipso. Efficiturq;, id qd̄ Py
thagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus.
Magna etiam illa communitas est: quæ conficitur ex
beneficijs ultro citroq; datis, acceptisq;. Quæ mutua
& grata dum sunt, inter quos ea sunt: firma deuin-
ciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoq;
lustraueris: omnium societatum nulla est gratior,
nulla charior, quàm ea, quæ cum Rep. est uni-
cuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi,
propinqui, familiares. Sed omnes omnium charitates
patria una complexa est. pro qua quis bonus dubi-
tet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est de-
testabilior istorũ immanitas, qui lacerarunt omni sce
lere patriam: & in ea funditus delenda occupati et
sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & com-
paratio fiat, quibus plurimum tribuendum sit offi-
cij: principes sunt patria, et parẽtes: quorũ beneficijs
maxime obligati sumus. proximi liberi, totaq; domus:
quæ spectat in nos solos: neq; aliud ullum potest habe
re perfugiũ. Deinceps bene conueniẽtes propinq, qbus
cõis etiã plerũq; fortuna est. Quãobrẽ necessaria ui
tæ præsidia debẽtur iis maxime, quos ante dixi. Vitæ
autem, uictusq; cõmunis, consilia, sermones, cohortatio
nes, cõsolationes, interdũ ẽt obiurgationes, in amicis ui
gẽt maxime. Estq; ea iucũdissima amicitia, quã simili

tudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officiis tribuendis: uidendum erit quid cuiq; maxime necesse sit: et qd quisq; nobiscum uel sine nobis, aut possit consequi: aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, q̃ & temporũ. Suntq; officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut uicinũ citius adiuueris in frugibus pcipiendis, q̃ aut fratrẽ, aut familiarẽ. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm uicinum defenderis. Hæc igitur & talia circunspicienda sunt in omni officio: et consuetudo, exercitatioq; capiẽda: ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus: & addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint: quicquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officii conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi: sed rei magnitudo usum quoq; exercitationemq; desyderat. Atq; ab iis rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officiũ, satis fere diximus. Intelligendũ est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret: splẽdidissimũ uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factũ sit. Itaq; in probris maxime in promptu est, siquid tale dici potest.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem:
Illaq; uirgo uiri. et siquid huiusmodi.
Salmacida spolia sine sanguine et sudore.

Contráq; laudibus, quæ magno animo et fortiter, excelenterq; gesta sunt: ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorũ cãpus de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, Hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcel. innumerabilesq; alij, maximéq; ipse populus Ro. animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoq; uidemus ornatu ferè militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus: si iustitia uacat: pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis: in uitio est. Non enim modo id uirtutis non est: sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaq; probe definitur à Stoicis fortitudo: cum eam uirtutẽ esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quo circa nemo qui fortitudinis gloriam consecutus est: insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. Præclarum igitur Platonis illud, non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: uerũ etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur: audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; uiros fortes & magnanimos, eosdémq; bonos & simplices ueritatis amicos, minimèq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est: quod in hac elatione et magnitudine animi, facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonẽ est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum

esse cupiditate uincendi, sic ut quisq; animi magnitudine maxime excellit: ita maxime uult princeps omnium esse, uel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus cōcupieris: seruare æquitatē, quæ est iustitiæ maxime propria. Ex quo fit: ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur. Existuntq; in Rep. plerunq; largitores et factiosi: ut opes quā maximas consequantur: et sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tēpus, quod iustitia uacare debeat. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi nō qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur: in factis positum, non in gloria iudicat: principemq; se esse mauult, quàm uideri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pēdet: hic in magnis uiris non est habendus. Facillime autē ad res iniustas impellitur, ut qsq; est altissimo animo et gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus: quod uix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desyderet gloriam. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur: cum ꝑsuasum sit nihil hominē nisi quod honestum, decorumq; sit aut admirari: aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cū ita sis affectus animo, ut supra dixi: res geras magnas illas quidem & maxime utiles, sed ut uehementer ardu-

as, plenasq; laborum et periculorum: tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore. Causa autem & ratio efficiens magnos uiros est in priore. In eo enim est illud, qđ excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus: si et solum id, quod honestum sit, bonum iudices: & ab omni animi perturbatione liber sis. Nā et ea, quæ eximia plerisq; & præclara uidentur: parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere: fortis animi, magniq; dicendum est. Et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa et uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur: ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis: robusti animi est, magnæq; constantiæ. Nō est autem consentaneum, qui metu non frangatur: eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit: uinci à uoluptate. Quamobrē et hæc uitanda sunt: et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem: pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. Nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracun-

dia, ut tranquillitas animi adsit & securitas: quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quã dico, trãquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt: ad otiumq; perfugerunt. in his & nobilissimi Philosophi, longéq; principes: & quidam homines seueri & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntq; nonnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod & regibus: ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius proprium est, sic uiuere, ut uelis. Quare cum hoc cõmune sit potentiæ cupidorum, cum ijs, quos dixi otiosos: alteri se adipisci id posse arbitrantur: si opes magnas habeant: alteri si contenti sunt & suo & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est otiosorum. Fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemq; aptior: eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerũt.

Quapropter & his forsitan concedendum sit, Remp. non capessentibus, qui excellẽti ingenio doctrinæ sese dediderunt. Et iis, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ pleriq; admirentur, imperia, & magistratus: his non modo non laudi, uerũetiam uitio dandum puto: quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant: & pro nihilo pu-

tent, difficile factu est non probare. Sed uidentur labores, et molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent: uoluptatẽ seuerissime contemnant: in dolore sint molliores. gloriã negligant: frangantur infamia. atq; ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt: & gerenda Resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autẽ Rẽp. nihil minus quam philosophis, haud scio an magis ẽt, & magnificentia & despicientia adhibenda sit rerũ humanarum, quàm sæpe dico: & tranquillitas animi, atq; securitas. Siquidem nec anxij futuri sunt: & cum grauitate, constantiaq; uicturi: quæ eo faciliora sunt Philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat: & quo minus multis rebus egent: & quia siquid aduersi eueniat: tam grauiter cadere non possunt. Quo circa non sine causa maiores motus animorũ concitantur: maioraq; efficienda Rẽp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit: caueat ne id modo consyderet, quàm illa res honesta sit: sed etiã ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso consyderandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam: aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autẽ negotijs prius quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. Sed cum pleriq; arbitrentur res belli

cas maiores esse quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem, atq; in magnis animis, ingenijsq; id plerunq; contingit: eoq; magis si sunt ad rem mili tarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere au tem si uolumus iudicare: multæ res extiterunt urba-næ maiores, clarioresq; quàm bellicæ. Quamuis enī Themistocles iure laudetur: et sit eius nomen quàm Solonis illustrius: citetur'q; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo pri mum constituit Areopagitas: nō minus præclarū hoc, quàm illud iudicandum est. Illud enim semel pro-fuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc consilio le-ges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. Et Themistocles quidem nihil dixit: in quo ipse Areo pagum adiuuerit. at ille adiuuit Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à So lone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Ly-sandroq; dicere. Quorum rebus gestis, quanquā im-perium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & di sciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas cau sas, & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis M. Scaurus C. Ma-rio, neq; cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. Parua enim sunt foris ar ma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus sin-gularis & uir & imperator in excidenda Numan tia Reip. profuit: quàm eodem tempore P. Nasica pri uatus cum Tiberium Gracchum interemit. Quan

quam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione. Attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis & improbis audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus nonne togæ arma cessere? neq; enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius odium. ita consilijs, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triũphus conferendus? Licet enim mihi M. fili apud te gloriari: ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidẽ certe uir abũdans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit: ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus, in quibus plus etiam quàm in his operæ, studijq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, nõ corporis uiribus. Exercendũ tamẽ est corpus, et ita afficiendũ: ut obedire consilio, rationiq; possit in exequẽdis negotijs, et ĩ labore tolerãdo. Honestum aũt id, qđ exq̃rimus, totum est positum in animi cura & cogitatione. In quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præsunt. q̃ qui bella gerunt. Itaq; eorũ consilio sæpe aut nõ suscepta, aut cõfecta bella sunt,

nonnunquam etiã illata, ut M. Catonis consilio bellũ tertium punicum. In quo etiam mortui ualuit authoritas. Quare expetenda quidẽ magis est decernẽdi ratio, q̃ decertandi fortitudo. Sed cauẽdum ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita uideatur. Fortis uero animi & constantis est non pertubari in rebus asperis: nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur: sed praesentis animi uti consilio: nec à ratione discedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est praecipere cogitatione futura: et aliqñ ante constituere, quid accidere possit in utranq; partem: et quid agendũ sit, cum quid euenerit: ne committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. Haec sunt opera magni animi & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. Temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam et belluarum simile est. Sed cum tempus est: necessitasq; postulat: decertandũ manu est, et mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda.

De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud consyderandum est: nequid temere, nequid crudeliter fiat. Idq; est uiri magnanimi rebus agitatis punire sontes: multitudinem conseruare: in omni fortuna, recta atq; honesta retinere. Vt. n. sunt (quem admodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicis anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa et callida consilia quietis cogitationibus splendidiora & maiora uideantur. Nunquam omnĩno periculi fuga committendum est: ut imbelles, timidiq; uideamur.

Sed fugiendum

Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est: qui leuiter ægrotantes, leuiter curant grauioribus autẽ morbis periculosas curationes, et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem aduersam optare dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis. Eoq; magis si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiũt, partim Reipu. Itemq; alij de uita: alij de gloria: et beneuolentia ciuiũ in discrimen uocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula quàm ad communia: dimicareq; paratius de honore & gloria q̃ de cæteris cõmodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent. Iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante. ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux esset: Peloponnesiaco bello: multaq; fecisset egregie: uertit ad extremum omnia, cum consilio nõ paruit eorum: qui classem ab Arginussis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit: Lacedæmonios classe illa amissa aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus inuidiã timens temere cum Epaminunda conflixisset: Lacedæmoniorum opes corruerũt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.
Quod genus peccandi uitandum est etiã in rebus urbanis. Sunt enim qui quod sentiunt, etiam si optimũ sit: tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino qui Reip. præfuturi sunt: duo Platonis præcepta teneant. Vnum ut utilitatem ciuium sic tueantur: ut quicquid agunt, ad eam referant obliti commodorum suorum. Alterum ut totum corpus Reipub. curent: ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa gerenda est. Qui autem parti ciuiũ consulunt: partem negligunt: rẽ pernitiosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem atq; discordiam. Ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; uideantur: pauci uniuersorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ. In nostra Rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. Quæ grauis & fortis ciuis in Rep. dignus principatu fugiet: atq; oderit: tradetq; se totum Reip. Neq; opes aut potentiam consectabitur: totumq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec uero criminibus falsis in odium, aut inuidiam quenquam uocabit. Omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet: ut dum eam conseruet: quamuis grauiter offendat: mortem appetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi. Miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio. De qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderẽt

uter potius Remp. administret: ut si nautae certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemq; praecepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: Qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi qui grauiter irascendum inimicis putabant. idq; magnanimi et fortis uiri esse censebant. Nihil enim laudabilius, nihil magno & praeclaro uiro dignius, placabilitate atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris aequabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quae dicitur. Ne si irascamur, aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus: in morositatem inutilem, et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atq; clementia: ut adhibeatur Reipublicae causa seueritas: sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem & animaduersio, & castigatio, contumelia uacare debet. Neq; ad eius, q̃ puniet aliquem, aut uerbis castigat: sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiã ne maior poena quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur: alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nũquam. n. iratus qui accedet ad poenam, mediocritatẽ illã tenebit, quae est inter nimiũ & parum: quae placet Peripateticis, et recte placet, modo ne laudarẽt iracundiã: & dicerent utiliter à natura datã. Illa uero oĩbus in rebus repudianda est, optandumq; ut ij, q̃ praesunt Reip. legũ similes sint: quae ad puniendũ non iracundia, sed aeqtate ducuntur. Atq; ẽt in rebus prosperis, et ad uolũtatẽ nostrã fluẽ

tibus superbiam magnopere, fastidiũ, arrogantiamq́; fugiamus. Nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre leuitatis est. præclaraq́; est æquabilitas in omni uita: & idem semper uultus, eademq́; frons, ut de Socrate idem de C. quoq; Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis & gloria superatum à filio: facilitate uero & humanitate, uideo superiorem fuisse. Itaq; alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit. Vt recte præcipere uideantur qui monent, ut quanto superiores simus: tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: ut equos propter crebras contentiones, præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant: ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibique præsidẽtes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere: ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq́; Fortunæ. Atq; etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum. Hisq́; etiam maior quàm ante tribuenda est authoritas: iisdemq́; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures: nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata: cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur: & in maximis uersantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum maximas geri res: & maximi animi ab iis, qui Remp. regant: quod eorum administratio latissime pateat: ad plurimosq́; ptineat.

Esse autem magni animi: & fuisse multos etiam in uita otiosa: qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam: se seq; suarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, & eos qui Remp. administrarent: delectarentur re sua familiari: non eã quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius usu suos: potiusq; & amicis impartientes, et Reip. siquando usus esset. Quæ primum bene parta sit, nulloq; turpi quæstu neq; odioso: tum quamplurimis modo dignis se utilem præbeat. Deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseq; uiuere: atq; etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua uerecundia est, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia et modestia: omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum motus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici latine decorũ potest, græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est: et quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori: facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicqd enim est qđ deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaq; nõ solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est: sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti atq; oratione prudenter: & agere quod agas consyderate: omniq; in re quid sit ueri, uidere & tueri decet. Con

traq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm de lirare, et mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta omnia cõtra: ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim uiriliter animóq; magno fit: id dignum uiro & decorum uidetur: quod contra id ut turpe, sic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadã ratione cernatur: sed sit in promptu. Est enim quiddã, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. Vt enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine: sic hoc, de quo loquimur decorũ, illud totũ q̃dẽ cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus: quod in omni honestate uersatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic ferè definiri solet. Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ: in eo, in quo natura eius à reliq̃s animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiũt. ut id decorum esse uelint: quod ita naturæ consentaneũ sit: ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadã liberali. Nec ita intelligi à philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetas dicimus quod deceat: cum id, q̃d quaq; persona dignum est, & fit, et dicitur. ut si Aeacus aut Minos diceret. ODERINT DVM METVANT.

AVT NATIS SEPVLCHRO IPSE EST PARENS
Indecorum uideretur: q̃d eos fuiſſe iuſtos accepimus. At Atreo dicente. Plauſus excitantur. Eſt enĩ digna perſona oratio. Sed poetæ quid queq; deceat, ex perſona iudicabunt. Nobis autem perſonã impoſuit ipſa natura magna cum excellentia, præſtantiáq; animantium reliquorum. Quo circa poetæ in magna uarietate perſonarum: etiam uitioſis quid conueniat, & q̃d deceat, uidebunt. Nobis autem cum à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ ſint: cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, ut & illud quod ad omnem honeſtatem pertinet decorum, quã late fuſum ſit, appareat: & hoc, quod ſpectatur in uno quoq; genere uirtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compoſitione mẽbrorum, mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorũ, quibus cum uiuitur, ordine & conſtantia moderatione dictorum omnium atq; factorum. Adhibẽda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines, & optimi cuiuſq;, & reliquorum. Nã negligere quid de ſe quiſq; ſentiat: non ſolũ arrogantis eſt, ſed etiã oĩno diſſoluti. Eſt aũt q̃d differat in omni rõne hñda: inter iuſtitiam & uerecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt non uiolare homines: uerecundiæ non offendere. In quo maxime ꝑſpicitur uis decori. His igitur expoſitis quale ſit id, q̃d decere dicimus, intellectum puto. Officiũ autem quod ab eo ducitur, hãc primũ habet uiã, quæ

deducit ad cõuenientiam, conseruationemq́; naturæ. Quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Sequemurq́; & id, quod acutum et perspicax natura est: et id quod ad hominum societatem accõmodatũ: et id, quod uehemens atq; forte. Sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solum corporis qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi: qui item ad naturã accommodati sunt. Duplex est enim uis animorum atq; naturæ. Vna pars in appetitu posita est: quæ est ὁρμὴ græce: quæ hoĩem huc et illuc rapit. Altera in oratione, quæ docet et explanat: quid faciendũ fugiendũq́; sit. Ita fit ut ratio præsit: appetitus uero obtemperet omnis autem actio uacare debet temeritate et negligentia. Nec uero agere quicquam, cuius non possit causam probabilẽ reddere. Hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant: eamq; neq; præcurrãt, nec propter pigritiã aut ignauiã deserant: sintq́; tranquilli, atq; omni ꝑturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis cõstantia, omnisq́; moderatio. Nam qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes, siue cupiendo, siue fugiendo non satis à rõne retinentur: hi sine dubio finẽ et modũ trãseunt. Relinquũt. n. et abijciunt obedientiam: nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. À quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu cõmoti sunt: aut uoluptate nimia gestiunt. Quorum oĩum uultus, uoces, motus, statusq́; mutantur. Ex quibus illud intel=

ligitur (ut ad officii formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedãdosq;, excitandamq; esse animaduersionem et diligentiam, ut nequid temere, ac fortuitu, inconsyderate, negligenterq; agamus. Neq; enī ita generati à natura sumus, ut ad ludū et iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatē potius, et ad quædam studia grauiora, atq; maiora. Ludo autem et ioco uti illis quidem licet: sed sicut somno et qetibus cæteris, tum cum grauibus seriisq; rebus satisfecerimus. Ipsumq; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Ut. n. pueris non omnem licentiam ludendi damus: sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliqđ probi ingenii lumē eluceat. Duplex omnino est iocandi genus. Unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, et Atticorū antiqua comœdia, sed etiā philosophorum socraticorum libri referti sunt. Multaq; multorum facete dicta, ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis ioci. Alter ē si tēpore fit ac remisso animo homine dignus. Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus: elatiq; uoluptate in aliquā turpitudinē dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi, honesta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officii quæstionem semper in promptu habe-

re, q̃tum natura hoīs pecudibus, reliquis'q; bestijs antecedat. Illæ. n. nihil sentiunt nisi uoluptatem, ad eá q; ferũtur omni impetu. Hominis autem mens, discendo alitur, et cogitando sem p aliqd aut inqrit, aut agit: uidendi'q; et audiendi delectatione ducitur. Quin etiam siquis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere. (Sunt enim quidam homines non re sed nomine). Sed siquis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. Ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignã hominis præstantia, eamq; contemni et reijci oportere. Sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati: diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. Itaq; uictus, cultus'q; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, non ad uoluptatem. Atq; etiam si cõsyderare uolumus, quæ sit in natura, excellẽtia et dignitas: intelligemus quàm sit turpe diffluere luxuria: & delicate ac molliter uiuere: quam'q; honestũ parce, continenter, seuere, sobrie'q;. Intelligendum est etiam duabus quasi nos à natura indutos esse personis. Quarũ una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæ'q; eius, qua antecellimus bestiis: à qua omne honestum, decorum'q; trahitur: et ex qua ratio inueniendi officii exquiritur. Altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt, (Alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere: Itemq; in formis alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic et in animis existunt etiam ma

iores uarietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos: maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At ijsdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescēte singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas: in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. De græcis autem dulcē et facetum, festiuiq; sermonis, atq; in oī oratione simulatorem, quē εἴρωνα græci nominauerūt: Socratē accepimus. Contra Pythagoram & Periclem summam authoritatē consecutos sine ulla hilaritate. Calidū Annibalē ex Pœnorū: ex nostris ducibus. Q. Maximū accepimus, facile cælare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere græci Themistoclē Atheniēsem et Phæreū Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum et callidū factum Solonis: qui quo et tutior uita eius esset: et plus aliquāto Reip. prodesset, furere se simulauit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum quod uelint, consequantur. VT Syllam & M. Crassum uidebamus. Quo in genere uersutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus. Contràq; Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemq; in sermonibus alium quidē uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. Quod in Catulo et in patre et in filio, idemq; et in Q. Mutio Mancino uidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Sci

pione Nasica. contraq; patrem eius illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit: nullam comitatem habuisse sermonis. Nec non Xenocratem quidem seuerissimum philosophorum, ob eamq; rẽ ipsam magnum, clarumq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq;, minime tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuiq; non uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus: retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus. ea tamen conseruata propriam naturam sequamur. ut etiam si sint alia grauiora, atq; meliora: tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neq; enim naturæ attinet repugnare, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit quale sit decorũ illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiũt) Minerua, idest aduersante & repugnante natura. Oĩno si quicquam est decorũ, nihil est profecto magis quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tũ singularũ actionum. quam conseruare non possis: si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne ut quidam græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur? sic in actiones, omnemq; uitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differẽtia naturarum tantam habet uim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi aliquis consciscere debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan uitio datum esset: si se interemissent: propterea quod eorum uita lenior, et mores fue

rant faciliores. Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem: eamq; ipse perpetua constãtia roborasset: semperq́; in proposito, susceptoq́; consilio permansisset: moriẽdum potius quàm tyranni uultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret: et in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet. domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq́; pertulit: ut ad id aliquando, quod cupiebat: perueniret. At Aiax quo animo traditur, millies oppetere mortem q̃ illa perpeti ab alio maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui, eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceãt. Id enim maxime quenq; decet, quod est cuiusq; suũ maxime. Suum igitur quisq; noscat ingeniũ: acremq́; se & uitiorum & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq́;. Qui gestu, Menalippã, Clytemnestram. Semper Rupilius, quem ego memini, Antiopã: non sæpe Aesopus Aiacem. Ergo histrio hoc uidebit in scena: quod non uidebit sapiẽs uir in uita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in his potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit: quæ nostri ingenij nõ erunt: omnis adhibẽda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si nõ decore, at quã minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum ut bona, quæ nobis data non sunt: sequamur, q̃

ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas su-
supra dixi: tertia adiũgitur, quã casus aliquis uel tem
pus imponit. Quarta etiam, quam nobismetipsis iu-
dicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia,
nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ sunt his
contraria, in casu sita temporibus gubernantur. Ipsi
autem quam personam gerere uelimus: à nostra uo-
luntate proficiscitur. Itaq; se alij ad philosophiã, alij
ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant. Ipsarũq;
uirtutum in alia, alius mauult excellere. Quorum
uero patres aut maiores in aliqua gloria præstiterũt,
eorum pleriq; in hoc genere laudis student excellere:
ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili. Pauli filius
Africanus in re militari. Quidam autem ad eas lau
des, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam su
am. Vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bel
licam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cono-
nis filius. qui cum belli laude non inferior fuisset,
quàm pater: ad eam laudem doctrinæ et ingenij glo
riam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omissa
imitatione maiorum, suum quoddam institutum conse
quantur. Maximéq; in eo plerunque elaborant ij,
qui magna sibi proponunt obscuris orti parentibus.
Hæc igitur omnia cum quærimus quid deceat: com
plecti animo et cogitatione debemus. In primis autem
constituendum est, quos nos & quales esse uelimus:
& in quo genere uitæ, quæ deliberatio est omnium
difficillima. Ineunte enim adolescentia, cui inest ma=
xima imbecillitas consilij: tunc id sibi quisque genus
ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit.

Itaq; ante implicatur aliquo certo genere, cursuq; ui uendi, quàm potuit, quod optimum esset iudicare. Namq; Herculem Prodicus dicit, ut est apud Xenophontem, cum primum pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum quam quisq; uiam uiuendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinẽ, atq; ibi sedentem diu secum, multumq; dubitasse: cum duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset. Hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse contingere: nobis non idem: q imitamur, quos cuiq; uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. Plerunq; autem parentum præceptis imbuti ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur, quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptãt. Nonnulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. Illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrina, aut utraq; re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. In qua deliberatione ad suam cuiusq; naturam consilium est omne reuocandũ. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo quẽ quisq; nactus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota uita constituenda, multo est rei cura maior adhibenda: ut constare in uitæ perpetuitate possimus nobismetipsis: nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniã maximam uim natura habet, Fortuna proximã: utriusq; omnino ra

tio habēda est in deligēdo genere uitæ, sed naturæ ma gis. Multo. n. et firmior est et constantior. ut fortuna nō nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. Qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consilium uitæ omne contulerit: is constantiā teneat. Id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) faciēda morum, institutorumq; mutatio est. Eam igitur mutationem si tempora adiuuabunt: facilius, commodiusq; faciemus. Sin minus, sensim erit, pedetentimq; facienda. ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur: magis decere censent sapientes, sensim dissuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere uitæ omni ratione curādum est: ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniam pauloante dictum est imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde si natura non ferret: ut quædam imitari possint. ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit propter infirmitatem ualetudinis: non tam potuit patri similis esse, quàm ille, qui fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defensitare: siue populū concionibus tenere: siue bella gerere: illa tamen præstare debebit: quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperātiam: quo minus ab eo id quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq;, gestarumq;: cui dedecori esse nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadē disparibus æta

tibus

tibus tribuuntur, aliáq; sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis maiores natu uereri, ex his'q; eligere optimos et probatissimos: quorum consilio atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senũ constituenda & regenda prudentia est. Maxime autẽ hæc ætas à libidinibus arcenda est. exercendáq; in labore, patientiáq; & animi et corporis, ut eorũ et in bellicis et ciuilibus officijs uigeat industria. Atq; etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati uolent: caueant intemperãtiam: meminerint uerecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi: exercitationes animi etiam augendæ uidentur. Danda uero opera, ut amicos & iuuentutem & maxime Remp. consilio & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum ẽ senectuti, quàm ne langori, desidiæq; se dedat. Luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem et libidinum intemperantia accesserit: duplex malum est, quod et ipsa senectus concipit dedecus: et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur propriũ munus magistratus intelligere se gerere personam ciuitatis: debereq; eius dignitatem et decus sustinere: seruare leges: iura describere: ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo et pari cum ciuibus iure uiuere. neq; summissum & abiectum, neq; se efferen

tem, tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire et bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem et incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere: nihil de alio inquirere: minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat: & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, q̃ in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam. Sed quoniã decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur: idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilius ad eloquendum. sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus, & apud quos uiuimus. His quoq; de rebus pauca dicantur. Principio corporis nostri magnã natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamq; figurã, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformẽ habituræ atq; turpẽ, eas contexit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominũ uerecundia. Quæ enim natura occultauit: eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis, ipsiq; necessitati dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earũ usus suis nominibus appellant: quodq; facere non turpe est, modo occulte: id dicere obscœnum est. Itaq; nec actio rerum illarum aperta pe-

tulantia uacat, nec orationis obscœnitas. Nec uero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt & irrident: quod ea quæ turpia re non sint, uerbis flagitiosa dicamus. Illa autē quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis, latrocinari, fraudare, adulterari turpe est, sed dicitur non obscœne. Liberis dare operam re honestum est, nomine obscœnum. pluraq́; in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. Nos autem Naturam sequamur: & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorū auriumq́; comprobatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, nequid effœminatum aut molle, aut neqd durum, aut rusticum sit. Nec uero histrionibus, oratoribusq́; concedendum est, ut his hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidē mos tantam habuit à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim ne si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur: aspiciātur nō decore. Nostro quidē more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. Retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra et duce. Cū autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatē uirilē. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro nō dignus ornatus. Et huic simile uitiū in gestu, motuq́; caueatur. Nā et palæstrici motus sæpe sunt odiosiores: & histrionum nonnulli

gestus ineptijs non uacant: & in utroq; genere, quae sunt recta & simplicia laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est praeterea munditia non odiosa, neq; exquisita nimis: tantum'q; fugiat agrestẽ & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habẽda uestitus. In quo, sicut in plerisq; rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur ingressu mollioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quae cum fiunt, anhelitus mouentur: uultus mutantur: ora torquentur: ex quibus magna significatio fit non adesse constantiã. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant. Quod assequemur, si cauebimus ne in pturbationes atq; exanimationes incidamus: et si attentos animos ad decoris conseruationem tenebimus. motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in uero exqrendo maxime uersatur. Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur ut cogitatione ad res quamoptimas utamur. Appetitum rationi obediẽtem praebeamus. Et quoniam magna uis orationis est, eadem'q; duplex: altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus. sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur: persequatur etiam conuiuia. Contentionis, praecepta rhetorum sunt, nulla sermonis: quanquam haud scio an possint haec quoq; esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri. Huic au

tem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnis, quanquam quæ uerborum, sententiarumq; præcepta sunt: eadē ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem uocem habeamus: in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est. Verum alterū exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? (quanquam erant literati) sed & alij. Hi autem optime uti lingua latina putabantur: sonus erat dulcis: literæ neq; expresse, neque oppresse: ne aut obscurum esset aut nimis putidum. sine contentione uox nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta. Sed bene loquēdi de Catulis opinio non minor. Sale uero conditus & facetijs Cæsar. Catuli patris frater uicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandū est: si in omnibus quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax. insit in eo lepos. Nec uero tanquā in possessionem suam uenerit: excludat alios. Sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur. si serijs seueritatem adhibeat: si iocosis, leporē. In primis prouideat ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut seuere, aut maledice, contumelioseq; dicatur. Habentur au

tem plerunq; sermones aut de domesticis negotijs, aut de Rep. aut de artium studijs & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed utcunq; aderunt res (Neq; enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec simi liter delectamur). Animaduertendum est etiam quate nus sermo delectationem habeat: & ut incipiendi ra tio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, idest motus animi nimios rationi non obtemperantes, sic eiusmodi motibus sermo debet uacare: ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximeq; curãdum est, ut eos quibus cum sermonem conferimus, et uereri & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nõ nunquam incidunt necessariæ. In quibus utendum est fortasse & uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriori. Id agendum etiam, ut ea facere nõ uideamur irati, sed ut ad urendum & secandum medici ueniunt: sic ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus. Nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil consyderate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti grauitate tamen adiũcta, ut seueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt: etiam si nobis indigna audiamus, tamen

grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quae enĩ cum aliqua perturbatione fiunt: ea neq; constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de seipso praedicare falsa praesertim, & cum irrisione audiẽtium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur (uolumus quidem certe) dicendum est etiam qualem hominis honorati & principis domum placeat esse. Cuius finis est usus: ad quem accommodanda est aedificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia COS. factus est: honori fuisse accepimus, quod praeclarã aedificasset in Palatio et plenam dignitatis domum. quae cum uulgo uiseretur, suffragata domino nouo homini ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adiunxit aedibus. Itaq; ille in suam domum consulatum primus intulit. Hic summi et clarissimi uiri filius in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in caeteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiẽdi: & amittenda hominum cuiusque generis multitudo: adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino saepe fit: si est in ea solitudo et maxime si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à praetereuntibus dicitur. O' domus antiqua. heu quàm dispari dominaris dño.

Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam præsertim si ipse ædifices: ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas. Quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim pleriq; præsertim in hac parte facta principũ imitantur. ut Lucij Luculli summi uiri uirtutem, cuius quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt. Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem'q; reuocandus: eadem'q; mediocritas ad communem usum, cultum'q; uitæ referenda est. Sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde ut animaduertatur, quãta illa res sit, quam efficere uelimus, neu minor né ue maior cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertiũ est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalẽ speciem & dignitatem moderanda sint. Modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est: appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum & temporum opportunitate dicendum est. Hæc autem scientia continet eã, quam græci ἐυταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam: quo in uerbo modus inest. Sed illa est ἐυταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaq; ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis. ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur loco suo collocandarum. Itaq; uidetur eadem uis ordinis & collocatio-

nis fore. Nam & ordinem sic definiunt compositionem rerũ aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum græce εὐκαιρία, latine appellatur occasio. Sic fit ut modestia hæc, quam interpretamur (ita ut dixi) sciẽtia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia & alijs similibus uirtutibus quærimus. Itaq; quæ erant prudentiæ propria suo loco dicta sunt. Quæ autem harum uirtutum, de quibus iãdudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibus cum uiuimus: nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta & inter se conuenientia. Turpe est enim ualdéq; uitiosum in re seuera, conuiuio dignum aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles cum haberet collegam in prætura Sophoclem. Hiq; de communi officio conuenissent: & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles. O puerum pulchrum Pericle. At enim Pericles, prætorem Sophocle decet nõ solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset: iusta reprehensione caruisset. Tanta uis est & loci & temporis, ut siquis cum causam sit acturus: in itinere aut in ambulatione, secum ipse meditetur: aut siquid aliud attentius cogitet: non reprehẽdatur. At hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus ui-

deatur inscitia temporis. Sed ea quæ multum ab hu manitate discrepant, ut siquis in foro cantet, aut siqua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desyderant.

Quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. Vt in fidibus aut in tibijs quamuis paulum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet, uel multo etiam magis, quo maior & melior actionum, q̃ sonorum concentus est. Itaq; ut in fidibus musicorũ aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligemus sæpe ex paruis. Ex oculorũ obtutu, superciliorũ aut remissione aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, q͂d apte eorum fiat, q͂d ab officio, naturáq; discrepet. Quo in genere non est incommodum quale, quodq; eorum sit, ex alijs iudicare: ut siquid dedeceat in illos, uitemus & ipsi. Fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, q̃ in nobismetipsis, siquid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causa magistri. Nec uero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines uel etiam usu peritos: et q͂d his de uno quoq; genere officij placeat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est non modo quid quisque loquatur,

ſed etiam quid quiſq; ſentiat: atq; etiam de qua cauſa quiſq; ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & ueri etiam poetæ ſuum quiſque opus à uulgo conſyderari uult: ut ſiquid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: hiq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt. Sic aliorum iudicio permulta nobis et facienda & non facienda, et imitanda & corrigenda ſunt. Quæ uero more aguntur & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quẽquam hoc errore duci oportet. ut ſiquid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinem'q; ciuilem fecerint locuti'ue ſint: idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum uero ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica uerecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de Rep. ſentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſeruare & colere debemus. Tribuere etiam multum ſenectuti. cedere iis, qui magiſtratum habebunt. habere delectum ciuis et peregrini. in ipſo quoq; peregrino priuatim' ne an publice uenerit.

Ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. Iam de artificijs & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hoc ferè accepimus. Primum improbantur hi quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & fœneratorum. Illiberales au-

tem & sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces authoramentum seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec uero quicquam est turpius uanitate. Opificesq; omnes in sordida arte uersantur. Nec uero quicquam ingenuum potest habere officina. Minimeq; artes probādæ quæ ministræ sunt uoluptatū. Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terētius: adde-his, si placet, unguentarios, saltatores, totūq; ludū talariū. Quibus aūt artibus, aut prudētia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerū honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est: sin magna & copiosa, multa undiq; apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda. Atq; etiam si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit: uidetur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur: nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. De qua quoniam in Catone maiore satis multa diximus: illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio: & comparatio de duobus honestis, utrum honestius. Qui locus à Panæ

tio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manet
à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, alte
ra communitatis, tertia magnanimitatis, quarta mode
rationis, hæ in deligendo officio sæpe inter se compa-
rẽtur necesse est. Placet igitur aptiora esse naturæ ea
officia, quæ ex communitate, q̃ ea, quæ ex cognitione
ducantur. Idq; hoc argumento confirmari pōt. Quod
si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluen
tibus copijs ditetur: quãuis ea, quæ cognitione digna
sunt, summo otio secum ipse consyderet et contemple
tur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem uidere nõ
possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum
est illa sapientia, quam σοφίαν græci uocant. Pru
dentia enim, quam græci φρόνησιν dicũt, aliã quan-
dam intelligimus. quæ est rerum expetendarum, fu-
giendarumq; scientia. Illa autem sapientia, quam
principem dixi, rerum est diuinarum, atque hu-
manarum scientia: in qua continetur deorum et homĩ
num communitas & societas inter ipsos. Ea si maxi-
ma est (ut est certe) necesse est, quod à communitate du
catur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, con
templatioq; naturæ manca quodammodo, atque in=
choata sit: si nulla actio rerum consequatur. Ea uero
actio in hominum commodis tuendis maxime cerni-
tur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. ergo
hæc cognitioni anteponenda est. Atq; id optimus q̃sq;
re ipsa ostendit & iudicat. Quis est enim tam cupi
dus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura:
ut si ei tractanti, contẽplantiq; res cognitione dignissi
mas, subito sit allatum periculum, discrimenq; pa-

triæ, cui ſubuenire, opitulariq; poſſit: non illa omnia
relinquat, atque abijciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtel=
las, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitra-
retur. Atq; hoc idem in parentis, in amici re aut peri=
culo fecerit. Quibus rebus intelligitur ſtudijs, offici-
ijsq; ſcientiæ præponenda eſſe officia iuſtitiæ, quæ per
tinent ad hominum utilitatem: qua nihil homini de-
bet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, uitaq;
omnis in rerum cognitione uerſata eſt, tamen ab au-
gendis hominum utilitatibus & commodis non receſ
ſerunt. Nam & erudierũt multos, quo meliores ciues,
utilioresq; in rebus ſuis publicis eſſent. ut Thebanum
Epaminundã Lyſias Pythagoreus: Syracuſium Dio-
nem Plato, multiq; multos. Nosq; ipſi quicquid ad
Rẽp. attulimus (ſi modo aliquid attulimus) à doctori
bus, atq; doctrina inſtructi, ad eam & ornati acceſ=
ſimus. Neq; ſolum uiui atq; præſentes ſtudioſos dicen=
di erudiunt, atq; docent: ſed hoc idem etiam poſt mor
tem monimentis literarum, aſſequuntur. Nec enim lo
cus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad
ad mores, qui ad diſciplinam Reip. pertineret: ut oti
um ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe uideãtur.
Ita illi ipſi doctrinæ ſtudijs & ſapientiæ dediti ad
hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam,
intelligentiamq; potiſſimum conferunt. Ob eam etiã
cauſam eloqui copioſe modo prudenter: melius eſt,
quàm uel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod
cogitatio in ſe ipſa uertitur. Eloquentia uero com-
plectitur eos, quibus cum communitate iuncti ſumus.
Atq; ut apum examina non fingendorum fauorum

causa congregantur: sed cum congregabilia natura sint, fingunt fauos. sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; solertiam. Itaq; nisi ea uirtus, quæ constat ex hominibus tuendis, idest ex societate generis humani attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, et ieiuna uideatur. Itemq; magnitudo animi remota communitate coniunctioneq; humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit ut uincat cognitionis studium, consociatio hominum, atque communitas. Nec uerum est quod dicitur à quibusdā propter necessitatem uitæ, quod ea, quæ natura desyderaret, consequi sine alijs, atq; efficere non possemus, icirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret: & socium studij quæreret: tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiā moderationi, modestiæq; semper anteponēda. nō placet. Sunt enim quædā partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruādæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Possidonius collegit permulta. sed ita tetra quædā, ita obscœ-

na, ut dictu quoq; uideantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquã Reip. causa, nec Resp. quidẽ per se suscipi uolet. Sed hæc cõmodius se res habet, quod non potest accidere tẽpus, ut intersit. Reip. quicquam illorũ facere sapientem. Quare hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur consyderata actio. Ita fit, ut consyderate agere pluris sit quàm cogitare prudẽter. atq; hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirẽdo officio quid cuiq; sit præponendum, uidere. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuiq; præstet, intelligi possit: ut prima Dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus: deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solũ id homines solere dubitare honestum ne an turpe sit, sed etiã duobus propositis honestis utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. Sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER SECVNDVS.

Q VEMADMODVM OFFIcia ducerētur ab honestate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur ut hæc officiorum genera ꝑsequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines facultatem: ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi quid utile, quid inutile, tum ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdū uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem quàdiu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat: omnes meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio, aut authoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem: nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi his restitissem, nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. Atq; utinam Resp. stetisset quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarū rerum, quàm euertendarum cupidos

incidisset. Primum enim ut stante Rep. facere solebamus in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus. Deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem Resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino: illæ scilicet literæ conticuerunt forenses et senatoriæ. Nihil autem agere cũ animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis: existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem: postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi: tantum erat philosophiæ loci, quãtum superfuerat amicorum & Reip. temporis. Id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur: ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hãc qui expetunt igitur philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia si interpretari uelis q̃ studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum & humanarum causarumq; quibus hæ res continentur: scientia: cuius studium qui uituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum: quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliq̃d acquirunt, quod spectet & ualeat ad bene beateq;

uiuendum? Siue ratio constantiæ, uirtutisq; quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit. hominum est parum consyderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina uirtutis: ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur: accuratius solent disputari, quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis & quidem à doctis & eruditis quærentibus, satis'ne constanter facere uideamur: qui cum præcipi nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus disserere soleamus: & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur. Quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuendi, ratione sublata? Nos autem ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi? quæ contra improbare: atq; affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapiētia dissidet plurimum. Contra autem omnia disputantur à nostris, qđ hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraq; parte causarū eēt facta cōtentio. Sed hæc ex

planata sunt in academicis nostris satis (ut arbitror) diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima, nobilissimaq; philosophia Cratippo authore uersaris his simillimo q̃ ista præclara pepererũt: tamen hæc nostra finitima uestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus. Quinq; igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium: siquando ea, quæ dixi pugnare inter se uiderentur. Honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia: sensimq; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret: & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset: & utile, quod non honestum: qua nulla pernities maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate philosophi seuere: sanè, atque honeste, hæc tria genera confusa cogitatione distingunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent. Itemq; quod honestum, idem esse iustum. Ex quo efficitur, ut q̃cq̃d honestum sit, idẽ sit utile. Quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines et callidos admirantes eorum malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est: omnisq; opinio ad eam speciem traducenda, ut honestis consilijs, iustisq; factis non fraude & malitia se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse. Quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut Aurum, Argentum, ut ea quæ gignun

tur è terra, ut alia eiusdem generis. partim animalia, quæ habent suos impetus & rerum appetitus. Eorũ autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt Equi, Boues, reliquæ pecudes, Apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atq; uitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur. Vnum deorum, Alterum hominũ. Deos placatos Pietas efficiet & Sanctitas. Proxime autem & secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. Sed quia deos nocere non putant: his exceptis homines hominibus plurimum obesse uel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus nisi manus et ars accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim ualetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum ulla esse potuisset. Iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset: nisi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione, nec lapides excinderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec Ferrum, Aurum, Aes, Argentum effoderentur penitus abditum, sine hominum labore & manu. Tecta uero quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur: unde aut initio generi humano dari potuissent: aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræmotu, aut uetustate cecidissent: nisi communis

uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorũ irrigationes: moles oppositas fluctibus, portus manufactos: quæ non sine hominum opere habere possemus. Ex quibus omnibus, multisq́; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq́; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiantur: eas nos nullo modo sine hominum manu, atq; opera capere potuisse. Qui deniq; ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? Nam et qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; bellua usum habere possemus: homines certe fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eisdemq́; & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ usui possunt esse capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subuenisset, quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarentur? Quibus rebus exculta hominum uita tantum destitit à uictu & cultu bestiarum. Vrbes uero sine hominum cœtu non potuissent, nec ædificari, nec frequẽtari. Ex quo leges moreśq; constituti, tum iuris æqua descriptio, certaq́; uiuendi disciplina, ꝑ quas bene beateq́; uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta & uerecundia est. effectumq́; est, ut esset uita munitior, atque ut dando & accipiendo, permutandisq́; facultatibus & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est.

Quis est enim cui non perspicua sint illa, quæ plu ribus uerbis à Panætio commemorantur? neminem neq; ducem bello, nec principẽ domi, magnas res et sa lutares sine hominum studijs gerere potuisse. Comme morantur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesi laus, Alexander, quos negat sine adiumentis homi num tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non du bia testibus non necessarijs. Atque ut magnas utilita tes, adipiscimur conspiratione hominum, atq; consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi. qui collectis cæteris causis eluuionis, pestilentiæ, uastitatis bellua rum, etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta. De inde comparat quanto plures deleti sunt homines ho minum impetu, idest bellis, aut seditionibus, quàm o mni reliqua calamitate. Cũ igitur hic locus nihil ha beat dubitationis, quin homines plurimum homini bus & prosint, et obsint: proprium hoc statuo esse uir tutis: conciliare sibi animos hominum: & ad usus su os adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in usu & tractatione belluarum fiunt: utiliter ad homi num uitam, artibus ea tribuuntur operosis. Homi num autẽ studia ad amplificationem nostrarũ rerũ prompta ac parata uirorũ præstãtiũ sapiẽtia et uirtu te excitatur. Etenim uirtus ferè oĩs in tribus rebus uer titur. quarũ una est in ꝑspiciendo, q̃d in quaq; re ue rũ, syncerumq; sit: q̃d consentaneũ cuiq;: q̃d consequẽs: ex quo quæq; gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos græci πάθη nominant: appetitiones, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium iis, qbus cũ congregamur, uti moderate & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desyderat, expleta, cumulatáq; habeamus. Per eos deniq; si qd importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt: tantáq; pœna afficiamus, quantum æquitas humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possumus, ut hominum studia complectamur: eaq; teneamus, dicemus. Neq; ita multo post, sed pauca ante dicenda sunt. Magnam uim esse in fortuna in utranq; partem, uel ad secundas res uel aduersas quis ignorat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet. Primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia. Deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At uero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis uiri, inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas benemeritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. Rursusq; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quo nam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atq; excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita for-

tasse etiam breuior uidebitur. Quæcunq; igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atq; honestãdum: aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris: si cuius uirtutem suscipiunt: & si quem dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt, aut contra à quibus aliquid expectant. ut cum reges populares'ue homines largitiones aliquas proponunt, aut postremo pretio aut mercede ducũtur. Quæ sordidissima quidem est ratio & inquinatissima: & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniã nonnunquã subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subijciunt se homines imperio alterius & potestati pluribus de causis. Ducuntur enim, aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id utile futurum, aut metu, ne ui parere cogantur: aut spe largitionis, promissionis'q; capti: aut postremo, ut sæpe in nostra Rep. uidemus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius est quicquã ad opes tuendas ac tenendas quàm diligi: nec alienius, quàm timeri. Præclare Ennius.

Quem metuunt oderunt,
Quem quisq; odit perijsse expetit.

Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere: si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec uero hus

ius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem. sed reliquorum similes exitus tyrannorum: quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit: malus enim custos diuturnitatis metus. cótraq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. Sed iis, qui ui oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri nó possunt. Qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuãtur, his nihil potest esse dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermißæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissime patet, neq; ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam ualet plurimũ: id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur. Ita facillime quæ uolumus, & priuatis in rebus & in Rep. consequemur. Etenim qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuẽs tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrũ Phæreum, quo animo uixisse arbitremur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorẽ Theben admodum diligeret: tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, et eum quidẽ (ut scriptum est) compunctum notis threicijs districto gladio iubebat anteire. Præmittebatq; de stipatoribus

suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quid in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum & stigmatiam putaret quàm coniugem. Nec eum fefellit opinio. ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec uero ulla uis imperij tanta est, quæ premente motu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is, quẽ modo dixi, Alexander. Non à paucis, ut hic noster, sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? nonne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? Quid Lacedæmonios iniuste imperantes? nonne repente omnes ferè socij deseruerunt: spectatoresq; se otiosos præbuerunt leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re quàm domestica recordor. Verumtamen quandiu imperium Po. Ro. beneficijs tenebatur, non iniurijs: bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum, portus erat & refugium Senatus: nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. Itaq; illud patrocinium orbis terræ uerius q̃ imperiũ poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem et disciplinam iã antea minuebamus: post uero Syllæ uictoriã penitus amisimus. Desitũ est eni uideri qcquã in socios iniquũ, cum extitisset ẽt in ciues tanta crudelitas.

Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cum bona in foro uenderet, et bonorum uirorum & locupletum, et certe ciuium, prædam suam se uendere. Secutus est qui in causa impia, uictoria etiã fœdiore, non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas'q; prouincias, regiones'q; uno calamitatis iure comprehenderet. Itaq; uexatis & perditis exteris nationibus ad exemplum amissi imperij, portari in triumpho Massiliam uidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarẽ nefaria in socios: si hoc uno Sol quicquam uidisset indignius. iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus: nunquam ad unum tanta peruenisset licentia. A' quo quidem rei familiaris ad paucos: cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. Nec uero unquam bellorum ciuilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam et meminerint & sperabunt. quam Lucius Sylla cum uibrasset dictatore propinquo suo: idẽ sexto tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadẽ nõ recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus præmiis propositis nunquã defutura bella ciuilia. Itaq; parietes urbis modo stant & manent ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes. Rem uero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (Redeundum est enim ad propositum) dum me tui, quàm chari esse, et diligi maluimus. Quæ si po-

pulo Romano iniuste imperanti accidere potuerunt: quid debent putare singuli? Quod cum perspicuũ sit, beneuolentiæ uim esse magnam: metus, imbecillem: sequitur ut disseramus quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus adipisci, cum honore & fide charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nã ad cuiusq; uitã instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, et id quod & primum & maxime necessariũ familiaritates habere fidas amantiũ nos amicorũ, et nostra mirantiũ. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multũ inter summos et mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodũ comparanda, honore et gloria et beneuolẽtia ciuiũ fortasse nõ æque oẽs egẽt. Sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est: qui inscribitur LAELIVS. Nunc dicamus, de gloria. q̃q̃ ea quoq; de re duo sunt nostri libri. Sed attingamus, quandoquidẽ ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum. Sũma igitur, et perfecta gloria constat ex tribus his. Si diligit multitudo, si fidẽ habet, si cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem si est simpliciter breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdẽ fere à multitudine. Sed est alius quoq; quidem aditus ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tanquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus. quæ quidem beneficiis capitur maxime. Secundo autem loco benefica uo

luntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis cōmouetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniūq; earū uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morū ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, q̄a per se nobis placet, animosq; omniū natura & specie sua commouet: maximeq; quasi perlucet, ex iis, quas com memoraui, uirtutibus: icirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ. Possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiā. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur: quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; uentum sit: expedire rem, & consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilem: ueramq; prudētiam. Iustis autem et fidis hominibus idest bonis ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harū igitur duarū ad fidem faciendam iustitia plus pollet. quippe cum ea sine prudentia satis habeat authoritatis: prudētia sine iustitia nihil ualet ad faciendā fidem. Quo enim q̄s uersutior & callidior est, hoc inuisior & suspectior detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta quantum uolet habebit ad faciēdam fidem uirium. Iustitia sine prudētia multum po-

terit, sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed nequis sit admiratus cur (cum inter omnes philosophos constet, a meq; ipso saepe disputatum sit: qui unam haberet omnes habere uirtutes) Nũc ita seiũgam quasi possit quisquam qui non idẽ prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas. Alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim uerbis est agendum & usitatis, cum loquamur de opinione populari. Id'q; eodem modo fecit Panaetius. Sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinerent, hoc tertiũ, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidẽ omnia, quae magna & praeter opinionem suam animaduerterunt. separatim autem in singulis si perspiciunt, nec opinata quidem bona. Itaq; eos uiros suspiciunt: maximis'q; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdã & singulares uirtutes perspicere. Despiciunt autẽ eos et contẽnunt, in qbus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant. Non enim omnes eos contemnunt, de qbus male existimant. Nã quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciẽdã iniuriã instructos, eos haud contemnunt qdem, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt (ut dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione quadã uero afficiuntur ij, q anteire cae

ceros uirtute putantur: & cum omni carere dedecore, tum uero iis uitijs, quibus alij non facile possunt obsistere. Nam & uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent. et dolorum cum admouentur faces, præter modum pleriq; exterrentur. uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime pmouent. Quæ qui in utrãq; partem excelso animo, magnoq́; despiciunt, cumq́; aliqua his ampla & honesta res obiecta est, totosq́; ad se conuertit & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq́; uirtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit, & maxime iustitia: ex qua una uirtute uiri boni appellãtur: mirifica quædam res multitudini uidetur. Nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet: aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perspectum sit: hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaq; illa tria, quæ proposita sunt, ad gloriam, omnia iustitia conficit, & beneuolentiam: quod prodesse uult plurimis, et ob eandem causam fidem: & admirationem, quod eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio & institutio uitæ adiumenta hominum desyderat. In primisq́; ut habeas, quibus cum possis familiares conferre sermones. quod est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. Ergo etiam solitario homini, atq; in agro uitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est: eoq; etiam magis,

quod

quod si eam non habebunt, iniusti habebuntur. Nul-
lis præsidijs septi multis afficientur iniurijs. Atq; his
etiam qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contra
hendisq; negotijs implicantur: iustitia ad rem geren
dam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi qui-
dem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine
ulla particula iustitiæ uiuere. Nam qui eorum cui-
piam, qui unà latrocinantur, furatur aliq́d, aut clã
eripit, is ne sibi in latrocinio quidem reliquit locum.
Ille autem, qui archipirata dicitur: nisi æquabiliter
prædam dispartiat: aut occidetur à socijs, aut relin-
quetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, qui
bus pareant, quas obseruent. Itaq; propter æquabi-
lem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro,
de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit.
et multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exer
citus nostri, imperatoresq; cæsserunt. Quem C. Læ-
lius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & com-
minuit: ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bel-
lum reliquis traderet. Cum igitur tanta uis iustitiæ
sit: ut ea etiã latronum opes firmet, atq; augeat: quã
tam eius uim inter leges & iudicia et instituta Reip.
fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum
(ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros
fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati re
ges constituti. Nam cum premeretur initio multitudo
ab iis, qui maiores opes habebant: ad unum aliquem
confugiebant uirtute præstantem: qui cum prohibe-
ret iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos
cum infimis pari iure retinebat. Eademq; constituen-

darum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile. Neq; enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto & bono uiro consequebantur: eo erant contenti. Cum id minus contingeret: leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una atq; eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto uero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur: nihil erat quod homines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ: quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda & collocanda ratione est. Quanquam præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, siquis id ageret, ut qualis haberi uellet, talis esset. Quod si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur: uehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; etiã propagatur. ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt. Nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utranq; partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus Publij filius, tandiu laudabitur, dum memoria rerum romanarum manebit. At eius filij nec uiui probabantur à bonis, et mortui numerũ obtinent iure cæsorũ. Qui igitur

adipisci ueram iustitiæ gloriam uolent: iustitiæ fungā tur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. Sed ut facillime quales simus, tales eē uideamur (et si in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus) tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis: aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigisse) aut aliquo casu atq; fortuna, in hūc oculi omnium conijciuntur: atq; in eo quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce uersetur, ita ut nullum obscurum potest, nec dictum eius esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem in hominū ignoratione uersatur: hi simulac iuuenes esse cœperūt magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contēdere. quod eo firmiore animo facient, qa non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest. in qua multi apud maiores nostros extiterunt. Semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parū. Quo tamen in bello cum te Pōpeius alæ alteri præfecisset: magnā laudem et à summo uiro & ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omni militari labore tolerādo. atq; ea qdē tua laus pariter cum Rep. cecidit. Mihi aūt hæc oratio suscepta nō de te est, sed de genere toto. Quāobrē ad ea, quæ restant, ꝑgamus. Ut igitur in reliqs rebus multo maiora sunt opera animi q̄ corporis, sic hæ res, quas persequimur

ingenio ac ratione gratiores sunt quàm ille, quas ui ribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes uiros bene consulentes Reip. contulerunt. Quibuscum si frequẽtes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. Publij Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est: sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa, ex qua ætate qui exercentur laude affici solent, ut de Demosthene accepimus. Ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam præmeditatum facere: quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarũ in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorẽ uim habeat ad gloriam. Ea est enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitas'q; sermonis. Extant epistolæ et Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum trium prudentissimorũ (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant: milites'q; blando appellando sermone deliniant. Quæ autem in multi opera animi q̃ corporis, sic hæ res, quas persequimur

tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiose, sapienterq; dicentis. quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si uero inest in oratione mista modestiæ grauitas: nil admirabilius fieri potest, eoq; magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desyderant: multiq; in nostra Rep. adolescentes, & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem assecuti sunt: maxima etiam admiratio est in iudicijs. quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat. quarum et si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi pauloante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit: cum seditiosum & inutilem ciuẽ C. Norbanum in iudicium uocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut Reip. causa, ut duo Luculli. aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis. pro M. Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit cui faciendũ sit sæpius, Reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci sæpe, non est reprehendendum, modus tamen adsit. Duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. Id enim tum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contingit M. Bruto summo genere nato illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptũ

officij diligenter tenendum est, nequem unquam innocentem in iudiciũ capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum quàm eloquentiam à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, pernitiemq; conuertere? Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando & nefarium, impiumq; defendere. Vult hoc multitudo: patitur consuetudo: fert etiã humanitas. Iudicis est semper in causis uerũ sequi: patroni nonnũquam uerisimile, etiam si minus sit uerũ, defendere. Quod scribere præsertim cum de philosophia scriberem, nõ auderem, nisi idem placeret grauissimo stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur et gratia defensionibus: eoq; maior siquando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circunueniri, urgeriq; uideatur. ut nos, et sæpe aliâs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sexto Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriã adipiscendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicendũ est. cuius est ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim. Sed illa lautior ac splendidior, & uiro forti, claroq; dignior. Quanquam enim in utroq; inest gratificandi liberalis uolũtas, tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur. Largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur. Qua quo in plures usus sis, eo minus in

multos uti possis. Atqui opera idest uirtute & industria benefici & liberales erunt: primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt. deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat: quod largitione beneuolentiã Macedonum consectetur. Quod te malum inquit, rationis in istam spem induxit: ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Quo quid sordidius regi? melius etiã, quod largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad id idẽ semper expectandũ paratior. hoc ille filio. sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidẽ non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, et possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiãdum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cũ enim dando egere cœperunt: alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cum beneuolẽtiæ comparãdæ causa benefici esse uelint: non tanta studia assequũtur eorũ, quibus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerũt.

Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec ita referanda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum: iamq; in prouerbij consuetudinem uenit: largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cum & ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desyderent? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi qui epulis, & uisceratianibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam, aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos à prædonibus redimunt: aut æs alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur, uel in re quærenda, uel augenda. Itaq; miror quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. Quanto Aristoteles grauius et uerius nos reprehendit: qui has effusiones pecuniarum non admiremur: quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur: hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari. Sed

cum attenderint ueniam necessitati dari: in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus, nihil nos magnopere mirari. cum præsertim neq; necessitati subueniatur: nec dignitas augeatur. ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq; duratura sit tempus. eaq; à leuissimo quoq; animo. in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata. Graui uero homini, & ea quæ fiūt iudicio certo ponderanti probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis uiris postuletur. Itaq; P. Crassus cum cognomine diues, tum copijs, functus est ædilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omniū hominum moderatissimo Quinto Mutio magnificentissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post. Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me cōsule uicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima uero nostri Pompeij munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nā Mamerco homini ditissimo prætermissio ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare etsi postulatur à populo, bonis uiris si non desyderantibus, attamen approbantibus faciendum est: modo pro facultatibus nos ipsi ut faciamus. Et siquando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur: ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerūt.

Ne Marco quidẽ Seio uitio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se & inueterata inuidia nec turpi iactura quãdo erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit. quod gladiatoribus emptis Reip. causa, quæ salute nostra continebatur: omnes P. Clodij conatus furoresq; cõpressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autẽ ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabij filius magno uir ingenio, in primisq; clarus gloriari solebat: se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus: nostro quidem anno (quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui) sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atq; etiã illæ ĩpensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq; quæ ad usum Reip. pertinent. Quanquam qđ præsens tanquam in manu datur iucũdius est, tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Pompeiũ. Sed doctissimi nõ probant, ut et hic ipse Panætius, quẽ multũ in his libris secutus sum, nõ ĩterpretatus. et Phalereus Demetrius, q̃ Periclẽ principẽ Græciæ uituperabat, qđ tantã pecuniã ĩ præclara illa propylæa coniecit. Sed de hoc gñe toto in his libris quos de Rep. scripsi, diligenter est disputatũ. Tota igitur ratio taliũ largitionũ genere uitiosa est, tẽporibus necessaria, et tamẽ ipsa & ad facultates accõmodãda

et mediocritate moderanda est. In illo autẽ altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur: nõ uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur: et eius qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos. nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorẽ gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus: sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius.

Benefacta male locata malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono uiro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eoq; eam studiosius pleriq; laudant, quod summi cuiusq; bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficijs quamplurimos afficiamus, quorum liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes.n. ĩmemores beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterenda liberalitate sibi etiam fieri: eumq; qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos: locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. Hæc est grauium hominum, atq; magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillãtiũ. Conuenit aũt tum in

dando munificum esse, tum in exigendo nō acerbū. In omniq; re contrahēda uēdēdo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus et cōfinijs: æquū et facilē multa multis de iure suo concedentē. A' litibus uero quantū liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum non nunquam de suo iure decedere: sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quā qdē delabi sinere flagitiosum est. sed ita ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Id'q; etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam uehementer utile iis, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus et gratia. Theophrastus scribit quidem Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse: & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, qcunq; Laciades in uillā suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur: hæc tum in uniuersam Rēp. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis uehementer, & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quàm optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fu-

it cognitio, atque interpretatio. quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt. Nunc ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est. idq́; eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi, grauior facultas, & gratior & ornatior. Quid enim eloquentia laudabilius, et præstabilius, uel admiratione audiētium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoq; ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis & facile laborantis, quodq́; in patriis est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoq; loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarē: ni uererer ne de me ipso aliquid uiderer queri. Sed tn̄ uidemus, q̄bus extinctis oratoribus, q̄ in paucis spes, q̄ in paucioribus facultas, q̄ in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus: uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt rogantem. q̄d qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur. latissimeq́; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonēdi (est enim in promptu) ut animaduertant, cum

alios iuuare uelint, ne quos offendant. Sæpe enim, aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas quacunq; possis: quare id quod feceris necesse fuerit, nec aliter facere potueris. Certisq; operis & officijs erit, quod uiolatum est, compensandum. Sed cum in hominibus iuuandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidẽ est procliue. Itaq; uulgo loquuntur sese in beneficijs collocandis mores hominum non fortunam sequi. Honesta oratio est. Sed quis est tandem, qui inopis & optimi uiri causæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore uidetur, in eũ fere est uoluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest: habere certe potest. Commode autem quicunq; dixit pecuniam qui habeat, non reddidisse. & qui reddiderit, non habere. Gratiam autem & qui reddiderit habere, & qui habeat retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant: hi ne obligari quidem beneficio uolunt. quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur: cum ipsi quãuis aliqd magnum acceperint: æque etiã a se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio uero se usos, aut clientes appellari mortis instar putant. At uero ille tenuis cum quid factum sit, se se spectatum, non fortunam putat. non modo illi, qui est meritus,

sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet. Neq; enim uerbis auget suum munus, siquo forte fungitur: sed etiã extenuat. uidendumq; illud idem, quod si opulentum, fortunatumq; defenderis: in illo uno aut forte in liberis eius manet gratia. Sin autem inopem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum uident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficiũ collocari puto. Dãda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed si res in contentionem ueniet, nimirum Themistocles est author adhibendus. qui cum consuleretur utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: ego inquit, malo uirum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ uiro. Sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo qđ ad unumquenq; nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet, ne id quidem semper. Sed fac iuuare, potentior sane sit, honestior uero quomodo? Quod si etiam bonus erit uir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur, modo ne adiuuent: sitq; omne iudicium non quàm locuples, sed qualis quisq; sit. Extremum autem præceptum in beneficijs operaq; danda est, nequid contra æquitatem contendas, nequid pro iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant, deinceps de iis, quæ ad uniuersos, quæq; ad Remp. pertinent,

disputandum est. Eorum autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino si possit, utrisq; nec minus ut etiam singulis consulatur. Sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Helij et P. Gracchi frumẽtaria magna largitio fuit. exhauriebat igitur ærariũ. modica M. Octauij et Reip. tolerabilis, et plebi necessaria. Ergo et ciuibus & Reip. salutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit: ut suum quisq; teneat: neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat. Pernitiose enim Philippus in tribunatu: cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est: et in eo uehementer se moderatum præbuit. sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens. Qua peste quæ potest esse maior? Hanc. n. ob causam maxime ut sua tenerẽtur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quærebant. Danda etiã opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatẽ, assiduitatemq; bellorũ tributum sit conferendum. Idq; ne eueniat multo ante erit prouidendum. Sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri quàm nostræ ominari) (neq; tamen de nostra, sed de omnì Rep. disputo) Danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. Atq; etiã

omnes

omnes qui Rēp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarũ qualis comparatio fieri soleat, & debeat: non est necesse disputare. Est enim in promptu. tantum locus attingendus fuit. Caput autem est in omni procuratione negotij & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam inquit C. Pontius Samnis ad illa tempora fortuna me seruasset: & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent. non essem passus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit. Itaq; facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidẽ in illo tantum fuit roboris, Non dum centum et decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At uero postea tot leges & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum italicum bellũ propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudicijs expilatio, direptioq; sociorum: ut imbecillitate aliorum non nostra uirtute ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. quid ni laudetur? sed in illo alia maiora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus. tantum in ærarium pecuniæ inuexit: ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternã. Imitatus patrem Africanus nihil locupletior Charthagine euersa. Quid? qui eius collega in censura fuit

L. Mummius? nunquid copiosior cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eo unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus & Remp. gubernantibus. Habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium. Itaq; quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartã nulla re alia, nisi auaritia esse perituram: id uidetur non solũ Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiã multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia et continentia. Qui uero se populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt: quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ. Deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuiq; non licet. Id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis atq; urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia: atque in hac pernitie Reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nã cui res erepta est, inimicus. cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse: & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. At uero ille, qui accipit iniuriam, et meminit & præ se fert dolorem suum. nec si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi qui

bus iniuste ademptum est: icirco plus etiam ualent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. Quæ autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necauerunt. Ex quo eo tempore tãtæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent: & optimates exterminarentur: & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. Nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid nostros Gracchos Tib. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes, non'ne agrariæ contentiones perdiderũt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur: qui cum eius ciuitas L. annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumq; tyrannum Metoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Remq; p. aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerteret in bonis & possessionibus difficultatem: quod & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur: & L. annorum possessiones mouere non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur, sine iniuria iudicauit: neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igi-

tur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pe cunia: Alexandriam se proficisci uelle dixit: remq́; integram ad reditum suum iussit esse. Isq́; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem uenit: qui tum regna bat alter post Alexandriam conditam: qui cum ex-posuisset, patriam se liberare uelle, causamq́; docuisset: à rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cum in Sicyo-nem attulisset: adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit: et eorum qui aliena detinebant, et eorum, qui sua amiserant: præ fecitq; æstimandis possessionibus: & ut persuaderēt alijs, ut pecuniā accipere mallent, et possessionibus ce derent: alijs ut commodius putarent numerari sibi, quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfe-ctum est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent. O' uirum magnum, dignumq́;, qui in nostra Rep. natus esset. Sic par est agere cum ciuibus. non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere: & bona ciuium uoci subijcere præconis. At ille græcus, id quod fuit sapientis et præstantis uiri, omnibus cō sulendum putauit. Eaq; est summa ratio, & sapien tia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non di-uellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Ha-bitent gratis in alieno. Quid ita? ut cum ego eme-rim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo. quid est aliud nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ uero nouæ quid habent argu-menti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem

ne sit æs alienum, quod Reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest: si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant: debitores lucrentur alienū. Nec enim ulla res uehementius Rēp. continet, quàm fides: quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim uehementius actum est quàm me consule, ne solueretur. armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. Nūquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebūtur. In primisq; operā dabunt, ut iuris et iudiciorum æquitate suum quisq; teneat. Et neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur: neq; locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscunq; rebus uel belli uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. Hæc magnorum hominū sunt. hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reip. magnam ipsi adipiscentur et gratiā & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa, ualetudi

nis curationem, & pecuniæ. Quas res a summo phi losopho præteritas arbitror, quod essent faciles. sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corpo ris, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant aut obesse. & continentia in uictu omni atq; cultu corporis tuendi causa, et prætermittendis uoluptatibus. Postremo arte eorum, quorum ad scientiã hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet, his rebus, a quibus abest turpitudo. Conseruari autem diligentia & parsimonia, ijsdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui œconomicus inscribitur. quẽ nos ista fere ætate cum essemus, qua es tu nunc, e græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus a Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis. & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur, ualere ut malis, quàm diues esse. Cum corporis externa, hoc modo. diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic. bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati. Externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana, rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis. a quo cum quæreretur quid maxime in re familiari expediret: respondit, bene pascere. Quid secundum? satis bene pascere. Quid tertium? bene uestire. Quid quartum? arare. Et cum ille qui quæsierat dixisset, quid fœnerari? Tum Cato, quid ho

minem inquit, occidere? Ex quo & multis alijs in-
telligi debet utilitatum comparationes solere fieri. re
cteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum
officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quæren-
da, de collocanda pecunia. etiam de utenda, commodĩ
us a' quibusdam optimis uiris ad medium ianuæ se-
dentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola dĩ
sputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. Pertinent enim
ad utilitatem. de qua hoc libro disputatum est. Reli
qua deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER TERTIVS.

P VBLIVM SCIPIONEM Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato: qui fuit ferè eius æqualis: nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minus solum, quàm cum solus esset. Magnifica uero uox & magno uiro & sapiente digna, quæ declarat illum, & in otio de negotijs cogitare: et in solitudine secum loqui solitum. ut neq; cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ langorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem uere dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus: uoluntate certe proxime accedimus. Nam & à Rep. forensibusq; negotijs armis impijs, uiq; prohibiti otium persequimur. & ob eam causam urbe relicta rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando: & à cœtu hominum, frequẽtiaq; interdum tanquam in portum se in solitudinẽ recipiebat. Nostrum autẽ otiũ negotij inopia, nec requiescendi studio constitutum est. Extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est quod dignum nobis aut

in curia, aut in foro agere possimus? Itaq; q in maxima celebritate atq; in oculis ciuium quondam uiximus: nunc fugientes conspectum sceleratorũ, quibus omnia redundant: abdimus nos quantum licet, et saepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere: sed etiam excerpere ex his ipsis, siquid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat uti is, qui quondam peperisset otium ciuitati. Nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non uoluntas. Quanquam Africanus maiorem laudẽ uel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur: nec otiosum, nec solũ unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribẽdi operam, omne studium, curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tẽpore euersa, quàm multis annis stante Rep. scripsimus. Sed cũ tota philosophia mi Cicero frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta ac deserta sit: tamen nullus ueracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officijs à quibus constanter, honesteq; uiuendi praecepta ducuntur. Quare quanquã à Cratippo nostro principe huius memoriae philosophorũ hoc te assidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas uocibus undiq; circunsonare. nec eas si fieri possit, quicquam aliud audire. Quod cũ

omnibus est faciendum, qui uitam honestam ingredi cogitant, tamen haud scio an nemini potius quàm tibi. Sustines enim non paruam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea graue & Athenarum & Cratippi. ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanẽ redire turpissimum est, dedecorantem et urbis authoritatem & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius quàm uoluptas) tantum fac ut efficias: néue committas, ut ne cum oĩa suppeditata sint à nobis, tu te tibi defuisse uideare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquã partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officiis accuratissime disputauit: quemq; nos correctione quadã adhibita potissimum secuti sumus: tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent. uno cum dubitarent honestum' ne id esset, de quo ageretur, an turpe. altero utile'ne esset an inutile. tertio si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur: quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. De tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsoluit quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Possidonio est, triginta annos uixisse Panætium postquam illos libros edidisset. Quẽ locum miror à Possidonio breuiter esse tractatum in qbusdã

commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse lo-
cum in tota philosophia tam necessarium. Minime ue
ro assentior iis, qui negant eum locum à Panætio præ
termissum, sed consulto relictum. nec omnino scriben
dum fuisse, quia nunquã posset utilitas cum honesta
te pugnare. De quo alterum potest habere dubitatio
nem, adhibendum'ne fuerit hoc genus, quod in di-
uisione Panætij tertium est, an planè omittendum.
Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susce
ptum sit, sed derelictum. Nã qui è diuisione tripar
tita duas partes absoluerit: huic necesse est restare ter
tiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte
pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem te
stis locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadã
epistola P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panæ
tium audiuerat: ut nemo pictor esset inuentus, qui Ve
neris eam partem, quam Appelles inchoatam reli-
quisset: absolueret (oris enim pulchritudo reliqui cor
poris imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panæ-
tius prætermisisset & non perfecisset, propter eorum,
quæ fecisset præstantiam, neminem esse persecutum.
Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non pōt.
rectè'ne aũt hãc tertiam partem ad exqrendũ officiũ
adiũxerit, an secus: de eo fortasse dubitari pōt. Nã si-
ue honestũ solũ bonũ est, ut Stoicis placet: siue qđ hone
stum est, id ita summum bonum est: quẽadmodũ Peri
pateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte col
locata, uix minimi momenti instar habeant: dubitan-
dũ non est, quin nũquã possit utilitas cũ honestate cõ
tendere. Itaq; accepimus Socratẽ solitũ execrari eos,

qui primum hæc natura cohærentia, opinione distra xissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiã qcquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset: ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cum sit is qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit: quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorẽ: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere: in qua quod utile uideretur, cum eo quod honestum est, compararetur. Etenim quod summum bonum a Stoicis dicatur conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum uirtute congruere semper. Cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hãc comparationem recte non esse introductam: nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atq; illud quidem honestum, quod proprie uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; a uirtute diuelli unquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestũ nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: & ea communia sunt, & late patent, quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem

quod rectum idem appellant, perfectum atq; absolutum est: & ut ijdem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparátur, id cumulate uidetur esse perfectum: propterea quod uulgus quid absit à perfecto ferè non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poëmatibus & in picturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint, ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros: qui q̄dē q̄d in unaquaq; re uitij sit, nequeant iudicare. Itaq; cum sint docti à peritis, desistunt facile sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. Nec uero cum duo Decij aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ tanquam à sapiente petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic uolumus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt et nominati. M. Cato & C. Lælius sapientes fuerunt: nec illi quidem septem. sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. Quo circa nec id, quod uere honestum est, fas est, cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur ab iis, qui

bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur ueréq; est honestum sapientibus. Aliter enim teneri non potest, siqua ad uirtutem est facta progressio. Sed hæc q. dem de iis, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate: hi solent in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni uiri non solent. Itaq; existimo Panætium cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquã addubitationem afferre soleat, consyderandumq; uideatur? Credo siquando dubitatio accidit, quale sit id de quo consyderetur. Sæpe enim tempore fit, ut qđ plerunq; turpe haberi soleat: inueniatur non esse tur turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se'obstrinxit scelere, siquis tyrannum occidit quãuis familiarem? Populo quidẽ Romano non uidetur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. Itaq; ut sine ullo errore dĩ iudicare possimus, siquando cum illo, quod honestum

intelligimus, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile, formula quædam constituẽda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime consentanea: quam quidem in his libris propterea sequimur, quod quanquam à ueteribus Academicis & Peripateticis nostris, qui quondã iidem erant, qui Academici, qui quæ honesta sunt, anteponunt iis, quæ uidentur utilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus quicquid honestum est, idem utile uidetur: nec utile quicquam quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat: ut quodcunq; maxime probabile occurrat: id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam q̃ mors, quàm paupertas, quàm dolor, q̃ cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nã principio tollit conuictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam humani generis, societatem. Ut si unumquodq; membrũ sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset: debilitari et interire totum corpus necesse esset: sic si unusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorũ, detrahatq; quod cuiq; possit emolumenti sui gratia, societas

hominum & communitas euertatur necesse est. Nam si
bi ut quisq; malit quod ad usum uitæ pertineat q̃ al-
teri acquirere, concessum est nõ repugnante natura. Il
lud q̃dẽ natura nõ patitur, ut aliorũ spolijs nostras fa
cultates, copias, opes augeamus. Neq; uero hoc solũ na
tura. i. iure gentium, sed & legibus populorũ, quibus
in singulis ciuitatibus Resp. continentur, eodem modo
constitutum est, ut non liceret sui cõmodi causa, nocere
alteri. Hoc enim spectant leges: hoc uolunt incolumẽ
esse ciuium coniũctionem. quã qui dirimunt, eos morte,
exilio, uinculis, damno coercent. Atq; hoc multo ma
gis exigit ipsa naturæ ratio. quæ est lex diuina et hu
mana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt,
qui secundum naturam uolent uiuere) nunquam
committet, ut alienum appetat: & id, quod alteri de
traxerit sibi assumat. Etenim multo magis est secundũ
naturam celsitas & animi magnitudo, itemq; commu
nitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita,
quàm diuitiæ. Quæ quidẽ contemnere, & pro nihi
lo ducere cõparãtem cum utilitate communi magni ani
mi & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commo
di causa, magis est contra naturam quàm mors, quàm
dolor, quàm cætera generis eiusdem. Itemq; magis est
secundũ naturã pro omnibus gentibus (si fieri possit)
conseruandis aut iuuandis maximos labores mole-
stiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem ho-
minum fama beneficiorum memor in concilio cœlesti
um collocauit: quàm uiuere in solitudine non modo
sine ullis molestiis, sed etiam in maximis uolupta-
tibus abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam
pulchritudine

pulchritudine & uiribus. Quo circa optimo quisq;
splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic ante
ponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem,
homini nocere non posse. Deinde qui alterum uiolat,
ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se exi
stimat contra naturam facere: aut magis fugiendam
censet mortem, paupertatem, dolorē, amissionem etiā
liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere
cuiquam iniuriam si nihil existimat contra naturam
fieri hominibus uiolandis: quid cum eo disseras,
qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugien-
dum id quidem censet, sed multo illa peiora mortem,
paupertatem, dolorem: errat in eo qđ ullum aut cor-
poris aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existi
mat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut
eadem sit utilitas uniuscuiusq; & uniuersorum: quā
si ad se quisq; rapiat: dissoluetur omnis humana con-
sociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo
homini, quicunq; sit, ob eam ipsam causam tamen, qđ
is homo sit, consultum uelit: necesse est secundum eā
dem naturam omnium utilitatem esse communem.
Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem le
ge naturæ. Idq; ipsum (si ita est) certe uiolare alterū
lege naturæ prohibemur. uerum autem primum, ue-
rum igitur & extremum. Nam illud quidem absur
dum est, quod quidam dicunt parenti se aut fra-
tri nihil detracturos commodi sui causa: aliam ra-
tionem esse ciuium reliquorum: hi sibi nihil iuris
& nullam societatem communis utilitatis causa sta-
tuunt esse cum ciuibus. quæ sententia omnem socie-

autem distrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi diri- munt communem humani generis societatem: qua sub lata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quae qui tollunt, etiã aduersus deos immor tales impij iudicandi sunt. Ab ijs enim constitutam in ter homines societatem euertunt: cuius societatis ar- ctissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire, uel externa, uel corporis, uel etiam ipsius animi quae uacent iusti- tia. Haec enim uirtus omnium est domina & regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit, non'ne igitur sa piens, si fame ipse conficiatur: abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime uero. Non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid si Phalarim crudelem tyrannum et immanem uir bo nus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare pos- sit, non'ne faciat? Haec ad iudicandum sunt facillima. Nam siquid ab homine ad nullam partem utili utili tatis tuae causa detraxeris: inhumane feceris, contráq; naturae legem. Sin autem is tu sis, qui multam utilita tem Reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas afferre possis: siquid ob eã causam alteri detraxeris, non sit reprehendẽdum. Sin autem id non sit eiusmo di, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, q̃ de alterius commodis subtrahendum. Non igitur ma gis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid

eiusmodi, quàm detractio atque appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est, est enim iniusta. Itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, et continet: decernit profecto ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuendum necessariæ. Qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit, modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. Itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neq; est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. Atq; hoc omne genus pestiferum atq; impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine & tanquã spiritu carere cœperunt: & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis quæstiones sunt omnes hæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætium persecutum fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt: qbus prospici possit qd sit propter turpitudinẽ fugiendũ, qd sit id, qđ icirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato propè tamen absoluto tanquam

fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædã sibi concedantur, quo facilius quæ uelint explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, qđ honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc nõ licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrum uis satis est. & tum hoc, tum illud probabilius uidetur. Nec præter ea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliqñ posse: (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderẽtur utilia. Nihil uero utile, quod non idem honestum: nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negat'q; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honestis: sed ut ea sine errore diiudicaremus, siquando incidissent: induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neq; enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est: quod mihi probaretur de iis, quæ in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est: nos commoueri necesse est. Sed si cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est: sed intelligendum ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam quàm turpitudo (re-

cta enim et conuenientia et constantia natura desyde rat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundũ naturam, quàm utilitas (certe in eadem re utili turpitudo esse non potest). Itemq; si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile. Itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit: id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & ciuium. Hinc opum nimiarum potentiæ non ferēdæ. Postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdĩus excogitari potest. Emolumenta enim rerum, fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt: sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totũ scæleratum & impium) qui deliberant utrum id sequantur quod honestum esse uideant, an se scientes scælere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt: in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione cælandi & occultandi spes, opinioq; remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid pro-

fecimus) persuasum eẽ debet, si omnes deos hominesq; cælare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciẽdum. Hinc ille Giges inducitur à Platone, q cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit: æneumq; æquum (ut ferunt fabulæ) animaduertit: cuius in lateribus fores essent. quibus apertis hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit: erat autem regius pastor. Tum in concilium pastorũ se recepit: ibi cum palàm eius annuli ad palmã conuerterat, à nullo uidebatur: ipse autem omnia uidebat. Idem rursus uidebatur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate annuli usus reginæ stuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominum interemit: sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere: sic repente annuli beneficio rex ortus est Lidyæ. Hũc igitur ipsum annulum si habeat sapiens: nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidem, sed non satis acuti fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factũ id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est uis huius annuli & huius exempli, si nemo sciturus, nemó ue suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris: si id dijs: hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis'ne fa

cturus? Negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro quod negant posse, id si posset, quid nam facerent? Vrgent rustice sane: negant enim posse, & in eo perstant. Hoc uerbum quid ualeat, non uident. Cum enim quærimus si possint cælare, quid facturi sint, non quærimus possint'ne cælare, sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negant, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non cum hoc deliberetur relinquenda'ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possit'ne id, quod utile uideatur fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat: poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere: id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas ualuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit eius, cui cum uisum esset utilius solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile uidebatur neq; erat, assequi posset. et tamen muri cau-

sa opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccauit igitur, Pace uel Quirini uel Romuli dixerim. Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliis'q; tradendæ, cum his ipsi egeamus. sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. Scite Chrysippus, ut multa, qui stadium inquit, currit, eniti & contendere debet q̃ maxime possit, ut uincat: supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in uita sibi quenq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri subripere ius non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere quod recte possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue & non difficile præceptum est. Quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neq; contra Remp. neq; contra iusiurandum, ac fidem amici sui causa uir bonus faciet: nec si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit, ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, idest (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: quæ salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ pauloante dixi, honeste amico à iudice posse concedi. Nã si omnia

facienda sint, quæ amici uelint non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. Loquor autem de cõmunibus amicitijs. Nam in sapientibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset: & is, qui morti addictus esset: paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset: uas factus est alter eius sistendi, ut si ille non reuertisset ad diem, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorũ fidem tyrannus petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. Cum igitur id quod utile uidetur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis species: ualeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt postulabuntur: religio & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij. Sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, duriũs etiam Athenienses qui sciuerunt, ut Aeginetis qui classe ualebant, pollices præciderentur: hoc uisum est utile. Nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Pireæo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maximẽ inimica crudelitas. Male etiã qui peregrinos urbibus uti prohibent: eosq; exterminant: ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos sane inhu-

manum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. tum sæpe, tum aliâs maxime bello punico secundo, quæ Cānensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis: tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere: statuerentq; ut urbe relicta, coniugibus et liberis Trœzene depositis, naues conscenderēt: libertatemq; Græciæ classe defenderent. Cyrsillū quēdam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent: lapidibus obruerunt. Atq; ille sequi utilitatem uidebatur, sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit: dixit in concione se habere consiliū Reip. salutare, sed id sciri opus non esse. postulauit ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse, quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit: dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaq; Athenienses quod honestum non esset, id ne utile quidem putarunt: totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, authore Aristide repudiauerūt. Melius hi q̄ nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquā esse utile, ne tum q̄dem, cum id, quod esse utile putes,

adipiscatre. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) saepe causae, cum repugnare utilitas honestati uideatur: ut animaduertendum sit, repugnet'ne plane, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hae sunt quaestiones. Si exempli gratia uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonae caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse: nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit: dicturus'ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimum uenditurus? Sapientem & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione et consultatione quaerimus, qui caelaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet: sed dubitet an turpe non sit. In huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet magno & graui stoico, aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut nequid omnino, quod uēditor norit, emptor ignoret, Diogeni uenditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, caetera sine insidijs agere. & quoniam uendat, uelle quam optime uendere. aduexi. exposui. uendo meum non pluris quàm caeteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia, cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & seruire humanae societati: eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturae, quibus parere, & quae semper sequi debeas: ut utilitas tua communis utilitatis sit, uicissim & aeque

communis utilitas tua sit, cælabis homines, quid his adsit & commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic. aliud cælare, aliud est tacere: neque ego nunc te cælo, si tibi non dico quæ natura deorum sit: quis sit finis bonorũ, quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est: id mihi dicere necesse est. immo uero inquit ille, necesse est. Siquidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. Memini inquit ille. Sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusq; sit? Quod si ita est, nec uendendũ quidẽ quicquã est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit, tamen quoniam expedit, faciam. Sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres. ignoretur in omnibus cubilibus apparere serpentes. male materiatæ, ruinosæ. sed hoc præter dominũ nemo sciat. quæro si hoc emptoribus uenditor non dixerit: ædesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit: num id iuste aut improbe fecerit? Ille uero, inquit Antipater improbe facit. Quid enĩ est aliud q̃ erranti uiam non monstrare, qđ Athenis execrationibus publicis sancitum est. si hoc non est emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est quàm uiam non monstrare: nam est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra, num te emere coegit? qui ne hortatus quidem est: ille quod non placebat proscripsit,

tu quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt uillam bonam (ut ipsi asserunt) beneq; aedificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec aedificata ratione, multo minus: qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quae potest esse? Sin autem dictum non omne praestandum est, quod dictum non est id praestandum putas? Quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita praeco praedicet, domum pestilentem uendo. Sic ergo in quibusdam causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de utilitate dicitur. ut id, quod utile uideatur, nō modo honestum facere sit, sed etiam nō facere, turpe. Haec est illa, quae uidetur utilium fieri cum honestis saepe dissensio, quae diiudicanda sunt. Non enim ut quaereremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic aediū uenditor caelare emptores debuisse. neq; enim id est caelare, qcqd reticeas. sed cum quid tu scias, id ignorare emolumenti tui causa uelis eos, quorū intersit id scire. Hoc autem caelandi genus quale sit, & cuius hominis quis non uidet? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni. Versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. Haec tot et alia plura, nonne inutile est uitiorum subire nomina? Quod si uituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de iis existimandum est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Cannius eques Romanus, homo nec infacetus,

et satis literatus, cum se Saracusas otiandi causa nō negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset: dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio si uellet ut suis, & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit: et ab iis petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitq; quid eos facere uellet. Ad cœnam tempore uenit Cannius. opipare paratum erat conuiuium. Cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq; quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. Tum Cannius quæso inquit, quid est ó Pythi, tantum'ne piscium? tantum'ne cymbarum? Et ille. Quid mirum inquit, hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium, hic aquatio, hac uilla isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet, grauate ille primo. Quid multa? Impetrat: emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius uoluit: & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. Inuitat Cannius postera die familiares suos. uenit ipse mature: Scalmum nullum uidet. quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorū essent, quod eos nullos uideret? Nullæ (quod sciam) inquit ille. sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius, sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega familiaris me

us protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quærerem quid esset dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiēdi. Ergo & Pythius & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. Quod si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatióq; tollenda est. Ita nec ut emat melius, nec ut uendat, quisquam simulabit aut dissimulabit uir bonus. Atq; iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela XII tabulis & circunscriptio adolescentium lege plectoria, & sine lege iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, melius, æquius in fiducia, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut cum dicitur inter bonos bene agier, quicquā agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem uenditor, nec qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq; si ad loquēdum uenerit, non plus quàm semel loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur: idq́; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. Nemo est q̃ hoc uiri boni fuisse neget, sapiētis negant, ut si minoris, q̄ potuisset, emisset. Hæc igitur

est illa pernities, quod alios bonos alios sapientes existimant. Ex quo Ennius. NEQVICQVAM SAPERE SAPIENTEM, QVI SIBI IPSI PRODESSE NEQVIRET. Vere id quidem siquidem id esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidẽ Rhodiũ discipulum Panætii uideo in iis libris, quos de officijs scripsit Quinto Tuberoni dicere, sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientẽ, habere rationẽ rei familiaris. Neq; .n. solum nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. Singulorũ enim facultates & copiæ diuitiæ sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo põt. Etenĩ oĩno se negat facturũ compendij sui causa, quod nõ liceat. Huic nec laus magna tribuẽda est nec gratia. Sed siue et simulatio et dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, in qbus dolus iste malus non uersetur. siue uir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini. Recte iustum uirum, bonum, non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirũ bonũ esse, semp ẽ est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uẽdendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. Nam cum ex XII tabulis satis esset cautum ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret. à iurisconsul. etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio uitij, id statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari

stari oportere. Vt cum in arce augurium Aug. acturi essent, iussissentq; Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs. Claudius proscripsit: insulam uendidit. Emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab augur. illud idem denũtiatum est. Itaq; Calphurnius cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quas esset ab auguri. demoliri iussus: arbitrum illum adegit: quicquid sibi de ea facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiã dixit huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit: cum in uenundando rem eam scisset, & non pronuntiauisset: emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. Quod si recte diiudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt. quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat, quod uitium uenditor non dixisset, sciens id oportere præstari æquitatem Antonius, quoniã id uitium ignotum Sergio non fuisset. qui illas ædes uendidisset: nihil fuisse necesse dici. nec eum esse deceptum

qui id quod emerat, quo iure eßet, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuiße maioribus nostris astus. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias. Leges quatenus manu tenere res possunt: philosophi quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, nequid insidiose, nequid simulate, neq̃d fallaciter. Sunt'ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? Ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu cum ædes proscribas: tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas: in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas enim est (quod & si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominũ inter omnes: interior eorum qui eiusdem gentis sunt: propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuo gentium. quod autem gentium, idem ciuile esse debet. Sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam et expressam effigiem nullam tenemus. umbra & imaginibus utimur. eas ipsas utinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ principijs & ueritatis exemplis. Nam quanti uerba illa? Vti'ne propter te, fidem'ue tuam, captus fraudatus'ue sim? quàm illa aurea? ut inter bonos bene agier oportet & sine fraudatione. Sed qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidem Scæuola Pont. Max. summam uim

esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus agere tur ex fide bona. Fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime: id'q; uersari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis, quibus uitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisq; essent iudicia contraria, quid quenq; cuiq; præstare oporte ret. Quo circa astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distat'q; plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum. Malitia si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt: mala bonis anteponit. Nec uero in prædiis solum ius ciuile ductum a natura, malitiam, fraudem'q; uindicat, sed et in mancipio rum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædil. Hæredum alia causa est. ex quo intelligitur. quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla pernities uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare uideantur. Quotus enim quisq; reperietur, qui impunitate & ignoratione omniũ proposita abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) in iis qdẽ exẽplis, in qbus peccare uulgus hominum fortasse non putat. Neq; enim de sicariis, ueneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendũ est. q non uerbis sunt et disputatiõe philosophorũ, sed uinculis et carcere castigãdi. Sed hæc cõsyderemus

quæ faciunt ij, q̃ habẽtur boni. L. Minutij Basilij locu
pletis hominis falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum et Quintum Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos. qui cum illud falsum esse suspicarẽtur: sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? sat in hoc est, ut non deliquisse uideantur? Mihi quidem non uidetur, quanquã alterũ amaui uiuũ, alterũ non odi mortuum. Sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suum ferre uoluisset: eumq; fecisset hæredem, hunc dico patronum agri Piceni & Sabini. O' turpem notam temporum illorum: non erat æquũ principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis cum potest, iniuste facit: ut in primo libro disserui, qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriam. Mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet falsò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis est regula. qui hoc non præuiderit: ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans. est istud quidem honestum, uerum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons est fraudũ, maleficiorum, scelerum omniũ. Itaq; si uir bonus habeat hanc uim, ut si digitis concrepuerit, possit in locu

pletium testamento nomen eius irrepere, hac ui non utatur, nec si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturũ. At si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera non esset hæres: in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. At uero siquis uoluerit animi sui complicatam notionem euoluere: iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit? quod'q; expediat? immo intelligat nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum: hoc qui non didicerit, bonus uir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Luctatio Pythiæ fuisse equiti Romano sane' honesto. cum is sponsionem fecisset, ni bonus uir esset. Itaq; ei dixisse. Fimbriam se illam rem nunquam iudicaturum. ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset: aut statuisse uideretur utrum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs et laudibus contineretur. Huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam non modo Socrates nouerat, nullo modo uideri potest, quicquã esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis uir nõ modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hoc non'ne est turpe dis

bitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium. Cum enim fidem alicuius, bonitatem'q; laudent: dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quã habet uim nisi illam, nihil expedire quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vides'ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percussione hæreditates omnium posse conuertere? Vt enim quod turpe est, id quãuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non est, id utile ut sit effici nõ potest, aduersante etiam & repugnante natura. At enim cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius cum a spe consulatus longe abesset: & septimum annum post præturam iaceret: neq; petiturus unquam consulatum uideretur: Q. Metellum, cuius legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud Po. Ro. criminatus est, bellũ illum producere, si se COS. fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem Po. Po. redacturum. Itaq; factus est ille quidem COS. sed a fide, iustitiaq; discessit: qui optimum & grauissimum ciuem, cuius legatus, & a quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidẽ Gratidianus officio boni uiri functus est, tunc cum præt. esset: collegiũq; prætorium tribuni plebis adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis numus, sic ut nemo posset

ſcire qd haberet. conſcripſerunt cõmuniter edictum
cũ pœna, atq; iudicio: conſtituerunt'q; ut omnes ſimul
in roſtra poſt meridiem deſcenderent. & cæteri qui
dem alius alió. Marius a ſubſellijs in roſtra recta,
id'q; quod communĩter compoſitum fuerat, ſolus edi
xit. & ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. omni
bus uicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus & cerei.
Quid multa? Nemo unquam multitudini fuit cha-
rior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in delibera
tione nonnunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas,
non habetur ita magnum. illud autem quod ex eo pa
ritur, permagnum uidetur. ut Mario præripere colle
gis, et tribunis pleb. popularem gratiam, non ita tur-
pe, conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propo
ſuerat, ualde utile uidebatur. Sed oĩum una regula ẽ,
quã cupio tibi eẽ notiſſimã: aut illud qđ utile uide-
tur: turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile.
Quid igitur: poſſumus'ne, aut illũ Mariũ uirũ bonũ
iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiã tu
am, ut uideas quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio
uiri boni. Cadit ergo in uirũ bonũ mentiri emolumẽ
ti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profe
cto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut cõmodũ ullũ tam
expetendũ, ut uiri boni, et ſplẽdorẽ et nomẽ amittas?
Quid ẽ, qđ afferre tm̃ utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit:
q̃tũ auferre ſi boni uiri nomẽ eripuerit, fidẽ, iuſtitiã'q;
detraxerit? Quid.n. ĩtereſt utrũ ex hoĩe ſe cõuertat
qs in belluam? an in hominis figura immanitatem ge
rat belluæ? Quid q'omnia recta et honeſta negligũt,
dũmodo potentiam conſequantur? Nonne id faciunt,

quod is, qui etiam socerum habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia. Id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. Ipse autem socer in ore semper græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam, ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi. NAM SI VIOLANDVM EST IVS, REGNANDI GRATIA VIOLANDVM EST, ALIIS REBVS PIETATEM COLAS. Capitalis Etheocles uel potius Euripides, qui id unũ solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? Ecce tibi q rex Po. Ro. dominusq; omnium gentiũ esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem siquis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram & detestabilẽ, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat: regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile, qua hũc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Potest enim Dij immortales cuiquam esse utile, fœdissimum, et teterrimũ paricidiũ, patriæ quãuis is qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est. Et qdem sic ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. Nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas q̃ regnandi esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecu

tus sit inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare ratio
nem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitu
dines, diurni & nocturni metus, uita insidiarum, pe-
riculorumq́; plenissima? MVLTI INIQVI
ATQVE INFIDELES REGNO. PAV
CI BONI SVNT, Inquit Accius. At cui
regno, quod à Tantalo & Pelope proditum iure ob
tinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum
exercitu Po. Ro: populum ipsum Romanum oppres=
sisset. ciuitatemq́; non modo liberam, sed etiam genti
bus imperantem, seruire sibi coegisset? Hunc tu quas
conscientiæ labes in animo censes habuisse? Quæ uul
nera? Cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius
uitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxi-
ma gratia futurus sit & gloria? Quod si hæc utilia
non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt de=
dedecoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet,
nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquã id
quidem cum sæpe aliâs, tum Pyrrhi bello à C. Fabri-
tio COS. iterũ et à Senatu nostro iudicatũ est. Cum
enĩ rex Pyrrhus P. Romano bellũ ultro ĩtulisset, cũq;
de imperio certamen esset cum rege generoso ac poten
te, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est polli
citus, si præmiũ ei proposuisset: se ut clã uenisset, sic
clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum ueneno ne
caturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad
Pyrrhum, idq́; eius factum à senatu laudatum est. At
qui si speciem utilitatis, opinionemq́; quærimus, ma-
gnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduer
sariũ imperij sustulisset: sed magnum dedecus et fla-

gitium. qui cum laudis certamen fuisset, eum non uirtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit: uel senatui nostro, qui nunq̃ utilitatem a dignitate seiūxit: armis cum hoste certare, an uenenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est: scelus absit, in quo non potest esse gloria. Sin ipsæ opes expetuntur quoquomodo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, qui filij sententia. quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex sena. con. liberauisset, ut hæ rursus uectigales eēnt, neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus est, ei senatus est assensus. Turpe. īperio, Piratarū enim melior fides, q̃ senatus. At aucta uectigalia. Vtile igitur. quousq; audebunt dicere, quicquā utile quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, Vtile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere. omnia publicanis negare. multa socijs, cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoq; magis, quod illa ordinū coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. Male etiā Curio, cum causam trāspadanorum æquam esse dicebat. semper autem addebat: uincat utilitas. potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis Reip. q̃ cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur. Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionum. sit'ne boni uiri in maxima caritate annonæ familiā non ale-

re in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi, magis quàm humanitate. Quærit si in mari iactura facienda sit, equí ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis? Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit'ne eam sapiens, si potuerit? Negat. quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet'ne suum? Minime. Non plus, quàm si nauigantem in altū eijcere de nauī uelit: quia sua non sit, quoad enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes: sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua uel Reip. causa uiuere. Quid si hæc paria in utroq;? nullum erit certamen, sed quasi in sorte, aut in dimicando uictus, alteri cedet alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicet'ne id magistratibus filius? Nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officijs: immo uero, sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriā prodere conabitur pater: silebit'ne filius? immo uero obsecrabit patrem ne id faciat, si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiā. ad extremū si ad pernitiem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam si sapiēs adulterinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum id resciuerit, soluturus'ne sit eos, si cui debeat pro bonis. Diogenes ait. Antipater negat. cui potius assentior.

Qui uinum fugiens uendat sciens, debeat'ne dicere? non necesse putat Diogenes. Antipater uiri boni existimat. Hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorũ. in mancipio uendendo dicendá ne uitia? Non, ea quæ nisi dixeris: redhibeatur mancipium iure ciuili. Sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. Siquis aurum uendens, orichalcum se putat uendere, indicet'ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit millenarium? Perspicuum iam est, & quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta & promissa semper'ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo, ut prætores solent dicere, facta sint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́; ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo qui cum pepigerat impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit: cum sit iis inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? uitæ & saluti consulendum est. Quid si quis sapiens rogatus sit ab eo q̃ eum hæredẽ faciat, cum & testamento sestertiũ millies relinquatur, ut ante quã hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, idq́; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset, faciat quod promisserat ille, nec'ne? promisisse nollẽ: et id arbitror fuisse grauitatis. sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, nisi forte eam pecu

niam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit: ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus etiam sit, turpe nõ sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt his ipsis utilia, qbus illa promiseris. Sol Phaethõti filio (ut redeamus ad fabulas) factũrũ se esse dixit, quicquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur. sublatus est insanus, atque quã cõstitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatũ? Quid qđ Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cũ tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamẽnon cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno: immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidẽ anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, q̃ tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatũ sit, non reddere officium. Quid si is q apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ: reddes'ne depositum? Non credo. Facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt nõ honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, cõmutata utilitate fiunt non honesta. Ac de his quidem, quæ uidentur esse utilitatis, contra iustitiam simulatione prudentiæ satis arbitror dictum. Sed quoniam

à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdē uersabimur cum docebimus ea, quæ uidentur esse utilia, neq; sint, quàm sint uirtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia. Itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis. quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstantia cernitur. altera in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidā poetæ tragici prodiderūt) (nā apud Homerum optimum authorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eū tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluiße. non honestum consilium at utile, ut aliquis fortaße dixerit, regnare, & Ithacæ uiuere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego uero istam contemnendam & abijciendam, quoniam quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace, cuius ipse princeps iurandi fuit.

Quod omnes scitis solus neglexit fidem,
Furere assimulauit, ne eò iret, quò institit. *
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

Illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentiẽtem Graeciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa. ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum COS. iterum in Africa, ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus missus est ad senatum: ut nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam uenisset: utilitatis speciem uidebat. Sed eam ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis. quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem: tenere consularis dignitatis gradũ. Quis hæc neget esse utilia? qd censes? Magnitudo animi, & fortitudo negat. An locupletiores quæris authores? Harum enim est uirtutum proprium, nil extimescere. omnia humana despicere. nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In senatum uenit. mandata exposuit. Sententiã ne diceret, recusauit. Quãdiu iureiurando hostium teneretur, nõ esse se senatorem. Atq; illud etiam o'stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ, Reddi captiuos negauit esse utile. Illos enim adolescentes et bonos duces, se iam confectum senectute. Cuius cum ualuißet authoritas, captiui retenti sunt. Ipse Carthaginem redijt: neq; eũ charitas patriæ retinuit, nec suorũ. neq; uero tñ ignorabat se ad crudelissimũ hostem et ad exqsita supplicia pro-

ficisci. Sed iusiurãdum conseruandum putabat. Itaq; tum cum uigilando necabatur, erat in meliore causa, quàm si domi senex, captiuus, periurus, & consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuaserit. Quo modo stulte? etiam'ne si Reip. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiq̃ ciui utile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate seiũgunt. Omnes enĩ expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est. qui utilia fugiat? aut quis potius, qui eam non studiosissime prosequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia repire. propterea illa prima, et summa habemus. utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur dixerit quis in iureiurando? num iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, nõ eorum modo, q̃ Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec irasci Deum nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuißet, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. An'ne turpiter faceret? primum minima de malis. Nũ igitur tantum malĩ turpitudo ista habebit, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium. FREGISTI'NE FIDEM? NEQVE DEDI NEQVE DO INFIDELI CVIQVAM Quanquam

quam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicimus, uideri quædam utilia, quæ non sint, sic se dicere uideri quædam honesta quæ non sint. ut hoc ipsum uidetur honestum conseruandi iurisiurãdi causa ad cruciatum reuertisse. Sed fit non honestum, quia quod per uim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum ualet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. Est enĩ iusiurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatiue, quasi Deo teste promiseris: id tenendum est. iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est: sed ad iustitiam et ad fidem pertinet. Nã præclare Ennius. O' fides alma, apta pennis & iusiurandum Iouis. Qui igitur iusiurandũ uiolat, is fidem uiolat: quã in Capitolio uicinam Iouis OPT. MAX. ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certe si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse maxima authoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimũ Regulum, nolite quæso uituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui

retinendi officij causa, cruciatum subierit uoluntarium? Ná qđ aiunt minima de malis, idest ut turpiter, potius quàm calamitose. An est ullum maius malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis: quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet uideri? Itaq; neruosius qui illa disserunt, solum audent malum dicere, id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem.

Neq; dedi, neq; do fidem infideli cuiquam.

Iairco recte à poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. Sed si hie sibi summunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, uideant ne quæratur latebra periurio. Est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda. Quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandum est. Quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est. Vt si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris: nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omniũ. cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare peierare est. Sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro id non facere, periurium est. Scite enim Euripides.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periurio. Cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur. aduersus quẽ et to-

tum ius feciale et multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquã claros uiros senatus uinctos hostibus dedisset. At uero T. Veturius & Sp. Posthumius, cum iterũ COSS. essent, à quis cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugũ missis, pacem cum Sãnitibus fecerant, dediti sunt his. iniussũ enim Po. Sena.q; fecerant. Eodemq; tempore T. Numitius. Q. Aemilius qui cum tribuni plebis erant, quod eorum authoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Sãnitum repudiaretur. Atq; huius deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor et author fuit. Quod idẽ multis annis post C. Mancinus, q ut Numãtinis, qbus cum sine senatus authoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eã, quã Lucius Furius, et Sextus Attilius ex sen. con. ferebant, qua accepta: est hostibus deditus. Honestius hic, q̃ Q. Pópeius, quo, cũ in eadẽ causa esset deprecante, accepta lex non est. Hic ea quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, q̃ honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis authoritate superata est. At non debuit ratum esse, qđ erat actũ per uim. quasi non forti uiro uis possit adhiberi. Cur igitur ad senatũ proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissuasurus esset? Quod maximũ in eo est, id reprehẽditis. Non enĩ suo iudicio stetit: sed suscepit causam, ut eẽt iudicium senatus: cui nisi ipse author fuisset: captiui profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod qa patriæ non utile putauit: idcirco honestum sibi, & sentire illa & pati credidit. Nam quod aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero esse non

fieri. Est enim nihil utile, quod idẽ non honestũ, nec quia utile honestum est, sed q̃a honestum utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exẽplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captiuos retinendos censuerit. Nam quod rediјt, nobis non mirabile uidetur. illis q̃dem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullũ enim uinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. Id indicant leges in XII tabulis: indicant sacra: indicant fœdera: quibus etiam cum hoste deuincitur fides. indicant notationes, animaduersionesq́; CENS. qui nulla de re diligentius quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio Auli filio, cum DICTAT. fuisset, M. Pomponius trib. pl. diem dixit: quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam quod Titũ filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset: & ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurisse Romam, & prima luce Pomponiј domum uenisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum, quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrẽ arbitraretur: surrexit è lectulo. remotisq́; arbitris ad se adolescentem iussit uenire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit: iurauitq́; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius. rem ad populum detulit: docuit

cur sibi à causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. Atq; hic T. Mãlius is est qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi et fugati magnus uir in primis, & q nuper indulgens in patrem, idem acerbus & seuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorũ erãt Pœni, nisi de redimendis captiuis ĩpetrauissent: si non redierunt uituperandi: de qbus nõ oẽs uno modo. Nã Polybius bonus author in primis scribit ex decẽ nobilissimis, q tũc erãt missi, nouẽ reuertisse, à senatu re nõ impetrata. unũ ex decem, qui paulo post quã egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur. Non recte. Fraus enim distringit, nõ dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas peruerse imitata prudentiam. Itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut quẽ periculo mortis diffugissent: sed q relicti in castris fuissent à Paulo et Varrone COSS. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset, ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. Qua quidem re audita fractum animum Annibalis scribit idem, quod S. P. q; R. rebus afflictis

tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, ille q græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur: eosq; à CENS. omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim quæ timido animo, humili, demisso, fractóq; fiant. quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret: non quod Reip. censuisset, aut domi remanere uoluisset, non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, et turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam esse utile quod sit huic talium uirtutum choro cõtrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atq; Annicerij philosophi nominati, omne bonũ in uoluptate posuerunt: uirtutemq́; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem fere adiutor, authorq; sententiæ. Cum his, uelis, equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nã si non modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certe hæc utilitas & quidẽ summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an ut conquirat undiq; suauitates? quàm miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati. Quod autẽ munus prudẽtiæ? An legere intelligetur uoluptates? Fac nihil isto esse iucundius. quid excogitari potest turpius? Iam q

dolorem summum malum dicat, apud eum, quem habet locum fortitudo, quae est dolorum, laborumq; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, q bona uoluptate terminauerit, mala dolore. ut si illum audiam de continentia & temperãtia. Dicat ille quidẽ multa multis locis, sed aqua haeret, ut aiunt. Nã quomodo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? Est enim temperantia libidinum inimica. Libidines autem consectatrices uoluptatis. Atq; in his tantum tribus generibus quoquomodo possunt, nõ incallide tergiuersantur. Prudentiam introducunt scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoq; aliquo modo expediunt: cum tradunt rationem negligendae mortis, perpetiendiq; doloris. Etiam temperantiam inducunt non facillime illi quidem, sed tamen quoquomodo possunt. Dicunt enim uoluptatis magnitudinẽ doloris detractione fieri. Iustitia uacillat, uel iacet potius. Omnesq; hae uirtutes, quae in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest non plus quàm amicitia, si haec nõ per se expectantur: sed ad uoluptatem, utilitatem'ue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria: sic omnem uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum iudico: qui se directuros contro-

uersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudẽ copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec uero finis bonorum et malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hactenus. Magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, siquando ea, quae uideretur utilitas honestati repugnat: diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur: nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus Marce fili, mea quidem sententia, magnum, sed perinde erit, ut acceperis. Quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios tanquã hospites erunt recipiẽdi. Sed ut si ipse uenissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu, clara uoce patria reuocasset: aliquando me quoq; audires: sic quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea est: tribues his temporis, quantum poteris, poteris autem quantũ uoles. Cum uero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere: tum & praesens tecum propediem (ut spero) & dum aberis absens loquar. Vale igitur mi Cicero, tibiq; persuade, te mihi quidem esse charissimum, sed multo fore chariorem, si talibus monimentis, praeceptisq; laetabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

TITE, SI QVID EGO adiuto, curamúe leuasso,
Quae nunc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit praemi?

Licet enim uersibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flamminium ille uir haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio non ut Flamminium solicitari te Attice, sic noctesq; diesq;. Noui enim moderationem animi tui & aequitatem, teq; nõ cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi uisum est de senectute aliquid ad te scribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis, et te, et me ipsum leuari uolo. Et si te quidem id modeste ac sapienter, sicut omnia, & ferre & laturum esse certo scio. Sed mihi cum de senectute uellem aliqd scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterq; nostrũ communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit: ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & iucundam senectutem.

Nunquam igitur ſatis laudari digne poterit philoſo-
phia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine mole-
ſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa,
& ſæpe dicemus. Hunc uero librum de ſenectute ad
te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non
Tithono, ut Ariſtochius, ne parum eſſet authoritatis
in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quo maiorem authori-
tatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipio
nem facimus admirantes, quod is tam facile ſenectu-
tem ferat, ijſq; eum reſpondentem. qui ſi eruditius ui
debitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris,
attribuito græcis literis: quarum conſtat eum perſtu-
dioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura?
Iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram
omnem de ſenectute ſententiam. SCIPIO. Sæ-
penumero mirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæte-
rarum rerum tuã excellentem M. Cato, perfectámq;
ſapientiam, tum uel maxime, quod ſenectutem tuam
nunquam tibi grauem eſſe ſenſerim. Quæ pleriſq;
ſenibus ſic odioſa eſt: ut onus ſe ætna grauius dicant
ſuſtinere. CATO. Rem haud ſane Scipio & Læ
li difficilem admirari uidemini. Quibus enim nihil
opis eſt in ipſis ad bene, beatéq; uiuendum: ijs omnis
grauis eſt ætas. Qui autem omnia bona à ſe ipſis pe
tunt: ijs nihil poteſt malum uideri, quod naturæ neceſ
ſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus,
quam ut adipiſcantur, omnes optant, eandẽ accuſant
adeptam. tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atq; peruerſi
tas. Obrepere aiunt eam citius, q̃ putaſſent. Primum
quis coegit eos falſum putare? Qui enim citius adole

ſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obre-
pit? Deinde qui minus grauis eſſet ijs ſenectus: ſi o-
ctingenteſimum annum agerent, quàm octogeſimum?
Præterita enim ætas quãuis longa, cum effluxiſſet,
nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectu
tem. Quo circa ſi ſapientiam meam admirari ſoletis
(quæ utinam digna eſſet opinione ueſtra, noſtroq́; co
gnomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturã optimã
ducem, tanquam Deũ ſequimur, eiq; paremus. à qua
non uerisimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene de
ſcriptæ ſint, extremũ actum tanquam ab inerti poe
ta eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod
extremum. & tanquam in arborum baccis, terræq́;
frugibus maturitate tempeſtiua, quaſi uietum & ca-
ducum, quod ferendũ eſt molliter ſapienti. Quid enĩ
eſt aliud gigãtũ more bellare cũ dijs, niſi naturæ repu
gnare? LAELIVS. Atq; Cato gratiſſimum nobis,
ut etiã pro Scipione pollicear, feceris: ſi, qm̃ ſperamus et
uolumus quidem ſenes fieri. ante multo à te didiceri
mus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem æta
tem ferre poſſimus. CATO. Faciam uero Læli, præ
ſertim ſi utriq; ueſtrũ gratũ, ut dicis, futurũ eſt. LAE
LIVS. Volumus ſanè, niſi moleſtũ ẽ tibi Cato, tanq̃ alĩ
quã uiã longã confeceris: qua nobis quoq; ĩgrediẽdũ
ſit, iſtuc quò ꝑueniſti, uidere quale ſit. CATO. Faciã
ut potero Læli. Sæpe. n. interfui querelis meorũ æqua
lium. pares autẽ cum paribus ueteri prouerbio facilli
me congregantur: quas C. Salinator, quas. Spu. Albi-
nus hoĩes conſulares, noſtri ferè æquales deplorare ſo
lebant. Tũ qđ uoluptatibus carerent ſine q̃bus uitam

nullam putarent: tum quod ſpernerentur ab iſs, à qui bus eſſent coli ſoliti. Qui mihi non id uidebantur ac cuſare id, qđ eſſet accuſandum. Nam ſi id culpa ſene ctutis accideret, eadem mihi uſu euenirent, reliquiſq; omnibus maioribus natu, quorum ego multorum co-gnoui ſenectutem ſine querela. qui ſe à libidinum uinculis laxatos eſſe, non moleſte ferrent. nec à ſuis deſpicerentur, ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. Moderati enim nec difficiles ſenes, nec inhumani, tolerabilem agunt ſene-ctutem. Importunitas autem et inhumanitas omni æta ti moleſta eſt. LAELIVS. Eſt ut dicis, Cato. Sed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, et copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem uide-ri. Id autem non poſſe multis contingere. CATO. Eſt iſtud quidem Læli aliqd, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non illũ ſua ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum, nec Hercle inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis, nec ſi tu Athe-nienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. Quod eodem mo do de ſenectute poteſt dici. Nec enĩ in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt ne ſapienti qdẽ, nec inſipienti in ſumma copia nõ grauis. Aptiſſima omnino ſunt Sci pio et Læli arma ſenectutis, artes, exercitationeſq; uir tutum. quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus. non ſolũ quia nũ quam deſerunt, nec in extremo quidem tempore æta tis (quanquam id maximum eſt) uerum etiã quia con ſcientia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorum

recordatio iucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo uiro comitate condita grauitas, nec senectus mores mutauerat, quãquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim postquam primum COS. fuerat, ego natus sum. Cumq; eo IIII. COS. adolescentulus miles profectus sum ad Capuã. Quintoq; anno post ad Tarentum quæstor. deinde ædil. quadriennio post factus sum præt. quem magistratum gessi COSS. Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suasor legis cintiæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè grandis esset, et Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat. De quo præclare familiaris noster Ennius.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarẽtum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? Cũ q̃dem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti atq; ita dicenti. Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti, certe inquit ridens. Nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec uero in armis præstantior, quàm in toga, qui COS. iterũ. Spu. Caruillio collega quiescente. C. Flamminio trib. Pleb. quoad potuit restitit: agrum picenum & gallicum uiritim contra Senatus authoritatẽ diuidenti. AVG. q; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererẽtur. quæ contra Remp. fie

rent, contra auspicia fieri. Multa in eo uiro praeclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortẽ Marci filij tulit, clari uiri et consularis. est in manibus uiri laudatio, quam cum legimus, quẽ philosophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo atque in oculis ciuium magnus, sed intus domíq; praestantior. Qui sermo? quae praecepta? quã ta notitia antiquitatis? quae scientia iuris augurandi? Multae etiam ut in homine Romano literae. omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem, id quod euenit, illo extincto fore unde discerem, neminem. Quorsum igitur haec tam multa de Maximo? quia profecto uidetis nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi: ut urbium expugnationes, ut pedestres, nauales'ue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur. Est enim quiete & pure & eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus, qualem accepimus Platonis: qui uno et octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur: uixitq; quinquennium postea. Cuius magister Leontinus Gorgias centum et septem compleuit ãnos. neq; unquã in suo studio atq; opere cessauit. Qui cũ ex eo quaereretur, cur tandiu uellet esse in uita, nihil habeo inquit, quod accusem senectutem. Praeclarum responsum, et docto homine dignum. Sua enim uitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt:

quod nõ faciebat is, cuius modo mẽtionẽ feci, Ennius.
Sic ut fortis equus spatio qui sæpe supremo
Vicit olympia, nunc senio confectus quiescit.
Equi fortis & uictoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undeuigesimo post eius mortem, hi COSS. T. Flamminius & M. Attilius facti sunt. Ille autem Scipione et Philippo iterum COSS. mortuus est. Cum ego quidem quinque & LX. annos natus, legem uoconiam uoce magna, & bonis lateribus suasissem, annos. LXX. natus, tot enim uixit Ennius. ita ferebat duo, quæ maxime putantur onera, paupertatem & senectutem: ut eis pene delectari uideretur. Etenim cũ cõplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur. unam, quod auocet à rebus gerendis. alterá, quod corpus faciat infirmum. tertiã, quod priuet omnibus fere uoluptatibus. quartá, qđ haud procul absit à morte. Earum si placet, causarũ, quãtum quæque ualeat, quantumq; iusta sit unaquæq;, uideamus. A rebus gerendis senectus abstrahit? quibus? An ijs, quæ iuuentute geruntur & uiribus? Nullæ ne igitur res seniles sunt, quæ uel infirmis corporibus animo tamen administrẽtur? Nihil igitur agebat Q. Maximus, nihil L. Paulus pater tuus Scipio socer optimi uiri filij mei, cæteri senes Fabritij, Curij, Coruncani, cum Remp. consilio & authoritate defendebãt: nihil agebãt? Ad Appij Claudij senectutẽ accedebat etiá, ut cæcus esset. tamen is cum sẽtentia senatus inclinaret ad pacem & fœdus faciendũ cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius.

Quo uobis mentes rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

Cæteraq; grauissime. Notum uobis enim carmen, & tamen ipsius Appij extat oratio, atq; hanc ille egit septem & decem annos post alterum consulatum: cũ inter duos cõsulatus anni decẽ interfuissent, CENS.q; ante consulatum superiorẽ fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sanè fuisse, & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant, similesq; sunt ut si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicant, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant. ille autem clauum tenens, sedeat in puppi quietus, non faciat ea, quæ iuuenes. At uero multo maiora & meliora facit. Non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, & authoritate, & sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui & miles et tribunus, & legatus & COS. uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cum bella non gero. At senatui quæ sunt gerenda præscribo: & quomodo Carthagini male iandiu cogitanti bellum inferatur, multo ante denuntio. De qua non ante uereri desinam, quàm illam excisam esse cognouero. Quam palmam utinam dij immortales tibi Scipio reseruẽt, ut aui reliquias persequare. Cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus. Sed memoriam illius uiri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me CENS. mortuus est, nouem annis post meum consulatum

sulatum

ſulatum, cum COS. iterum me COS. creatus eſſet. Num igitur ſi ad centeſimum annum uixiſſet: ſenectutis eum ſuæ pœniteret? Nec enim excurſione. nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladijs uteretur, ſed conſilio, ratione, ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummũ conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſſimũ magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur ſenes, quod ſi legere & audire uoletis externa, maximas Resp. per adoleſcentulos labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis. Cedò qui ueſtram Remp. tantam amiſiſtis tam cito? ſic enim percontanti, ut eſt in Næuij ludo, reſpondentur et alia, & hæc in primis.

Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli

Temeritas eſt uidelicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credo, niſi exerceas eam, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomina perceperat. Num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos noui qui ſunt, ſed eorum patres etiam & auos. Nec ſepulchra legens uereor, quod aiunt, ne perdam memoriam. His enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec uero quenquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. omnia quæ curant, meminerunt, uadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid iuriſcon. quid Ponti? quid augur? quid philoſophi ſenes quã multa meminerũt? Manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium et induſtria,

nec ea solum in claris et honoratis uiris, sed in uita etiam priuata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est, ut quemadmodum nostro more male rem gerẽtibus patribus bonis interdici solet. sic illum quasi desipientem à re familiari remouerẽt iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quàm in manibus habebat, & proxime scripserat Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseq; num illud carmen desipientis uideretur, quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesicorum, num quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleantem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenem Stoicum coegit, in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus his studiorũ agitatio uitæ æqualis fuit? Age ut ista diuina studia omittamus, possum noĩare ex agro Sabino rusticos uicinos, et familiares meos, q̃bus absentibus, nunquã ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquã in illis hoc minus mirum. Nemo enim est, tam senex, qui se annum non putet posse uiuere. Sed ijdẽ laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec uero dubitat agricola, quãuis senex quærẽti cui serat respõdere dijs

immortalibus, qui me non accipere tantummodo hæc à maioribus uoluerunt, ſed etiam poſteris tradere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud idem.

Aedepol ſenectus, ſi nihil, quicquam aliud uitij
Apportet ſecum cum aduenerit unum id ſatis eſt,
Quod diu uiuendo multa quæ non uult uidet.
Et multa fortaſſe quæ uult, atq; in ea quidem quæ non uult, ſæpe etiã adoleſcentia incurrit. Illud uero idem Cæcilius uitioſius.

Tum etiam in ſenecta hoc reputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius quàm odioſum. ut enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapiẽtes ſenes delectantur, leniorq; fit eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur & diliguntur, ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi eſſe iucundos. Sed uidetis, ut ſenectus nõ modo languida, atq; iners non ſit, uerum etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet quale cuiuſq; ſtudium in ſuperiore uita fuit. Quid? quod etiam addiſcunt aliquid: ut Solonem in uerſibus gloriantem uidimus: qui ſe quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit, ut ego feci, qui græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic auide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exẽplis uti uidetis. Quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirẽ (uellem equidem et illud) (diſcebãt enim fidibus antiq) ſed in literis certe elaboraui. Nec

nunc quidem uires desydero adolescentis, is enim locus erat alter de uitijs senectutis, nō plus quàm adolescens, etiam uires tauri, aut elephantis desyderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet, & quicquid agas, agere pro uiribus. Quae enim uox potest esse contemptior, q̃ Milonis Crotoniatae? qui cum iam senex esset: athletasq; se in curriculo exercentes uideret: aspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansq; dixisse.

At hi quidem iam mortui sunt.

Non uero tam isti, quàm tu ipse nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sextus Aemilius tale nihil multis annis añ T. Coruñcanus, nihil modo P. Crassus, à q̀bus iura ciuibus praescribebantur: quorum usq; ad extremum spiritum prouecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute. Est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam & uirium. Omnino canorum illud in uoce splendescit, etiam nescio quo pacto in senectute. quod equidem non amisi adhuc, & tamen uidetis annos meos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus, facitq; persaepe ipsa sibi audientiam diserti senis compta oratio et mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni praecipere et Laelio. Quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? An'ne eas quidem res senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad oẽ officij munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse praeclarius? Mihi uero Cn. & P. Scipiones, et aui tui duo L. Aemilius & P. Africanus comitatu nobi-

lium iuuenum fortunati uidebantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis cõsenuerint uires, atq; defecerint. & si ista ipsa defectio uirium adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, q̃ senectutis. Libidinosa etenim & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, q̃ cum quadriennio post alterum consulatum PONT. MAX. factus esset, uiginti & duos annos ei sacerdotio præfuit: ita bonis uiribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur. Videtis'ne ut apud Homerum sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet? Tertiã enim iam ætatem hominum uixerat, nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio. quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus, & tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Aiacis similes decem habeat. At ut Nestori. Quod si acciderit, non dubitat, quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus. sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse uiribus, quibus aut miles punico bello, aut quæst. in eodẽ bello, aut COS. in Hispania fuerim, aut quadrien-

nio post cum tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas. M. Atilio Glabrione COS. Sed tamen (ut uos uidetis) nõ plane me eneruauit, nõ afflixit se ctus. non curia uires meas desyderat: non rostra, nõ amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquã sum assensus illi ueteri laudatoq; prouerbio: quod monet mature fieri senẽ, si diu uelis esse senex. Ego uero me minus diu senẽ esse mallẽ, q̃ esse senẽ ante q̃ essem. Itaq; nemo adhuc conuenire me ualuit, qn fuerim oc cupatus. At minus habeo uiriũ q̃ uestrũ uteruis. Nec uos qdem. T. Pontij centurionis uires habetis. Nũ icirco ille est præstãtior uobis? Moderatio modo uiriũ ad sit. Et tantum q̃tum qsq; potest, nitatur. Ne ille qdem magno desyderio tenebitur uiriũ. Olympiæ p stadiũ ingressus esse Milo dicitur: cum humeris sustineret bo uem uiuum. Igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? Deniq; isto bono utare, dũ adsit, cum absit, ne reqras: nisi forte adolescentes pue ritiam, paululum ætate progressi, adolescentiam de beant requirere. Cursus est certus ætatis, et uia una naturæ, eaq; simplex, suaq; cuiq; parti ætatis tempe stiuitas est data. Vt enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, et grauitas iam constantis æta tis, sic senectutis maturitas naturale quoddam ha bet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te au dire Scipio hospes tuus Masanissa quæ faciat hodie nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere. cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore addu ci, ut capite operto sit. summam in eo esse corporis sic citatem. Itaq; exequi omnia regis officia & munera.

Potest igitur exercitatio & temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute uires. nec postulantur quidem uires à senectute. Ergo & legibus, & institutis uacat aetas nostra muneribus ijs, quae non possunt sine uiribus sustineri. Itaq; non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, ut nullũ officij, aut omnino uitae munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est uitium, sed commune ualetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is qui te adoptauit, quàm tenui aut nulla potius ualetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Laeli et Scipio senectuti est, & eius uitia diligentia corrigenda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem habenda ratio ualetudinis. utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum: ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori solum subueniendum est, sed etiam menti, atq; animo multo magis. Nãq; haec quoque, nisi tanquam lumini oleũ instilles, extingũtur senectute. Et corpora quidẽ defatigatione et exercitatione ingrauescunt, animi autem se exercendo leuantur. Nã quos ait Caecilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos dissolutos. quae uitia sunt nõ senectutis sed inertis ignauae, somniculosae senectutis, ut petulantia, ut libido

magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum. nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum, ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinq; tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex & cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat non modo authoritatẽ, ſed etiã imperium in ſuos. Metuebant eum ſerui: uerebantur liberi: charum omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit: ſi ius ſuum retinet: ſi nemini mancipata eſt: ſi uſq; ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſenem, in quo adoleſcentis eſt aliquid laudamus. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo. cauſarum illuſtrium quaſcunq; defendi, nunc quammaxime conficio orationes. Ius augurum, pontificium, ciuile tracto, multum etiam literis græcis utor. Pythagoreorumq́; more exercendæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, commemoro ueſperi. Hæc ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his deſudans atq; elaborans corporis uires non magnopere deſydero, adſum amicis: uenio in ſenatum frequens, ultroq́; affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi non corporis uiribus. Quæ ſi exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipſa cogitantem, quæ iã agere non poſ

sem. Sed ut possim, facit acta uita. Semper enim in his studijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quãdo obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quod eam carere dicunt uoluptatibus. O' præclarũ munus ætatis. Siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia uitiosissimum. Accipite enim optimi adolescentes ueterem orationem Architæ Tarentini magni in primis et præclari uiri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorẽ pestem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datã. Cuius uoluptatis auidæ libidines temere et effrenate ad potiũdũ incitarẽtur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerũ publicarũ euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat. Nullum deniq; scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impelleret. Stupra uero & adulteria & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari nisi uoluptate. Cumq; homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quàm uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, q̃ta percipi posset maxima. nemini censebat fore dubiũ, quin tandiu dum ita gauderet: nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quo cir

ut nihil tam detestabile, tamq; pestiferum, q̃ uolupta tem. Siquidem ea cum maior esset, atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum. C. Pontio Sãni te patre eius, à quo in Caudino prælio. Sp. Posthumi us & T. Veturius COSS. superati sunt, locutum Ar chitam, Nearchus Tarentinus hospes noster, q in ami citia PO RO. permanserat, se à maioribus natu acce pisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Pla to Atheniensis. quem, Tarentum uenisse. L. Aemilio, Appio Claudio COSS. reperio. Quorsum hæc? ut in telligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapiẽtia non possumus, magnam habendam senectuti gratiã, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret. Im pedit enim consiliũ uoluptas, rationi inimica, ac men tis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum uirtute commertium. Inuitus quidem feci, ut for tissimi uiri. T. Flamminij fratrem. L. Flamminium à Senatu eijcerem septem annis postquam COSS. fuis set. Sed notandam libidinem putaui nimiã. Ille enim cum esset COS. in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum qui in uincu lis essent dãnati rei capitalis. tunc hic Tito fratre suo CENS. qui proximus ante me fuerat, elapsus est. Mi hi uero & Flacco ne utiquam probari potuit tam fla gitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro priua to coniungeret imperij dedecus. Sæpe à maioribus na tu audiui, q se porrò pueros à senibus audiuisse dice bant, mirari solitum. C. Fabritium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset: audisset à Thessalo Cy nea Athenis quendam esse, qui se sapientem profite-

retur, eumq́; dicere, omnia quæ faceremus ad uoluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes Manium Curium et T. Coruncanum optare solitos, ut id Sannitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedissent. Vix erat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum COS. se pro Rep. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabritius, norat Coruncanus. qui tum ex sua uita, tum ex eius, quem dico P. Decij facto, iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq́; spreta et contempta uoluptate optimus q'sq; sequeretur. Quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea uoluptates nullas magnopere desyderat. Caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis. Caret ergo uinolentia, cruditate, & insomnijs. Sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obsistimus (diuinus enim Plato escam malorum uoluptatem appellat, quod ea uidelicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum Marci filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat. tantum licentiæ dabat gloria. Sed qd ego alios? ad meipsum iam reuertar. Primum habui semper sodales. sodalitates autẽ, me quæstore constitutæ sunt, sacris idæis magnæ matris acce

ptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modi-
cæ. Sed erat quidam feruor ætatis, qua progrediente,
omnia fiunt etiam in dies mitiora. Neque enim ipso
rum conuiuiorum delectationes corporis uoluptati-
bus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus me
tiebar. Bene enim maiores accubationem epularē ami
corum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium
nominarunt melius, quàm græci, qui hoc idem, tum
compotationem tum concœnationem uocant: ut quod
in eo genere minimum est, id maxime probare uide
antur. Ego uero propter sermonis delectationem tem
pestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum,
qui pauci admodum restant: sed cum uestra etiam
ætate, atq; uobiscum. Habeoq; senectuti magnam
gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potio
nis & cibi sustulit. Quod siquē etiā ista delectant,
ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius
est etiam fortasse quidam naturalis modus, non in-
telligo, ne in istis quidē uoluptatibus ipsis, carere sen
su senectutē. Me uero et magisteria delectant à ma
ioribus instituta, et is sermo, q̄ more maiorū à summo
adhibetur magistro in poculo, et pocula sicut in sym
posio Xenophontis, minuta atque rorantia, & re
frigeratio æstate, & uicissim in hyeme, aut sol, aut
ignis hybernus. quæ quidem in Sabinis etiam perse-
qui soleo, conuiuiūq; uicinorum quotidie compleo,
quod ad multam noctem, quammaxime possumus, ua
rio sermone producimus. At non est uoluptatum tan
ta quasi titillatio in senibus, credo, sed nec desyde-
ratio q̄dē. Nihil autē molestum, quod nó desyderes.

Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam confecto ætate quæreret, uteretur'ne rebus uenereis, dij meliora inquit. Libenter uero istinc tanquam a domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere. Satiatis uero et expletis iucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desyderat. Ergo hoc nõ desyderare dico esse iucundius, quàm frui. Quod si istis ipsis uoluptatibus bona ætas fruitur, libẽtius primũ paruulis fruitur rebus, ut diximus, deinde ijs, quibus senectus, si etiã non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat: delectatur tamen etiam qui in ultima. Sic adolescentia uoluptates propè intuens magis fortasse lætatur. Sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum quãtum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendijs, libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium secum esse, secumq; (ut dicitur) uiuere? Si uero habet aliquid tanquam pabulum studij atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori uidebamus ĩ studio dimetiẽdi penè cœli, atq; terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? quàm delectabatur cum defectiones solis & lunæ multo nobis ante prædiceret? Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo punico Næuius? quàm truculẽto Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium, qui cum septem annos ante quàm ego natus

sum, fabulam docuisset Cethego, Tuditanoq; COSS. usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij & ciuilis iuris stu dio loquar? Aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus PONT. MAX. factus est? At qui eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. M. uero Cethegum, quem recte suadem medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicen do uidebamus etiã senem? Quæ sunt igitur epularũ, aut ludorũ, aut scortorũ uoluptates cum his uoluptati bus comparandæ? Atq; hæc quidem studia sunt doctri næ, quæ qdẽ prudentibus et bene institutis pariter cũ ætate crescunt? ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodam (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem. qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarũ, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impe diuntur senectute, et mihi ad sapientis uitã proxime uidentur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, qđ accepit. Sed alias minore: plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ uis ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac subacto, semen sparsum excepit: primum id occatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est. deinde tepefactum uapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecto geniculato, uaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cum emer

serit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra auium minorum morsum, munitur uallo aristarum. Quid ego uitiũ satus, ortus, incrementa comme morem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requiem, oblectamentumq; noscatis. Omitto enim uim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acini uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpiũ minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreet: malleoli, plantæ, sarmenta, uites, radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? Vitis quidẽ quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, clauiculis suis quasi manibus quicquid est nacta complectitur. Quã serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne siluescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur. Itaq; ineunte uere in ijs, quæ relicta sunt: existit tanquam ad articulos sarmentorũ, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens uua sese ostendit, quæ et succo terræ et calore solis augescens, primo est pacerba gustui, deinde maturata dulcescit, uestitaq; pampinis nec modico tepore calet, & nimios solis defendit ardores. Qua qd potest esse tum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? Cuius qdẽ nõ utilitas me solũ (ut ante dixi) sed ẽt cultura et ipsa natura delectat. Adminiculorũ ordines, capitum coniugatio, et religatio et propagatio uitiũ, sarmentorũ, ea, quã dixi, aliorũ amputatio, & aliorũ imissio. Quid ego irrigationes? qd agri fossiones, repastinationesq; proferã, qbus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorã

di? Dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hosiodus ne uerbum quidem fecit: cũ de cultura agri scriberet. At Home. qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desyderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec uero segetibus solum & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt: sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pastu, et apium examinibus, tum florum omnium uarietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarũ: sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, et senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam uitijs uidear uẽdicare. Ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset: consumpsit extremum tempus ætatis. Cuius quidem uillam ego contemplans (Abest enim non longe à me) admirari satis non possum, uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focũ sedenti, magnum auri pondus Sãnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi uideri dixit: sed eis, qui haberẽt aurum, imperare. Poteratne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tunc senatores, idest senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum DICT. esse factũ. cuius Dicta. iussu magister equitum C. Seruilius Ha-

la. Spu. Melium regnum appetentem, & occupantem, interemit. A` uilla in senatum accersebantur & Curius & cæteri senes. Ex quo, qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit, neq; solum officio, quod hominum generi uniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiá que omnium rerum, quæ ad uictum hominum et cultum etiam deorum pertinent. Et quoniã hæc quidam desyderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus. Semper enim boni, assiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est: uilláq; tota locuples est, abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolæ sucidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc superuacanei operis aucupium. atq; uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearũ, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediam. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatius, ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat atq; allectat senectus. Vbi enim potest illa ætas æque calescere, uel apricatione melius, uel igni? uel uicissim umbris aquis'ue refrigerari salubrius? Habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi natationes & cursus. Nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras. Id ipsum tamen ut lubebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res

perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite quæso studiose ut facitis, quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui œconomicus inscribitur? Atq; ut intelligatis, nihil ei tam regale uideri, q̃ studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorẽ regem Persarum præstantem ingenio atq; imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eum Sardis: eiq; dona à socijs attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrũ, atq; humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrũ diligenter consitum ostendisse. Cũ autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atq; puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse. Mirari se non modo diligentiã, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa atq; descripta, & ei Cyrũ respondisse. Atqui ego ista sum dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio. Multæ etiam istarum arborũ mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum intuentem eius purpuram, & nitorem corporis, ornatumq; persicum multo auro, multisq; gemmis dixisse. Recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniã uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus. nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret, cuius inter primum et sextum

consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt. Itaq; quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. Atq; eius extrema ætas in hoc beatior q̃ media, quod authoritatis plus habebat, laboris uero minus. Apex autem senectutis est authoritas, quanta fuit in. L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino, in quem illud elogium unicum plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse uirũ. notum est totum eius carmen incisum in sepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem uirum. P. Crassum nuper Ponti. Max. quem postea. M. Lepidum eodem sacerdotio præditũ uidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solũ, sed etiam in nutu residebat authoritas? Habet senectus, honorata præsertim, tantã authoritatem, ut ea pluris sit, q̃ oẽs adolescentiæ uoluptates. Sed in oĩ oratione mementote eã me laudare senectutẽ, quæ fundamentis adolescẽtiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, q̃d ego magno cum assensu omniũ dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non Cani, nõ rugæ repente authoritatem afferre possunt. Sed honeste acta superior ætas fructus authoritatis capit extremos. Hæc eñi ipsa sunt honorabilia, quæ uidẽtur leuia atq; cõmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli, quæ et apud nos, et in alijs ciuitatibus, ut quæq; optima morata, ita diligẽtissime obseruantur. Lysandrũ Lacedæmoniũ (cuius modo mentionem feci) dicere aiunt solitũ, Lacedæmone esse hone-

ſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tan tum tribuitur ætati, nuſquã eſt ſenectus honoratior. Quinetiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis lu= dis quidã in theatrum grandis natu ueniſſet, in ma gno conſeſſu, locum ei à ſuis ciuibus nuſquam da- tum. Cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui cum legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurre- xiſſe omnes illi dicuntur: & ſenem illum ſeſſum re cepiſſe. Quibus cum à cuncto conſeſſu plauſſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenien- ſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara. Sed hoc, de quo agimus in primis, quod ut quiſq; ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet. Neq; enim ſolum honore antecedẽ tibus, ſed ijs etiã, qui cum imperio ſunt, maiores na- tu augur. anteponuntur. Quæ ſunt igitur uolupta tes corporum cum authoritatis præmijs comparãdæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt: ij mihi uidentur fabu lam ætatis peregiſſe, nec tanquam inexercitati hiſtrio nes in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, et an xij, & iracundi, et difficiles ſenes, ſi quærimus, etiam auari, ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen & hæc uitia, quæ dixi, habent ali- quid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. Contemni ſe putant, deſpici, il ludi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offen- ſio eſt. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus & artibus. Idq; tum in uita, tum in ſcena in telligi poteſt ex his fratribus, qui in adelphis ſunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas.. Sic ſe res

habent. Vt enim non omne uinum, ſic non omnis
ætas uetuſtate coaceſcit. Seueritatem in ſenectute pro-
bo, & eam ſicut alia modicam, acerbitatem nullo
modo, auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit non intelli
go. Poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quàm quo
minus uiæ reſtat, eo plus uiatici quærere? Quarta re
ſtat cauſa, quæ maxime angere, atq; ſolicitam habere
noſtram ætatem uidetur: appropinquatio mortis, quæ
certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. O´ miſerum
ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa
ætate non uiderit, quæ aut plane negligenda eſt, ſi
omnino extinguit animum aut etiam appetenda, ſi
aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui
tertium certe nihil inueniri poteſt. Quid igitur timeã?
Si aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futu
rus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit
adoleſcens, cui ſit exploratum ſe ad ueſperum eſſe ui
cturum? Quinetiam ætas illa multo plures, q̃ noſtra
mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt ado-
leſcẽtes, grauius ægrotant, triſtius curãtur. Itaq; pau
ci ueniunt ad ſenectutem. quod niſi ita accideret, me
lius & prudentius uiueretur. Mens enim & ratio et
conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ o-
mnino ciuitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impẽ
dentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud
uideatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tũ
in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſi-
mam dignitatem fratribus tuis Scipio: omni ætati mor
tem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe ui
cturum, quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipiẽ

ter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, ac falsa pro ueris? Senex ne quid speret, habet quidem. At est eo meliore conditione, q̃ adolescens, cum id quod sperat ille, hic assecutus est. Ille uult diu uiuere, hic diu uixit. Quanq̃ (ó dij boni) quid est in hominis uita diu? Da enim supremum tempus, expectemus Tarthesiorum regis ætatem. Fuit enim (ut scriptum uideo) Arganthonius quidã Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. Sed mihi ne diuturnum q̃dem quicquam uidetur in quo est aliq̃d extremum. Cum enim id aduenerit, tunc illud quod præterit effluxit. tantum remanet q̃dem, q̃d uirtute, et recte factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, et dies, menses, et anni, nec præteritum tempus unquã reuertitur, nec q̃d sequatur sciri potest. Quod cuiq; temporis ad uiuendũ datur, eo debet contentus esse. Neq; enim histrioni ut placeat, peragẽda est fabula, modo in quocũq; fuerit actu, probetur. Neq; sapienti usq; plaudite uiuendũ. Breue enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; uiuẽdũ. Sin processeris lõgius, non magis dolendũ est, q̃ agricolæ dolẽt. Præterita uerni temporis suauitate, æstatẽ, autumnũq; uenisse. Ver enim tanq̃ adolescentiã significat, ostenditq; fructus futuros. Reliqua tẽpora demetendis fructibus, aut percipiẽdis accõmodata sunt. fructus aũt senectutis est (ut sæpe dixi) in ante partorũ bonorũ memoria et copia. Omnia uero, quæ secundum naturã fiunt, sunt habẽda in bonis. Quid est autem tam secundũ naturã, q̃ senibus emori? q̃d idem contingit adolescentibus aduersante et repugnã

te natura. Itaq; adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flãmæ opprimitur. Senes autem sicut sua sponte nulla adhibita ui consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus si cruda sunt, ut auelluntur, si matura et cocta, decidũt. Sic uitam adolescentibus uis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi qdẽ tam iucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidear uidere, aliquandoq; in portũ ex longa nauigatione esse uenturus. Omnium ætatum certus est terminus. Senectutis autem nullus certus est terminus, recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi et tueri possis, et tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiã senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud quod Pisistrato tyranno à Solone respõsum est. cum illi quærenti, qua tandem spe fretus sibi tam audacter obsisteret, Respondisse dicitur, senectute. Sed uiuendi est finis optimus, cum integra mente, cæterisq; sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coaugmentauit, natura dissoluit. ut nauem, ut ædificium, idẽ destruit facillime, qui construxit. Sic hominem eadẽ optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit. Nã omnis conglutinatio recens ægre, inueterata facile diuellitur. Ita fit, ut illud breue uitæ reliquum, nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. uetatq; Pythagoras iniussu imperatoris, idest Dei, de prædio & statione uitæ decedere. Solonis quidẽ sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorum, lamentisq; uacare. Vult se charũ credo suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius.

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu.
Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriēdi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni, post mortem quidē sensus, aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse: mortem ut negligamus, sine qua meditatione trāquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis tranquillo possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder nō solum. L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad uoluntariā mortem cursum equorum incitauerunt, non. M. Attilium, qui ad supplicium est profectus: ut fidem hosti datam conseruaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt, non auum tuum. L. Paulum: q morte sua luit collegæ in Cānensi ignominia temeritatem, non. M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras scripsi in originibus in eum locum sæpe profectas alacri animo et erecto, unde nunquā se redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas, uitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia. Num igitur ea desyderant adolescentes? Sunt et ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans

requirit ætas, quæ dicatur media? Sunt etiã huius ætatis, ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo cur qd ipse sentiam de morte, non audeam dicere uobis. qđ eo melius cernere mihi uideor, quod ad eam propius adsum. Ego uestros patres. P. Scipio, tuq́;. C. Læli uiros clarissimos, mihi amicissimos uiuere arbitror, & ea quidem uita, quæ est sola uita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enĩ animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq́; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur. quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, uitæ modo atq; constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosq́; incolas penè nostros, qui essent itali philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalitate animorũ disseruisset, is qui esset sapientissimus, oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præte-

ritorum, futurorum prudentia, tot artes, tantæ ſcien-
tiæ, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quæ res eas
contineat, eſſe mortalem. cumq; animus ſemper agite-
tur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe mo-
uet, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia
nunquam ſe ipſe ſit relicturus. & cum ſimplex
animi natura eſſet: neq; haberet in ſe quicquam admi
ſtum diſpar ſui atq; diſſimile, non poſſe eum diuidi.
quod ſi non poſſit non poſſe interire. Magnoq; eſſe
argumento homines ſcire pleraq;, antequam nati ſint,
quod iam pueri cum artes difficiles diſcant, ita celeri
ter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum pri-
mum accipere uideantur, ſed reminiſci & recordari.
Hæc Platonis ſunt fere. Apud Xenophontem autem
moriens Cyrus maior hæc dicit. Nolite arbitrari o mi
hi chariſſimi filij, me, cum a uobis diſceſſero, nuſquã
aut nullum fore. Nec enim, dum eram uobiſcum
animum meum uidebatis. ſed cum eſſem in hoc cor-
pore, ex ijs rebus, quas gerebã, intelligebatis. eundem
igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum uidebitis. Nec
uero clarorum uirorum poſt mortem honores per-
manerent: ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent,
quo diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem
nunquam perſuaderi potuit, animos dũ in corporibus
eſſent mortalibus, uiuere, cum exiſſent ex ijs, emori.
nec uero tum animum eſſe inſipiẽtem, cum ex inſipiẽ
ti corpore euaſiſſet. Sed cum omni admiſtione corpo-
ris liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe
ſapientem. Atq; etiã cũ hominis natura morte diſſol
uitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quo quæque

discędant. Abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt, animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti eẽ tam simile, q̃ somnũ. Atq; dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ suã. Multa enim cum remissi et liberi sunt, futura prospiciũt. Ex quo intelligitur quales futuri sint, cum se plane corporis uinculis relaxauerint. Quare si hæc ita sunt, sic me colite ut Deũ. Sin una interiturus est animus cum corpore: uos tñ deos uerentes, qui hanc oẽm pulchritudinẽ tuentur, et regunt, memoriã nostri pie, inuiolatéq; seruabitis. Cyrus qdem hæc moriẽs. Nos si placet, nostra uideamus. Nemo unq̃ mihi Scipio persuadebit aut patrem tuum Paulũ, aut duos auos Paulum & Africanũ, aut Africani fratrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nõ necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis moriam pertinerent, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus uitam essem terminaturus? Non'ne melius multo fuisset otiosam ætatem & quietam sine ullo labore aut contentione traducere? Sed nescio quo modo animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi cũ excessisset e uita, tum deniq; uicturus esset. Quod qdẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalem gloriã niteretur. Quid? quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non'ne

uobis uidetur animus is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci? ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? Eqdē efferor studio patres uestros, quos colui et dilexi, uidēdi. Neq; eos uero solū conuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, et ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, ne'ue tanquam pilam retorserit. Quod siquis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascā, et in cunis uagiam, ualde recusem. nec uero uelim quasi decurso spatio à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sané. Habet certe tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, et indocti sæpe fecerunt. Nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem, & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuersorium nobis non habitandi dedit. O' præclarum diem, cum in illud animorum concilium, cætumq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluuione discedam. Proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi, Sed etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior. cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit ab illo meum. Animus uero non me deserens, sed respectans in ea profecto loca discessit, quo mihi ipse cernebat esse ueniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre uisus sum, non quod æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar, existimās

nõ longi quũ inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enĩ tecũ Laelio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solũ non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, libenter erro. nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non uereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si nõ sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. Senectus autem peractio aetatis est tanquam fabulae: cuius defatigationem fugere debemus: praesertim adiuncta sacietate. Habui haec de Senectute, quae dicerem, ad quam utinam perueniatis, ut ea, quae ex me audistis, re experti, probare possitis.

M·T·CICERONIS LAELIVS SIVE DE AMICITIA AD ·T· POMPONIVM ATTICVM·

q VINTVS MVTIVS AVgur Scæuola multa narrare de de C·Lælio socero suo memoriter et iucunde solebat nec dubitare, illum in omni sermone appellare sapiẽtem· Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolã sumpta uirili toga, quoad possem, et mihi liceret à senis latere nunquã discedere· Itaq; multa ab eo prudẽter disputata, multa breuiter et commode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebam eius prudentia doctior· Quo mortuo, me ad Pont· Scæuolam contuli· quẽ unũ nostræ ciuitatis, et ingenio, et industria præstantissimum audeo dicere· Sed de hoc alias· Nunc redeo ad augurem· Cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicylo sedentem (ut solebat) cum & ego essem una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore· Meministi enim profecto (ut opinor) Attice, et eo magis q̃d P·Sulpitio utebare multum, cum is trib·pl· capitali odio à Q· Pompeio, qui tum erat COS· dissideret, qui cum coniũctissime et amantissime uixerat, quanta hominum esset uel admiratio, uel querela· Itaq; tum Scæuola cum in eã ipsam mentionẽ incidisset, exposuit nobis sermonẽ Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C· Fannio Marci filio

paucis diebus post mortem Africani. Cuius disputatio nis sententias memoriæ mandaui, quas in hoc libro ex posui meo arbitratu. Quasi enim ipsos induxi loquẽ tes, ne inquam, & inquit sæpius interponeretur. Atq; ideo feci ut tanquam à præsentibus, coram haberi ser mo uideretur. Cum enim sæpe mecum ageres attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate uisa est. Itaq; feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius: qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cum acce pissemus à patribus maxime memorabilẽ. C. Lælij et P. Scipionis familiaritatem fuisse. Idonea mihi Lælij ꝑsona uisa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. Ge nus autem hoc sermonũ positum in hominũ ueterum authoritate, et eorum illustriũ, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. Itaq; ipse mea legens sic af ficior interdũ, ut Catonem, nõ me loq existimem. Sed ut tum ad senẽ senex de senectute, sic in hoc libro ad amicũ amicissimus de amicitia scripsit. Tũ est Cato lo cutus, quo erat nemo ferè senior tẽporibus illis, nemo prudẽtior. nũc Lælius et sapiẽs (sic enim est habitus) et amicitiæ gloria excellens de amicitia loqtur. Tu ue lim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerũ ueniunt post mortem Africani, ab ijs sermo oritur.

Respondet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista uera Lælij. Nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapientem appellant & existimant. Tribuebatur hoc modo. M. Catoni scimus. L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterq; alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur. Cato, quia multarum rerum usum haberet, multáq; eius & in senatu, & in foro, uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acute ferebantur. Propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt non solum natura & moribus, uerum etiam studio & doctrina esse sapientem. Nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualẽ in reliqua græcia reperiri neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores esse putes. Itaq; ex me quærunt, credo, et ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoq; magis quod his proximis NON. cum in hortos D. Bruti aug. commentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCEVOLA. Quærunt qdẽ. C. Lælij multi, ut est à Fannio dictum.

dictū. Sed ego id respódeo, qđ animaduerti te dolorem, quem acceperis, tum summi uiri, tum amantissimi morte ferre moderate: nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his NON. in collegio nostro non affuisses, ualetudinem respondeo causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Recte tu quidem Scæuola et uere. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui, cum ualerem, abduci incommodo meo debui. Nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amice. Sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut si qsquā est, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, uideram Gaium. Sed hi nec comparantur Catoni maximo & spectato uiro. Quammobrem caue Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudātur. De me autem, ut iam cum utroq; loquar, sic habetote. Ego si Scipionis desyderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes. Sed certe mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & ut confirmare possum. nemo certe fuit. Sed non egeo medicina. me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum discessu pleriq; angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, siquid accidit. Suis autem incommodis graui-

ter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo uero quis neget actum esse præclare? Nisi enim (quod ille minime putabat) immortalitatem optare uellet. Quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili uirtute superauit, qui consulatum petijt nunquam, factus est COS. II. primũ ante tempus, iterũ sibi suo tẽpore: Reip. pene sero. Qui duabus urbibus euersis inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, uerum etiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrẽ, liberalitate in sorores, bonitate ĩ suos, iustitia in omnes? Hæc nota sunt uobis, quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris iudicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorũ accessio iuuare potuisset? Senectus enĩ quamuis non sit grauis, ut memini Catonem uno anno, ante quam mortuus est, mecum & cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem uita quidem talis fuit, uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est. quid homines suspicentur, uidetis. Hoc tñ uere licet dicere. P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit: illũ diẽ clarissimũ fuisse. cũ senatu dimisso domũ reductus ad uesperã est à patribus conscriptis à. Po. Ro. socijs & latinis, pridie quàm excessit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neq; enim aßentior ijs, qui hæc nu-

per differere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atq; omnia morte deleri. plus apud me antiquorum authoritas ualet, uel nostrorum maiorũ. qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt. quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarẽtur, uel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq́; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat institutis & præceptis suis erudierunt. Vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idẽ dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq; cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq; & iustissimo cuiq; expeditissimum. quod idem Scipioni uidebatur. qui idem quasi præsagiret perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecum uenisses triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorũ quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet, tanquam è custodia, uinculisq; corporis, cui censemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni? Quo circa mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis quàm amici sit. Sin autem illa uereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat, ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idẽ, quasi natus non esset omninò. Quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dũ erit lætabitur. Quãobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est. mecum autem

incommodius. quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, sic prius exire de uita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cum Scipione uixerim. quo cum mihi coniūcta cura de Rep. & de priuata fuit: quo cum domus fuit, & militia communis: & id in quo est omnis uis amicitiæ, uoluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaq; non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falsa præsertim, quàm quod amicitiæ nostræ memoriā spero sempiternam fore. Idq; mihi eo magis est cordi, qđ ex omnibus seculis uix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam posteritati fore.
FANNIVS. Istud quidem Læli ita necesse est. Sed quoniā amicitiæ mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si quēadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quærun tur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualē existimes, quæ præcepta des. SCEVOLA. Mihi uero pergratum hoc erit, atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. Quamobrem utriq; nostrum gratum admodum feceris. LAELIVS. Ego uero non grauarer, si mihi ipse confiderem. Nam et præclara uisa res est, et sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eáq; græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. Magnum opus est. egetq; exercitatione non parua. Quāobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo pe-

tatis, qui iſta profitentur. Ego uos hortari tantum poſ ſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. Neq; id ad uiuum reſeco, ut illi qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere: ſed ad communem utilitatẽ parum. Negant enim quẽquã uirum bonũ eſſe niſi ſapientem. ſit ita ſane. Sed eam ſapientiã interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autẽ ea, quæ ſunt in uſu, uitaq; communi, nõ ea, quæ finguntur, aut optantur, ſperare debemus. Nunquã ego dicam C. Fabritium, Marcum Curium. T. Coruncanum, quos ſapiẽtes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurum: concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. neq; id quidem facient. Negabunt id niſi ſapiẽti poſſe concedi. Agamus igitur pingui Minerua (ut aiunt). Qui ita ſe gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas, nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia: ſitq; magna cõſtantia, ut hi fuerũt, quos modo nominaui, hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus, qui aſſequuntur, quã tum homines poſſunt: naturam optimam recte uiuendi ducem. Sic enĩ mihi perſpicere uideor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam. Maior autem, ut quiſq; proxime accederet. Itaq; ciues potiores ſunt, q̃ peregrini, et propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit. Sed ea non ſatis

habet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublata enim beneuolētia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum, cum beneuolentia et charitate summa consensio. Qua quidem haud scio, an excepta sapientia quicquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt. bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores. Multi etiam uoluptates. Belluarum hoc quidem extremum est. Illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in uirtute summum bonum ponunt præclare illi quidem. Sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit et continet. Nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. Iam uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur. Nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia: uirosq; bonos, eos qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos, his communis uita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua be-

neuolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quo cum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse gauderet? Aduersas uero res ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam quàm tu ferret. Deniq; cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt, singulæ rebus ferè singulis. diuitiæ, ut utare. opes, ut colare. honores, ut laudere. uoluptates, ut gaudeas. ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res cõtinet. quoquo te uerteris, præstò est, nullo loco excluditur. Nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaq; non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neq; ego nunc de uulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat & prodest) sed de uera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia et aduersas partiẽs, communicansq;, leuiores. Cumq; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe prælucet in posterum. Nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verũ etiam iam amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quo circa, & absentes adsunt et egentes abũdant, et imbecilles ualent, et quod difficilius dictu est, mortui uiuũt. tantus eos honos, memoria, desyderium prosequtur amicorũ. Ex quo illorũ beata mors uidetur. Horũ uita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerum, beneuolẽtiæ coniũctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit, nec agri quidẽ cultus permanebit.

Id si minus intelligitur, quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus atque ex discordijs percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? Ex quo quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinũ qdẽ doctum quẽdã uirũ carminibus græcis uaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam, atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaq; siquando aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeũdis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper hospitis & amici mei M. Pacuuij in noua fabula, cum ignorante rege uter eorum esset Orestes: Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur: Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret: Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in uera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura uim suam, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. siqua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FANNIVS. Nos autem à te potius, quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem. Sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCEVOLA. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Rep. disputatũ est, affuisses. Qualis tum patronus iu

ſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili. FAN
NIVS. Facile id quidem fuit iuſtitiam iuſtiſſimo
uiro defendere. SCEVOLA. Quid amicitiam? nõ
ne facile ei erit, qui ob eam ſumma fide, conſtantia,
iuſtitiaq; ſeruatam, maximam gloriã cœperit? LAE
lius. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert,
qua me ratione cogatis? Cogitis certe. Studijs enim ge
nerorum præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum
ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de
amicitia cogitanti maxime illud conſyderandum ui=
deri ſolet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam
deſyderanda ſit amicitia, ut in dandis, recipiendiſq;
meritis, quod quiſq; minus per ſe poſſet, id acciperet
ab alio, uiciſſimq; redderet. an eſſet hoc quidem pro
prium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & ma
gis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. Amor enĩ,
ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad bene-
uolentiam coniungendam. Nam utilitates quidem eti
am ab his percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amici-
tiæ coluntur & obſeruantur temporis cauſa. In ami
citia autem nihil fictum, nihil ſimulatum, & quicqd
in ea eſt, idem uerum & uoluntarium eſt. Quapro
pter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigen
tia orta amicitia. applicatione magis animi, cum
quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum il
la res utilitatis eſſet habitura. Quod quidẽ quale ſit,
etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ
ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis
ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus: quod in
homine multo eſt euidentius. Primum ex ea chari-

tate, quæ est inter natos & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. deinde cum similis sensus extitit amoris: si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quod in eo, quasi lumen aliquod probitatis & uirtutis prospicere uideamur. Nihil est enim amabilius uirtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter uirtutem & probitatem eos etiam, quos nunquã uidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui. C. Fabritij. M. Curij cum charitate aliqua & beneuolẽtia memoriam non usurpet, quos nusquam uiderit? Quis autem est, qui Tarquinium superbum, qui. P. Cassium. Spu. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero propter probitatem eius, non alienos animos habemus. Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quod si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus: uel quod maius est, in hoste etiam diligamus. quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibus cum usu coniuncti esse possunt, uirtutem et bonitatem perspicere uideantur? Quanquã confirmatur amor, & beneficio accepto, & studio perspecto, et consuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædã exardescit beneuolentiæ magnitudo. Quã si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quẽ quisq; assequatur, quod quisq; desyderet, humilem sane relinquunt, & minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ: quam ex inopia, atq; indigentia na-

tam uolunt. Quod si ita esset, ut quisque ualetu-
dinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad ami-
citiam esset aptissimus, quod longe secus est. Vt enim
quisque sibi plurimum confidit, & ut quisq; maxi-
me uirtute & sapientia sic munitus est, ut nullo ege-
at, suáq; omnia in se ipso posita iudicet, ita in ami-
citijs expetendis, colendisq; maxime excellit. Quid
enim Africanus erat indigens mei? minime Hercule.
At ne ego quidem illius. sed ego admiratione quadã
uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse nonnulla,
quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit be
neuolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates
multæ et magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab
earum spe, causæ diligendi profectæ. Vt enim bene
fici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam
(neq; enim beneficium fœneramur) sed natura pro-
pensi ad liberalitatem sumus, sic amicitiam, non
spe mercedis adducti, sed quod eius omnis fructus in
ipso amore inest, expetendã putamus. ab ijs, qui pecu
dum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dis-
sentimus. Nec mirum. Nihil enim altum, nihil magni
ficum nec diuinũ suscipere possunt, qui omnes suas
cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq;
contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ser-
mone remoueamus. Ipsi autem intelligamus à na-
tura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ chari
tatem, facta significatione probitatis. quam qui ap-
petiuerunt, applicant se se, & propius admouent, ut
& usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur &
moribus. Sintq; pares in amore, & æquales propen

fioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atq; hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate grauior, et uerior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret. Sed qa natura mutari non potest, icirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis. SCEVOLA. Tu uero perge Læli, pro hoc enim qui minor est natu, meo iure respõdeo. FANNIVS. Recte tu quidem, quamobrẽ audiamus. LAELIVS. Audite uero optimi uiri ea quæ sæpissime inter me et Scipionem de amicitia disserebãtur. Quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usq; ad extremum uitæ diem permanere. Nam uel ut non idem expediret utriq;, incidere sæpe, uel ut de. R. P. non idem sentirent. Mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias aduersis rebus alias ætate ingrauescente, atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineũtis ætatis: quod summi puerorũ amores. sæpe unà cum prætexta sumpta toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione. uel luxuriæ, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem. In optimis, quibusque honoris certamen & gloriæ. Ex quo ini-

inicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam. Quod qui recusarent quamuis honeste id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerētur ab ijs, quibus obsequi nollent. Illos autem qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. eorum quærela inueterata, non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc multa, ita quasi fata impendere amicitiis, ut omnia subterfugere, non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi uideri. Quamobrē id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num si Coriolanus habuit amicos. ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becallinum amici regnum appetentem Num. Spu. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum. R. P. uexantem, à. Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. At. C. Blossius Cumanus hospes familiæ uestræ Scæuola cum ad me, qui aderā Lenate et Rutilio COSS. in consilio, deprecatum uenisset, hanc, ut sibi ignosceret, causam afferebat, quod tanti. Ty. Gracchum fecisset, ut quicquid ille uellet, sibi faciendum putaret. Tum ego etiam ne inquam, si te in Capitolium faces ferre uellet? Nunquam, inquit, uoluisset id quidem, sed si uoluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria uox & hercule ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit. Nō

enim paruit ille Ty. Gracchi temeritati, sed præfuit. Nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaq; hac amentia quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas R. P. graues iustasq; persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit difficile est amicitiam manere, si à uirtute defeceris. Quod si rectũ statuerimus uel concedere amicis quicquid uelint, uel impetrare ab amicis quicquid uelimus, perfecta quidem sapientia, simus, si nihil habeat res uitii. Sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Vidimus Paulum Aemilium. C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis una COSS. & collegas in censura. Tum etiam cum ijs & inter se coniunctissimos fuisse. M. Curiũ, & T. Coruncanum memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra R. P. esset. Nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi uiri fuerint. Aeque autem nefas sit tale aliquid, & facere rogatum, et rogare. At uero Ty. Gracchũ sequebantur. C. Carbo. C. Cato, et minime tunc quidem C. frater: nunc idẽ acerrimus hostis. Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim

excusatio est, & minime accipiēda, cū in cæteris pec-
catis, tum siqs contra R.P. se amici causa fecisse fatea-
tur. Etenim eo loco Fanni et Scæuola locati sumus, ut
nos longe prospicere oporteat futuros casus Reip. De
flexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq;
consuetudo maiorum. Ty. Gracchus regnum occupa
re conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses.
Nunqd simile Po. Ro. audierat, aut uiderat? hunc eti-
am post mortem secuti amici, et propinqui. Quid in
P. Scipionem effecerint: sine lachrymis non queo dice-
re. Nam Carbonem quoq;, quem modo posuimus pro
pter recentem pœnam Ty. Gracchi sustinuimus. De
C. Gracchi autem tribunatu qd expectem, non libet
augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad
perniciem cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabel
la iam ante quanta sit facta labes. Primo gabinia le
ge, biēnio autem post cassia. Videre iam uideor Po.
Ro. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res
maximas agi. Plures enim discent quemadmodū hæc
fiant, q̃ quēadmodum his resistatur. Quorsum hæc?
qa sine socijs nemo qcq̃ tale conatur. Præcipiendū est
igitur bonis, ut si eiusmodi amicitias ignari, casu ali-
quo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab a-
micis in magna re aliqua in R.P. peccantibus nō disce
dant. Improbis aūt pœna statuēda est. nec minor ue
ro ijs, q secuti erūt alterū, q̃ ijs, qui ipsi fuerint ipieta
tis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? qs po
tentior? qui cum imperator bello persico seruitute Græ
ciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pul-
sus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit: quā fer-

re debuit. Fecit idem quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriã inuētus est nemo. Itaq; mortē sibi uterq; consciuit. Quare talis improborum consensio, non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uindicanda est, ut neqnis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem ut res ire cœpit, haud scio, an aliquãdo futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis. R. P. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus. Nec expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, contatio absit, consilium uerum dare gaudeamus libere. plurimum in amicitiã amicorum bene suadentium ualeat authoritas. Eáq; adhibeatur ad monendum, non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, & authoritati adhibitæ pareatur. Nã quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, qđ illi non persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum soliatum esse pro pluribus, satis, superq; esse sibi suarũ cuiq; rerũ curam. Alienis nimis implicari molestum esse. commodissimum esse quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas cum uelis, uel remittas. Caput enim esse ad beate uiuendum, securitatem, qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt, etiam multo inhumanius. quem locum breuiter perstrinxi paulo

ante, præsidij

ante, præsidij, adiumentiq; causa, non beneuolentiæ neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaque ut quisq; minimum firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri, & inopes, quàm opulenti, & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O' præclaram sapientiam. Solem enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt, qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidẽ blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neq; enim est consentaneum, ullã honestam rem, actionem ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq; uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt. Quæ quidem

est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut ex bonis amici, quasi diffundatur, & incõmodis contrahatur. Quãobrem angor iste, q pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam, non plus quàm ut uirtutes, quia nõ nullas curas, et molestias afferunt, repudiẽtur. Cum autem contrahat uirtus amicitiã (ut supra dixi) siqua significatio uirtutis eluceat, ad quã se similis animus applicet & adiungat, id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; corporis? animo autem uirtute prædito eo q uel amare, uel (ut ita dicã) redamare possit, nõ admodũ delectari? Nihil est enĩ remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorũ, officiorumq; iucundius. Quod si etiã illud addimus, quod recte addi potest, nihil est quod ad se rem ullam illiciat, & tam attrahat, q̃ ad amicitiam similido. Concedatur profecto uerũ esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura. Nihil est enim appetentius similiũ sui, nihil rapacius quàm natura. Quãobrem hoc quidem Fãni, & Scæuola constat (ut opinior) bonis inter bonos, quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. Sed eadẽ bonitas ẽt ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana uirtus, neq; superba. Quæ etiã populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat, quod nõ faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis causa fingunt ami-

citias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. Nõ enĩ
tam utilitas parta per amicum, q̃ amici amor ipse de
lectat. Tumq́; illud fit, quod ab amico est profectum,
iucundum: si cum amore et studio est profectum. tan
tumq́; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colan-
tur, ut ij, qui opibus & copijs, maximeq; uirtute præ
diti, in qua plurimum est præsidij, minime alterius
indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atq;
haud scio, an ne opus sit quidẽ, nihil unquam omnĩ
no deesse amicis. Vbi enim studia nostra uiguissent, si
nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera
nostra, nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Nõ igitur
utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta
est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audien
di: siquando de amicitia, quam nec usu nec ratione
habent cognitam, disputabunt. Nã quis est (pro deũ
fidem atq; hominum) qui uelit, ut neq; diligat quẽ-
quam, nec ipse ab ullo diligatur, circunfluere omni-
bus copijs, atq; in omnium rerum abundantia uiue-
re? Hæc enim est tyrannorum uita nimirum, in qua
nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolen-
tiæ potest esse fiducia. omnia semper suspecta, atq;
solicita, nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eũ
diligat, quem metuit, aut eum, à quo se metui putet?
Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad
tempus, quod si forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum
intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod
Tarquinium dixisse ferunt, tum cum exul esset, se
intellexisse quos fidos amicos habuisset, quosq; in fi-
dos, cum iam neutris gratiam referre posset. Quã-

quam miror in illa superbia, & importunitate, se quenquam habere potuit. Atq; ut huius (quem dixi) mores ueros amicos parare non potuere, sic multorũ opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Nõ enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa est. Itaq; illi efferuntur fastidio ferè & contumacia, neq; quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs ueteres amicitias, & indulgere nouis. Quid autem stultius, quàm ut plurimum copijs, facultatibus, opibus, possint cætera parare quæ parantur: pecuniã, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimã uitæ (ut ita dicam) supellectilem. Etenim cætera cum parantur, cui parẽtur, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid, qui uincit uiribus. Amicitiarum sua cuiq; permanet stabilis & certa possessio. Vt etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullam probo. unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram ut nostra in amicos beneuolentia: illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat. Tertiam ut quanti quisq; se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarũ nul

li prorsus assentior. Nec enim illa prima uera est. ut quemadmodum in se quisq;, sic in amico sit animatus. Quam multa enim quæ nostra causa nunquã faceremus, facimus causa amicorum? precari amicos ab indigno, supplicare. Tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius. quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multæ quoq; res sunt, in quibus de suis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs ac uoluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue, et exiliter ad calculos reuocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior uĩ detur esse uera amicitia. nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neq; enim uerendum est, ne quid excidat, aut nequid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut quanti quisq; se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est. Sed potius debet eniti, & efficere, ut amici tacentem animum excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius qui dixisset ita amare oportere, ut aliquando esset osurus. nec uero se adduci posse, ut hoc (quemadmodum

putaretur) à Bia áte dictum esse crederet, qui sapiẽs habitus esset unus è septem. sed impuri cuiusdam aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiã reuocantis, esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit. cuius se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, etiam optare, ut q̃ sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanq̃ an sas ad reprehendendũ. Rursum autem recte factis, cõ modis'q; amicorũ necesse erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum cuiuscunq; est ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cõ parandis, ut nequando amare inciperemus eum, quẽ aliquando odisse possemus. Quin etiam, si minus fe lices in deligendo fuissemus ferendũ id Scipio potius, quàm inimicitiarũ tempus cogitandũ putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mo res amicorũ sint, tum sit inter eos omniũ rerũ, consilio rũ, & uoluntatum sine ulla exceptione communitas. & siqua fortuna acciderit, ut minus iuste amicorũ uoluntates sint adiuuandæ, in q̃bus eorũ, aut de capite agatur, aut fama, declinandũ est de uia, modo ne sum ma turpitudo sequatur. Est enim quatenus amicitiæ dari uenia possit. Nec uero negligenda est fama. nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet be neuolentiam ciuium, quam blanditijs et assentationi bus colligere turpe est. uirtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. Sed sæpe enim redeo ad Scipionẽ, cuius omnis sermo erat de amicitia. Quærebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores es-

sent, capras et oues quot quisq; haberet, dicere posset, amicos quot haberet, non posset dicere. & in illis quidem parandis adhibere curã: in amicis eligendis negligentes esse. nec habere quasi signa quædam, et notas, qbus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi et stabiles & constantes et eligendi, cuius generis est magna penuria, & iudicare difficile est, sane nisi expertum. Experiẽdum autem est in ipsa amicitia. ita præcurrit amicitia iudicium, tollit'q; experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quasi equis temperatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. Quidã sæpe in parua pecunia perspiciuntur, q̃ sint leues. Quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si uero erunt aliqui reperti, q pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment, ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant? ut cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ: nõ multo illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam, quam etiã si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus, Re'q;. P. uersantur. Vbi enim istũ inuenias, q honorẽ amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam q̃ graues, q̃ difficiles plerisq; uidentur calamitatum societates? ad quas non est facile inuentus, qui descendat. Quanquam Ennius recte.

Amicus certus in re incerta cernitur,

Tamen hæc duo leuitatis & infirmitatis plerosque conuincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominū genere iudicare debemus, & pene diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; est, eius, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, & qui rebus iisdem moueatur, eligi par est. quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum. neq; uero qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendū in eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus. aut credat oblatis. quæ ptinent oīa ad eā, quā iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia, primum neq͂d fictum sit, néue simulatum. Aperte enim uel odisse magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiā. deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspitiosum: semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum atq; morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem et in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatē. Sed amicitia remissior esse

debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis. Num, quando amici noui digni amicitia ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæq; (ut ea uina quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissima. uerumq; illud est, quod dicitur: multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est. Maxima est enim uis uetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modo mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm in tractato & nouo. Nec modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam quæ sunt inanimata, consuetudo ualet. cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, et siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia superiorem: parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquã Rutilio, nunquã Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. uero Maxi. fratrem, egregium uirum omnino sibi nequaquam parem, quod is antibat ætate, tanquam superiorem colebat, suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. Quod faciendum, imitandumq; est omnibus,

ut siquam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impartiant eam suis, communicent'q; cum proximis. ut si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eis'q; honori sint & dignitati. ut in fabulis, qui aliquãdiu propter ignorantiam stirpis et generis in famulatu fuerint: cũ cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in ueris patribus, certis'q; faciendum. Fructus enim ingenij & uirtutis, omnis'q; præstantiæ tũ maxime capitur, cum in proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitiæ, coniunctionis'q; necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent, sic inferiores dolere nõ debent, se à suis amicis, aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorũ pleriq; aut queruntur semper aliqd, aut etiã exprobrant. Eoq; magis si aliqd habere se putant, qđ officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queãt dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium. quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quamobrem, ut hi qui superiores sunt submittere se debent in amicitia, sic quodammodo inferiores extollere. Sũt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt: cum ipsi se contemni putant. Quod nõ ferè contingit nisi his, qui etiam contemnendos se arbitrantur. qui hac opĩnione non modo uerbis, sed etiam opere leuãdi sunt. Tantum autem cuiq; tribuendum est primum, quan

tum ipse efficere possis. deinde etiã quantum ille quẽ diligas, atq; adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum uis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere. ut Scipio. P. Rutilium potuit COS. efficere, fratrẽ eius Lucium non potuit. Quod si etiam possis quid uis deferre ad alterum, uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam confirmatisq; & ingenijs et ætatibus iudicandæ sunt. nec si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eorum studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt. qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia secuntur. quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob aliam causam ullam boni improbis: improbi bonis, amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos. quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, nequis intemperata quadam beneuolentia (qđ persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impedientem, audire uoluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis. quas qui impedire uult, quod desyderium, non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in ami-

citia parũ iustus. Atq; in omni re consyderandũ est, et
q̃d postules ab amico, & q̃d patiare à te impetrari.
Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimit
tendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientũ
familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra
delabitur. Erũpunt sæpe uitia amicorum, tum in ipsos
amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos re-
dundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissio
ne usus leuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dis-
suẽdæ magis quàm discindendæ sunt. nisi quædã ad
modum intolerabilis iniuria exarserit. ut neq; rectũ,
neq; honestum sit, neq; fieri possit: ut non statim alie
natio, disiunctióq; facienda sit. Si autem morum aut
studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta
erit, aut in. R. P. partibus dissensio intercesserit. (Lo
quor enim ut pauloante dixi non de sapientum, sed
de communibus amicitijs) cauendum erit ne non solũ
amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ ui-
deantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum
gerere, quicum familiariter uixeris. Ab amicitia.
Q. Pompeij, meo nomine se remouerat (ut scitis) Sci-
pio. propter dissensionem autem quæ erat in R. P. alie
natus est à collega nostro Metello. Vtrunque ægit
grauiter authoritate & offensione animi non acer-
ba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua
amicorum dissidia fiant. Sin tale aliquid euenerit,
ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreßæ esse ui-
deantur. Cauendum uero est, ne etiam in graues inĩ
micitias conuertant se amicitiæ. è quibus iurgia, ma
ledicta, contumeliæ gignũtur. Quæ tamen si tolerabĩ

les erunt ferendæ sunt. & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat: non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorũ atq; incommodorum summa cautio est, atq; una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus. & quidem omnia præclara rara. nec quicquam difficilius quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neq; in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos tanquam pecudes eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaq; pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se & propter se expetenda. nec ipsi sibi exemplo sunt: hæc uis amicitiæ qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quod per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idẽ. Quod si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natantibus, suibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsi diligant. (Id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes. id'q; faciunt cum desyderio, & cum quadam similitudine amoris humani. quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit, et alterũ acquirit, cuius animum cum suo commisceat, ut efficiat pene' unũ ex duobus? Sed

pleriq; peruerse (ne dicam impudenter) amicum habere talem uolunt, quales ipsi esse nõ possunt. quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab his desyderãt. par est autem primum ipsum esse uirum bonum. tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam iã dudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest. cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabũt, deinde æquitate, iustitiáq; gaudebunt, omniáq; alter pro altero suscipiet. Neq; quicquam unquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit. neque solum colent se inter se, ac diligent, sed etiam uerebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. Itaq; in ijs perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non uitiorum comes. ut quoniam solitaria non posset uirtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire: coniuncta et sociata cũ altera perueniret. Quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum, optimus, beatissimusq; comitatus. Hæc est inquam societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda: honestas, gloria, trãquillitas animi atq; iucunditas. ut cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera danda est. sine qua, neq; amicitiã, neq; ullã rem expetendam consequi possumus. Ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq;

errasse sentiant, cum eos grauis aliquis casus experi ri cogit. Quo circa dicendũ est etiam sæpius cum iudicaueris, diligere oporteret, non cũ dilexeris, iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tũ maxime in amicis & diligendis & colendis. Præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus, quæ uetamur ueteri prouerbio. Nam implicati ultro & citro, uel usu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio cursu, amicitias exorta aliqua offensione dirumpimus, quo etiam magis uituperanda est rei tam maxime necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quãquam à multis ipsa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atq; ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat. Honores uero, quorũ cupiditate qdã inflamantur, q̃ multi ita contemnũt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment. Itemq; cætera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, q pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idẽ sentiunt: et ij, qui ad R. P. se contulerunt, et ij, q rerũ cognitione, doctrinaq; delectantur: et ij, q suum negotium gerunt otiose. Postremo ij, q se totos tradiderunt uoluptatibus sine amicitia uitam esse nullã sentiunt, si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. Serpit enim nescio quomodo per omniũ uitam amicitia. nec ullam ætatis degẽdæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam si quis ea asperitate est & immanitate naturæ ut congressus, ut societatemq; hominum fugiat atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timo

nem, neſcio quem accepimus, tamen is pati non poſ
ſit, ut non acquirat aliquem apud quem euomat ui
rus acerbitatis ſuæ. Atq; hoc maxime iudicaretur, ſi
quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos Deus ex
hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine
uſpiam collocaret: atque ibi ſuppeditans omnium re
rum, quas natura deſyderat, abundantiam & co-
piam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eripe-
ret, quis tam eſſet ferreus, qui eam uitam ferre poſ-
ſet? cuiq; non auferret fructum uoluptatum omnino
ſolitudo? uerum igitur illud eſt, quod à Tarentino
Archita (ut opinor) dici ſolitum: noſtros ſenes comme
morare audiui ab alijs ſenibus auditum. ſiquis cœlũ
aſcendiſſet, naturamq; mundi & pulchritudinem ſy
derum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem
ei fore, quæ iucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem cui nar
raret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat,
ſemperq; ad aliquid tanquam adminiculum anni-
titur, quod in amiciſſimo quoq; dulciſſimum eſt. Sed
cum tot ſignis eadem natura declaret, quid uelit, ac
quærat, quid deſyderet, abſurdiſſimus tamen neſcio
quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Eſt
enim uarius & multiplex uſus amicitiæ, multæq; cau
ſæ ſuſpitionum, offenſionumq; dãtur. Quas tum eui
tare, tum eleuare, tum ferre, ſapiẽtis eſt. Vna illa ſub-
leuanda offenſio eſt, ut & utilitas in amicitia, & fi
des retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, et
obiurgandi, & hæc accipienda amice, cum beneuole
fiunt. Sed neſcio quomodo uerũ eſt, quod in Andria
familiaris meus Terentius dixit.

Obsequium amicos, ueritas odium parit.

Molesta ueritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est uenenum amicitiæ. Sed obsequium multo molestius: quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur. quæ nõ modo amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. Cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uerum audire nequeat, huius salus desperãda est. Scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdã acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur. illos uerum sæpe dicere, hos nunquam. Atq; illud absurdum est, quod ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur. obiurgari moleste ferunt. quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ, & alterum libere facere, non aspere, alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ue

ritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est ui
tiosa) Tollit enim iudicium ueri, id'q; adulterat) tum
amicitiæ repugnat maxime. Delet enim ueritatem, si
ne qua nomen amicitiæ ualere non potest. Nam cum
amicitiæ uis sit in eo: ut unus quasi animus fiat ex
pluribus, qui fieri potest, si ne in uno quidē quoq;
unus animus erit, idem'q; semper. Sed uarius commu
tabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibi
le, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius
non modo sensum ac uoluntatem: sed etiam uultum
atq; nutum conuertitur?

Negat quis? nego.
Ait? aio. Postremo imperaui egomet mihi,
Omnia assentari. Vt ait idem Teren-
tius. Sed ille sub gnatonis persona. quod amici ge-
nus adhibere omnino leuitatis est. Multi autem
gnatonum similes cum sint, loco, fortuna, fa-
ma superiores. horum est assentatio molesta, cum ad
uanitatem accessit authoritas. Secerni autem blandus
amicus à uero & internosci tam potest, adhibita di-
ligentia, quàm omnia fucata & simulata à synceris
atq; ueris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, ta-
men iudicare solet, quid intersit inter popularē, idest
assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem,
seuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. Papy
rius COSS. nuper influebat in aures concionis, cum
ferret legem de trib. pleb. reficiendis. Dissuasimus
nos. sed nihil de me, de Scipione dicā libentius. Quā
ta illi (dij immortales) fuit grauitas, quanta in ora
tione maiestas? ut facile ducem Po. Ro. nō comitem di-

cères. Sed affuistis, et est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est. atq; (ut ad me redeam) meministis. Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino COSS. q̃ popularis lex de sacerdotijs. C. Licinij Crassi uidebatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primum instituit in forum uerius agere cum populo. Tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. Atq; id actum est prætore me, quinquennio antequam COSS. sim factus. Itaq; re magis quàm authoritate, causa illa defensa est. Quod si in scena, idest in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum & illustratum est, qd in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? In qua nisi (ut dicitur) apertum pectus uideas, tuum'q; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne possis amare quidẽ aut amari, cum id quàm uere fiat, ignores. Quã quam ista assentatio pernitiosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit. atq; ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui uirtus. Optime enim se ipsa nouit, quam'q; amabilis sit, intelligit. Ego autẽ non de uirtute nũc loquor, sed de uirtutis opinione. Virtute enĩ ipsa nõ tam multi præditi esse, q̃ uiderĩ uolunt. Hos delectat assentatio, his fictus ad eorum uoluptatẽ sermo cũ adhibetur. orationẽ illã uanã, testimoniũ eẽ laudũ suarũ putant. Nulla est igitur hæc

amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiēdum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi? Satis
Erat respondere magnas, ingentes inquit.

Semper auget assentatio id, quod is cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista uanitas apud eos ualeat, qui ipsi illam allectant & inuitant, tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo nō uidet. nisi qui admodum est excors. callidus ille & occultus, ne se insinuet, studiose cauendum est. Nec enim facillime agnoscitur. quippe qui aduersando sæpe assentetur. & litigare se simulans blandiatur, Atq; ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, ut in Epicureo.

Hodie me ante omnis comicos stultos senes.
Versaris atq; luseris lautissime.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum idest sapiētum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus inquam C. Fanni, & tu Q. Muti & conciliat amicitias & conseruat. In ea

est enim conuenientia rerũ, in ea stabilitas, in ea constantia. quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. Ex quo eorum exardescit amor siue amicitia. Vtrunq; enim dictum est ab amando. Amare enim nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quẽ ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hac nos adolescentes beneuolentia senes illos. L. Paulum M. Catonem. C. Gallum. P. Nasicam. Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem L. Furium. P. Rutilium. Spu. Mummiũ. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus. ut in uestra & in. Q. Tuberonis equidem admodũ adolescentis. P. Rutilij Virgini familiaritate delector. Quandoquidem ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia, maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus esse possis, quibus cum tanquam è carceribus emissus sis, cum ijsdem ad calcem (ut dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semp aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquã est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet. Virtutem enim semper amaui illius uiri, quæ extincta non est, nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam poste-

ris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriā atq; imaginem præponendam putet. Equidē ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de. R. P. fuit consensus. In hac rerum priuatarum consilium. In eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidē re offendi, quod quidem senserim. Nihil audiuī ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem uictus, isq; communis, neq; solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atq; discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otiū tempusq; contriuimus. Quarum rerum recordatio & memoria, si unà cum illo occidisset, desyderiū coniunctissimi uiri atq; amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, et augentur cogitatione & memoria. Etsi planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. Diutius enim iam in hoc desyderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debēt, etiam si magna sunt. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI BRVTE sæpe Catonem auunculum tuum, cũ in senatu sententiã diceret, locos graues ex philosophia tractare abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. Quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus mea sententia stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in uulgus, & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile. nihil est tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim dúntaxat, de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ, stoice solet nullis oratorijs ornamentis adhibitis dicere. Ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasijs et in otio stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraq; opi-

nionem omnium, ab ipsis, etiam παράδοξα appellantur, tentare uolui, possent ne proferri in lucem, idest in forũ, & ita dici ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoq; scripsi libentius, quod mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse socratica, longéq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorũ uigiliarum munus in tuo nomine apparuit, & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea quæ dicuntur in scholis θετικῶς ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum, ut referas, nihil postulo. Non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ, tale tamen est, ut ex eadẽ officina exisse uideatur.

ΟΤΙ ΜΟΝΟΝ ΑΓΑΘΟΝ ΚΑΛΟΝ.

Ereor ne cui uestrum ex stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc uideatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquam me Hercule, ego neq; pecunias istorũ, neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates, in bonis rebus esse numerandas duxi. Quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tantum desyderare maxime quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cu-

piditatis sitis. neq; ea, solumq; habent, libidine augẽ
di cruciantur, sed etiã amittendi metu. In quo equi-
dem continentissimorum hominum maiorum nostro
rum saepe requiro prudentiam: qui haec imbecilla,
& commutabilia pecuniae membra solo uerbo bona
putauerunt appellanda: cum re, ac factis longe ali-
ter iudicauissent. Potest ne bonum cuiquã malo esse?
aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse es
se non bonus? Atqui ista omnia talia uidemus: ut eti
am improbi habeant, & obsint probis. Quãobrem
licet irrideat, siquis uelit. plus apud me uera ratio ua
lebit, quàm uulgi opinio, neq; ego unquam illum bo-
na perdidisse dicam, siquis pecus, aut supellectilem
amiserit: nec non saepe laudabo sapientem illum Biã
tem (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes.
Cuius cum patriam Prienem coepisset hostis, caeteriq;
ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarẽt,
cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret,
ego uero inquit facio. Nam omnia mea mecum porto.
Ille haec ludibria fortunae, ne sua quidem putauit,
quae nos appellamus etiã bona. Quid est igitur, quae-
ret aliquis bonum? Siquid recte fit & honeste, et cũ
uirtute, id bene fieri uere dicitur. Et quod rectum et
honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonũ.
Sed haec uideri possunt obscuriora, cum sine apposi-
tione exemplorum lentius disputantur, uita atque fa
ctis illustranda sunt summorum uirorum haec, quae
uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur.
Quaero enim à uobis num ullam cogitationem ha-
buisse uideantur ij, qui hanc R. P. tam praeclare fun

datam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut epularũ ad uoluptates? Ponite ante oculos unumquẽq; regum. uultis incipiã à Romulo? uultis post liberam ciuitatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? Iis ne quæ isti bona appellant, an rebus gestis, atq; uirtutibus? Quid autem Numa Põpilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines ac fictiles urnulas fuisse, q̃ delicatas aliorũ pateras arbitramur? Omitto reliquos. Sunt enim oẽs pares inter se præter superbum. Brutum uero siquis roget, quid egerit in patria liberãda. Siquis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint, num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis & magni uiri, quicquam aliud propositum fuisse uideatur? Quæ res ad necem Porsenæ. Q. Mutium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ uis Horatium Coclitem, contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ uis patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia. C. Fabritij? quid tenuitas uictus. M. Curij sequebatur? q̃d duo propugnacula belli punici. Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium aduẽtum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid maior? quid inter horum ætates interiectus Cato? q̃d innumerabiles alij? (Nam domesticis exemplis abundamus) an putamus quenquam horum cogitasse quicquam in uita sibi expetendum, nisi quod laudabile

esse, & praeclarum uideretur? Veniant igitur irriso res huius orationis, ac sententiae, etiam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis ebore & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, q; caelato auro & argento, qui corinthijs operibus abundant. An C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, se similes esse malint? Atq; haec quidē quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent. Illud tamen arcte tenent, accuratéq; defendūt, uoluptatem esse summum bonum. Quae quidem mihi uox pecudū uidetur esse non hominum. Tu cum tibi siue Deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est praestantius, neq; diuinius, sic te ipse abijcies, atq; prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem aliqd putes interesse? Quicquā ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Vt enim quisquis est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime. neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, non possit honeste gloriari. Quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? An quisquam in potiundis uoluptatibus, gloria de se, et praedicatione effert? Atqui si uoluptas, quae plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq;, quo est maior, eo magis mentem ex sua sede & statu dimouet: profecto nihil est aliud, bene & beate uiuere, nisi honeste & recte uiuere.

ΟΤΙ ΑΥΤΑΡΧΗΣ Η ΑΡΕΤΗ ΠΡΟΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΝ.

n Ec uero ego. M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam esse putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non deniq; animus ipse: qui tot uirtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu uirtutis septus, cum corpus eius carperetur, carpi certe ipse non potuit. C. uero Marium uidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus: in aduersis unus ex summis uiris uidebatur, quo beatius esse mortali nihil potest. NESCIS. INSANE, NESCIS QVVANTAS VIRES VIRTVS HABEAT. Nomẽ tantum uirtutis usurpas, quid ipsa ualeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, q̃ est totus aptus ex sese, quiq; in se uno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio & cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil potest esse certi, nihilq; quod exploratum habeat, permansurum sibi quidem ne unum diem. eum tu hominem terreto, si quẽ eris nactus, istius modi mortis aut exilij minis. Mihi uero quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem quẽ neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria?

Mortem ne mihi minitaris? ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrãdum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum uita omnia extinguntur non his, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile illis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus, non his qui omnem orbem terrarum, unã urbem esse ducunt. Te miseriæ, te erumnæ premunt omnes qui te beatum, qui te florentem putas, tuæ libidines te torquent. tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum. te metus exanimant iudiciorũ atq; legum. quocunq; aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurunt iniuriæ. quæ te respirare non sinunt. Quãobrem ut improbo, & stulto, & inerti, nemini bene esse potest, sic bonus uir & fortis, & sapiens miser esse nemo põt. Nec uero cuius uirtus, moresq; laudãdi sunt, eius nõ laudanda uita est. neq; porro fugienda uita quæ laudãda est. Esset autem fugienda, si eẽt misera. Quamobrẽ quicquid est laudabile, idem et beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ΟΤΙ ΙΣΑ ΤΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

n Ec enim peccata rerum euentu, sed uitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus. ipsum quidem illud peccare quoquo te uerteris, unum est. Auri nauem euertat gurbernator an paleæ in re aliquantum, in guber

natoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in mulie re ignota. dolor ad pauciores pertinet, q̃ si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili uirgine. Peccauit uero nihilominus. Siquidem est peccare, tanquam trã sire lineas. quod cũ feceris culpa commissa est, quàm longe progrediare cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam, nihil pertinet. peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id siquidem nec maius nec minus unquam fieri potest. quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascantur, æqualia ut sint oportet. Quod si uirtutes pares sunt inter se paria esse ẽt uitia necesse est. Atq; pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici. An uirum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit, nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta, recte facta sunt, & nihil recto rectius, certe nec bono quidem melius quicquam inueniri potest. Seqtur igitur, ut etiam uitia sint paria. Siquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. Atqui quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debẽt.

Itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint æqua lia necesse est. A philosophis inquit ista sumis. metuebam ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene Hercule narras. Nam istum doctum & sapientem uirum fuisse memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint, præsertim cum hac sententia non modo uerior, sed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla possit. Quæ uis enim quæ magis arceat homines ab improbitate omni, q̃ si senserint nullum in delictis esse discrimen? et æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferantur. quancunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari qualia sint, non facile possunt. Patrem uita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerunt, parricidæ fuerunt? Ergo & parenti nonnunquam adimi uita sine scelere potest, & seruo sæpe sine iniuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit. Quæ quando alteri accessit, id fit propensius. Si utrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur, in patris uita uiolanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit, is qui

aluit, is qui erudiuit, is qui sede, ac domo atq; in R. P. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eosque pœna maiore dignus est. Sed nos in uita non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse, quicquid non licet, nefas putare debemus, etiam ne in minimis rebus. Siquidem rerum modum fingere nõ possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio si paulo se moueat extra numerum, aut si uersus pronuntiatus est syllaba una breuior, aut lõgior, ex sibilatur & exploditur. In uita quæ omni gestu moderatior, omni usu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis, in uitæ societate audiã ciuem digitis peccata dimetiẽtem sua? si uisa sint breuiora: leuiora qui possint uideri? cum qcquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis. Perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ΟΤΙ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΜΑΙΝΟΝΤΑΙ.

eGo uero te non stultum, ut sæpe, non improbum ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. Sapientis animus, magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus septus, uincetur et expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest? quæ est enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum & immanium? omnis ne etiam fugitiuorũ, ac latronum congregata

num congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in. R. P. non erat. prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, et reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs, ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ nulla erat. accersitus in ciuitatem sum, cum esset in. R. P. COSS. qui tum nullus fuerat, essetq; senatus, qui tum occiderat, esset consensus populi liberi cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. At uide quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactam & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, tamen peruenisse ad me nunquam putaui. Nisi forte cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; meũ est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiã, meas curas, uigilias, consilia, quibus R. P. inuicta stat, si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses, multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses, tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem

senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commenda bat. Tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idem hostis et ciuis esse puteris. An tu ciuem ab hoste natura ac loco, non animo, factisq; distinguis? Cædem in foro fecisti. armatis latronibus templa tenuisti. priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autē esse tu ciuis, propter quem aliquā ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse. R. P. putent? Nunquam ne homo amentissime te circunspicies? Nunquā ne quid facias consyderabis, nec quid loquare? Nescis exilium, scelerum esse pœnam. Meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? Omnes scelerati atq; impij, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti, qui incendium fecerit? ædes nympharū manu tua deflagrarunt. Qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego cō munes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. At te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus eiectus in exiliū, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum inquis, & tu quidem in portu fuisti. Non igitur ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus es

se subiectum, non oportebit.

ΟΤΙ ΟΙ ΣΟΦΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΔΟΥΛΟΙ.

Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat, tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum authoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio. Cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem, me, siquid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis uiris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? Potestas uiuẽdi ut uelis. Quis igitur uiuit ut uult, nisi profecto q̄ recta sequtur, q̄ gaudet officio, cui uiuẽdi uia consyderata atq; prouisa est, q̄ legibus quidẽ non propter metum paret, sed eas sequtur, atq; colit, q̄a id salutare maxime

esse iudicat. qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere, cuius omnia consilia, res'q; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodé'q; referuntur. nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium. Cui quidem, etiam quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit. si cut sapiens poeta dixit.

Suis quisq; fungitu r meri bus.

Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod & si ita esse, pluribus uerbis differendum est, illud tamen breui conficiēdum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui. nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quæ sunt dominorum, facta nexu, aut aliquo iure ciuili. sed si seruitus sit, sicut est obedientia fracti animi, et abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber uidetur? cui mulier imperat, cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil negare audet? Si poscit, dandum est. si uocat, ueniendum. si eijcit, abeundum. si minatur, extimescendum. Ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur serui, sed tamen serui atrienses, ac tu pari stultitia, quos signa, quos

tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant, ex summis inquiunt ciuitatis principes sumus. Vos uero ne conseruorum quidem uestrorũ principes estis, sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimũ locum seruitutis tenent, sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt ipsius ciuitatis is locum pene infimum tenent. Magna inquit bella gessi, magnis imperijs & prouintijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquot Polycleti. omitto unde sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem, cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Non'ne igitur sunt illa festiua? sint. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorũ. Quid enim censes? si. L. Mumius, aliquem istorum, uideret Matellionem corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset. utrũ illum ciuem excellentem, an atriensem seruuum diligentem putaret? Reuiuiscat. M. Curius, aut eorũ aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & uideat aliquem summis populi beneficijs usum, barbatulos mululos exceptantem de piscina, & pertractantem, et murenarum copia gloriantem, non'ne hunc hominem ita seruũ iudicet, ut ne in familia quidem dignum ma

iore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad uoluntatem, quicquid denuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior honoris, imperij, prouinciarũ, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini non probatissimo seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, deniq; supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas æstimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum timor? quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum. omnes qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timentur. Iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? Quis ualet igitur illa eloquẽtissimi uiri. L. Crassi, copiosa magis, quàm sapiens oratio? Eripite nos ex seruitute. Quæ est ista seruitus, tam claro homini, tanq; nobili. OMNIS ENIM ANIMI DEBILITATA ET HVMILIS ET FRACTA TIMIDITAS, SERVITVS EST. Nolite sinere nos cuiquam seruire, nisi uobis uniuersis, quibus possumus & debemus. In liberta-

tem uendicari uult? Minime. Quid enim adiũgit? nisi uobis uniuersis. Dominum mutare, nõ liber esse uult, quibus & possumus, & seruire debemus. Nos uero siquidem animo excelso, & alto, et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes. debere te ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe, non reddere. Sed hæc hactenus. Ille uideat, quomodo imperator esse possit, cum eum ne liberum quidem esse, ratio & ueritas ipsa conuincat.

ΟΤΙ ΜΟΝΟΣ Ο ΣΟΦΟΣ ΠΛΟΥΣΙΟΣ.

q Væ est ista in commemoranda pecunia tua, tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales. Ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solus ne tu diues? Quid si ne diues quidẽ? quid si pauper etiam? quẽ enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitẽ, non hominum sermo, neq; possessiones tuæ, qui sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia. concedo diues est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini, ne honestus quidem esse possit ullus, si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis, si socios spolias,

ærarium expilas, si testamenta amicorum expectas quidem, atque ipse supponis, hæc utrum abūdantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non ar ca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem uideo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quātum cuiq; sat est, metiantur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore. & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus, quod Po. Ro. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. Ergo hoc proposito nunquam eris diues, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones & magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas, id quod exoptas. Itaq; istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam ut ijs, qui honeste rem quærunt, mercaturis faciendis, operis dādis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito, sic qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocentes & pecuniosos reos eodem te autho-

re corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs intercisas, pecuniarum in con cionibus candidatorum, dimissiones libertorũ ad foe nerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum liberis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui caedes municipiorum, qui illam syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, uocẽ, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia. Copiam autem declarat satietas rerũ atque abundantia, quam tu, quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte. Est enim ad uulgi opinionem mediocris: ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; aestimanda res sit, utrum tandem pluris aestimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum. M. Curij? Haereditatem. L. Pauli, an liberalitatem Africani. qui eius haereditatis. Q. Maximo fratri partem suam concessit? haec profecto quae sunt summarum uirtutum pluris aestimanda sunt, quàm illa, quae sunt pecuniae. Quis igitur (siquidem, ut quisq; quod pluri

mi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint? quoniã nulla possessio, nulla uis auri & argenti pluris quàm uirtus æstimanda est. O' dij imortales non intelligunt homines, QVAM MAGNVM VECTIGAL SIT PARSIMONIA. Venio enim iam ad sumptuosos. relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia. Ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et sola marmorea, ea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, et uestem infinite concupiscenti, non modo ad fructum ille sumptus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. Ex meo tenui uectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur est ditior cui deest an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam, an que suis se uiribus sustinet? Sed qui ego de me loquor? qui morum ac temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios & Licinios loquamur) pauper tandem fuit. Habuit enim ædiculas in carinis, et fundum in Lauicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? Vtinam quidem essemus? Sed non æstimatione census, uerum uictu, atq; cultu, terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est. non esse emacem, uectigal est. Contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores, prata et areas quasdam magni æstimãt,

quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest, quanti est æstimanda uirtus? quæ nec eripi, nec surripi potest unquam neq; naufragio, neq; incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res ei fructuosas & sempiternas, soliq; quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis. Satis esse putant quod est. nihil appetunt. nulla re egent. nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet, esset satis, non modo non copiosi ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes æstimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS. EX LIBRO DE RE. P. SEXTO.

c

VM IN AFRICAM VEniſſē anitio Manilio COSS. ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm ut Maſiniſſam conuenirem regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimum. ad quē ut ueni complexus me ſenex collachrymauit, aliquantóq; poſt ſuſpexit in cœlum, & grates inquit tibi ago ſumme Sol, uobiſq; reliquis cœlites, quod antequam ex hac uita migro, conſpicio in meo regno et his tectis. P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſe recreor. Ita nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atq; inuictiſſimi uiri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra. R. P. percontatus eſt, multiſq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonē in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniáq; eius non ſolū facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde ut cubitum diſceſſimus me, & feſſum de uia, & qui ad multam noctem uigilaſſem, arctior quàm ſolebat ſomnus complexus eſt. Hic mihi (Credo equidem, ex hoc quod eramus locuti) (Fit enī ſæpe ferè, ut cogitationes, ſermoneſq; noſtri pariant

aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare et loqui Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso erat notior. Quē ut agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, ades inquit animo, & omitte timorem Scipio, et quæ dicam trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parere Po. Ro. coacta per me renouat pristina bella, nec potest qescere? (ostendebat autem Chartaginem de excelso & pleno stellarum, illustri & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles. hanc hoc biennio COSS. euertes, eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris. CENS. q; fueris, & obieris legatus ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegere iterū absens COS. bellumq; maximum conficies, Numātiam excindēs. sed cum eris curru capitoliū inuectus, offēndes. R. P. pertubatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam. Nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; cōuerterit, duoq; hi numeri, quorum uterq; plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalē confecerint, in te unum atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas. te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur. Tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa. DICT. R. Pub. constituas

oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio, queso inquit neme è somno excitetis, & pax sit rebus. audite cætera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam. R. P. sic habeto, omnibus qui patriam conseruauerint adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo ac diffinitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis quæsiui tamen uiueret ne ipse pater Paulus, et alij, quos nos extinctos arbitremur. Immo uero inquit hi uiuunt, qui ex corporum uinculis tanquam è carcere euolauerunt. Vestra uero, quæ dicitur uita, mors est. Quin tu aspicias ad te uenientem paulum patrem. quem (ut uidi) equidem uim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere probibebat. Atque ego ut primum fletu represso loqui posse cœpi, queso inquam pater sanctissime, atque optime, quoniam hæc est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? Nõ est ita inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne quod conspicis, istis te corporis custodijs libera-

uerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra. Hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas uocatis, quæ globosæ & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus ex hominum uita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse uideamini. Sed sic Scipio ut auus hic tuus, ut ego qui te genui iustitiam cole, & pietatem, quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est. quæ ea uita uia est in cœlũ, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, et corpore laxati illum incolunt locum, quem uides. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens, quem uos (ut à graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia uidebantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, et eæ magnitudines omniũ, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarũ autem globi terrarũ magnitudinem facile uincebant. Iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri quo quasi eius punctum attingimus,

pœniteret. Quam cum magis intuerer, quæso inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Numne aspicis quæ in templa ueneris, nouem tibi orbibus uel potius globis connexa sunt omnia, quorum unus est cœlestis extimus: qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus arcens et continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris saturniã nominant. Deinde est hominum generi prosper & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilis, horribilis'q; terris, quem Martem dicitis. Deinde subtermediam ferè regionem Sol optinet dux & princeps & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine ut cuncta sua luce lustret & compleat. Hunc ut comites consecuntur, alter ueneris, alter Mercurij cursus. In infimo'q; orbe luna radijs solis accensa conuertitur. Infra autem iam nihil est nisi mortale & caducum præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra lunam sunt omnia æterna. Nam ea quæ est media & nona tellus, neque mouetur, & infima est, et in ea feruntur omnia sua motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, quis hic inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis impulsu & motu ipsorum orbium efficitur, qui acuta

cum grauibus

cum grauibus temperans, æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt. et natura fert, & extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto et excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nã terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum Mercurij et Veneris modorum septem efficiunt distinctos interuallis sonos, q numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines neruis imitati atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum. Sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu completæ aures obsurduerunt. Nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi nilus ad illa, quæ catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint. Sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tũ Africanus inquit. Sentio te sedem etiam nunc hominum contemplari ac domum. Quæ si tibi parua (ut est) ita uidetur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi po

tes? Vides habitari in terra raris & angustijs in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas. Hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim uersos, partim etiam aduersos stare uobis, à quibus spectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam et circundatam cingulis, è quibus duos maxime inter se diuersos, et cœli uerticibus ipsis ex utraq; parte subnixos, ob riguisse pruina uides. Medium autem illum & maximum solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum australis ille, in quo qui insistunt aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. Hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quàm uos tenui parte contingat. Omnis enim terra quæ colitur, uobis angustata uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est circunfusa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quod oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto nomine, quàm sit paruus, uides. Ex his ipsis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut cuiusq; nostrum nomen uel caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, uel illum gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis cernis profecto quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem qui de uobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrum à pa

tribus acceptas posteris prodere, tamen propter elu-
uiones, exustionesq́; terrarum, quas accidere tempo-
re certo necesse est, non modo non æternam, sed ne
diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid
autem interest ab his, qui postea nascentur sermonē
fore de te, cum ab his nullus fuerit, qui ante nati sint?
qui nec pauciores & certe meliores fuerunt uiri, cum
præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum
potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi
possit. Homines enim populariter annum tantummo
do solis, idest unius astri reditum metiuntur, cum au-
tem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra
redierint, eandemq́; totius cœli descriptionem longis
interuallis retulerint, tum ille uere uertēs annus ap
pellari potest, in quo uix dicere audeo, quàm multa se
cula hominum teneantur. Namq; ut olim deficere
sol hominibus, extinguiq́; uisus est, cum Romuli ani-
mus hæc ipsa in tēpla penetrauit, quandoq́; eadē par
te sol, eodemq́; tempore iterum defecerit, tum signis
omnibus ad idem principium, stellisq́; reuocatis, ex-
pletum annum habeto. Huius quidem anni nondum
uigesimam partem scito esse conuersam. Quo circa si
reditum in hunc locum desperaueris in quo omnia
sunt magnis & præstantibus uiris, quanti tandem
est ista hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius
anni partem exiguam potest? igitur alte spectare
si uoles, atq; ad hanc sedem & æternam domum con
tueri, neq; sermonibus uulgi dederis te, nec in præ-
mijs humanis spem posueris rerum tuarum. suis te il
lecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus.

Quid de te alij loquantur, ipsi uideant, sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & angustijs cingitur his regionum, quas uides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, ego uero inquam o' Africane. siquidem benemeritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia uestigijs ingressus patrijs & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposito enitar multo uigilantius. Et ille. Tu uero enitere, & sic habeto te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse. siquidem Deus est qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit & moderatur & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus. & ut ipse mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quod semper mouetur, æternum est. quod autem motum affert alicui, qđ ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se nunquam ne moueri quidem desinit, quin etiam cæteris. quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur omnia. Ipsum autem nulla ex re fieri potest. Nec enī esset hoc principium, quod gigneretur aliũde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam.

Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit. Siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium, ex eo sit, quod ipsum à se mouetur. Id autem nec nasci potest, nec mori. uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat necesse est, ne uim ullam nanciscatur, que à primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moueatur, quis est hic, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore. Nam hæc est natura propria animæ, atque uis, quæ si est una, ex omnibus quæ sese moueat, neq; nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sũt autem optimæ curæ de salute patriæ: quibus agitatus et exercitatus animus uelocitas in hãc sedem & domum suam peruolabit. Idq; ocius faciet, si iam tum cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quã maxime se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; quasi se ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapsi, circũm terram ipsam uolutantur, nec in hunc locum nisi multis exagitati seculis, reuertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

FINIS

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥ, ΚΑΤΩΝ Η ΠΕΡΙ ΓΗΡΩΣ.

ΕΡΜΗΝΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ.

Τίτε· εἴκεν ἐγὼ πρόφρων τοι ἵκωμαι ἀρήξων, Γάιχυ τε κήφην ἀργαλέην μελεδῶνά γε θῶμαι· Ἥ σ' αὔτως
ὦ ἔψυσ' αἰνῶς, μάλα δὴ κατατήκει· Ἠδὲ παγεῖσ' ἐν στήθεσι θυμὸν σ' ἀμφικραδαίνει· τῇ νῦν τείρεαι, ἄθλον ἔπειτ' ἂν ἐμοὶ τί ποτ' εἴη; Ἔξεστι γάρ τοι καὶ μοὶ φάναι ταυτὰ ἔπη ὦ Ἀττικὲ, ἅπερ ἐκεῖνος ὁ ἀνὴρ πρὸς Φλαμίνιον, ἐπὶ πράγματι μὲν, οὐ πάνυ μεγάλῳ· ἔμπλεως γε μὴν πίστεως ὢν ἐρήκει· καίτοι εὖ οἶδα μηδὲν κατὰ Φλαμίνιον σέγε ὦ Ἀττικὲ μεριμνᾶν νύκτας τε καὶ ἤματα πάντα. Ἔγνων γὰρ σοῦ τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιεικές τε καὶ κόσμιον· καί σε μὴ μόνον ἐπωνυμίαν Ἀθήνηθεν ἀπενέγκασθαι, ἀλλὰ καὶ φρόνησιν καὶ παιδείαν μανθάνω· Ὑποπτεύω μέντοι καί σε τοῖς αὐτοῖς οἷς ἔσθ' ὅτε καὶ ἐμαυτὸν χαλεπώτερον ἐνοχλεῖσθαι· ὧν ἄρα ἡ παραμυθία καὶ μείζων δή τις ἐστὶ, καὶ εἰς ἕτερόν γε ὑπερκείσθω καιρόν· νῦν δέ μοι πρὸς σὲ ἄττα συγγράψαι ἔδοξε γήρως πέρι. τοῦ γάρ τοι φορτίου τοῦδε ὅπερ ἐμοὶ κοινὸν ὑπάρχει πρὸς σὲ, ἤτοι ἐπιτιθεμένου ἤδη τοῦ γήρως, ἢ καὶ ἐπερχομένου, κουφίσαι δεῖν, καὶ σὲ καὶ ἐμαυτὸν ἀξιῶ· καίτοι εὖ εἰδὼς σέγε φέροντά τε αὐτὸ καὶ οἴσοντα ὥσπερ ἀμέλῃ καὶ τἄλλα πάντα μετρίως τε καὶ σοφῶς· ἀλλά μοι

ἐπειδὴ βουλομένῳ ἦν περὶ γήρως τι συγγράψαι, σὺ προσέβαλες ἄξιος δώρου τοιοῦδε· ᾧ γ᾽ ἂν εἰς κοινὸν χρῷτο ἡμῶν ἑκάτερος· ἔμοιγε οὖν ἡ τοῦ τοιούτου σύνταξις λόγου οὕτω πως καθ᾽ ἡδονὴν ἐγεγόνει, ὥστε μὴ μόνον τὰ χαλεπὰ τοῦ γήρως ξύμπαντα ἀπερρίφθαι, ἀλλὰ καὶ μαλθακὸν τὸ γῆρας προσαπειργάσθαι καὶ ἡδύ· οὐ μήποτ᾽ οὖν ἱκανῶς πρὸς ἀξίαν ἐγκωμιάσαι φιλοσοφίαν γένηται· ᾗ γ᾽ ὁ πειθόμενος οἷός τε διάγειν ἔξω χαλεπῶν τὸν τοῦ βίου σύμπαντα χρόνον· ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων περὶ, πολλά τε εἰρήκαμεν, καὶ εἰσαῦθις ἐροῦμεν πολλάκις· τὸ νῦν δ᾽ εἶναι βιβλίον τουτόσοι περὶ γήρως πεπόμφαμεν· πάντα δὲ τὸν λόγον, οὐ τιθωνῷ κατὰ τὸν ἀρίστωνα ὁ χῖος περιτεθείκοτές ἐσμεν, τοῦ μή τι σμικρὸν ὡς ἐν μύθοις ἀξίωμα εἶναι, ἀλλὰ Μάρκῳ Κάτωνι γέροντι· ἵνα μείζονος ἔχοιτο ἀξιώματος ὁ λόγος· πρὸς τοῦτον δὲ λαίλιον καὶ Σκιπίωνα θαυμάζοντας πεποιήκαμεν, ὅτι ῥᾳδίως αὐτὸς φέρει τὸ γῆρας· κἀκείνοις αὖ πάλιν τόνδε ἀποκρινόμενον· ὁ δέ γε εἴ τι πολυμαθέστερον δοκεῖ διαλέγεσθαι, ἢ ὡς ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτὸς εἴωθεν συγγράμμασι, τοῖς ἑλληνικοῖς τοῦτό γε ἀπονέμε λόγοις· περὶ οὓς δῆλον ὡς ὅγ᾽ ἐν γήρᾳ τυγχάνει λίαν ἐσπουδακώς, ἀλλὰ τί δεῖ πλειόνων· ἤδη γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ κάτωνος πᾶσαν τὴν ἡμετέραν περὶ γήρως δηλώσει διάνοιαν·

ΣΚΙΠΙΩΝ.

Ολλάκις ὦ Μάρκε Κάτων θαυμάζειν εἴωθα μετὰ Γαΐου Λαιλίου τουτουῒ ποτὲ μὲν τὴν περὶ τἆλλα ἐπιφανῆ τε καὶ τελέαν σοφίαν· ποτὲ δὲ καὶ μάλιστα, τὸ μηδεπώποτέ σοι ἐπαχθὲς ὂν τὸ γῆρας αἰσθέσθαι· ὅπερ οὐκ ὀλίγοις τῶν γερόντων, οὕτως ἐστὶ μισητὸν, ὥστε σφᾶς ἀνέχειν φορτίον φάσκειν Αἴτνης βαρύτερον. ΚΑΤΩΝ. Πρᾶγμα ἥκιστα χαλεπὸν θαυμάζειν ἐοίκατε ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε· οἷς μὲν γὰρ ἐπικουρία παρ᾽ αὐτοῖς οὐδεμία πρὸς τὸ ζῆν εὖ τε καὶ μακαρίως, τούτοις ἐπαχθής ἐστιν ἡλικία πᾶσα· ὅσοι δὲ παρὰ σφῶν πάντα αἰτοῦσι τὰ ἀγαθὰ, τούτοις κακὸν οὐδὲν οἷόν τε δοκεῖν ὧν ἂν φύσεως ἀνάγκη ἐπάγῃ· οἷον δὴ καὶ τὸ γῆρας τυγχάνει μάλιστα ὄν· ὃ κτήσασθαι μὲν εὔχονται πάντες ἄνθρωποι, κτησάμενοι δὲ τοῦτο πάλιν αὐτὸ αἰτιῶνται. εἰς τοσοῦτον δ᾽ ἥκουσιν ἀστασίας καὶ εὐηθείας καὶ κακοηθείας· θᾶττον αὐτό φασιν ἢ ᾠήθησαν ἂν ὑποδύεσθαι· πρῶτον μὲν οὖν τίς αὐτοὺς οἴεσθαι βιάζεται τὰ ψευδῆ· τί γὰρ θᾶσσον νεανίσκῳ τὸ γῆρας, ἢ παιδὶ, ἡ νεανικὴ ὑποδύεται ἡλικία· ἔπειτα δὲ πῶς ἧσσον αὐτοῖς ἐπαχθὲς ἔσται τὸ γῆρας εἰ ἔτος διατελοῖεν ὀκτακοσιοστὸν ἢ ὀγδοηκοστόν· τὸ γὰρ τοῦ βίου παρεληλυθὸς κἂν μακρὸν ἐξερρυηκὸς μέν τοι ἅπαξ· οὐδενὶ ἂν ἔτι παραμυθίῳ γέροντα εὐηθῆ καταμειλίσσειν δυνατὸν εἴη· δι᾽ ὃ δὴ, εἰ τὴν ἐμὴν σοφίαν

φιλεῖτε θαυμάζειν, ἣ ὄφελον ἦν ἀξία, τῆς θ' ὑμῶν ὑπο-
λήψεως, τῆς θ' ἡμέρας ἐπωνυμίας, ἐν τούτῳ τυγχάνομεν
ὄντες σοφοί, ὅτι φύσει ἡγεμόνι ἀρίστῃ ἑπόμεθα καθά-
περ θεῷ· καὶ πειθόμεθα ταύτῃ, ὑφ' ἧς οὐκ εἰκὸς τῶν ἄλ-
λων τοῦ βίου μερῶν εὖ διαγεγραμμένων, τὸ τελευταῖον
δρᾶμα ὥσπερ ὑπὸ ῥαθύμου ποιητοῦ ἠμελῆσθαι· ἀλλὰ γὰρ
ὅμως ἀναγκαῖον ἦν καί τι τοὔσχατον εἶναι· καὶ ὥσπερ
ἐπὶ τῶν ἀκροδρύων καὶ τῶν ἐκ γῆς καρπῶν ὡσανεὶ πα-
ρεπόντι καὶ οὐκατάπτωτον ὡραίᾳ πεπάνσει· ὃ δὴ πράως
οἰστέον ἂν εἴη ἀνδρὶ σοφῷ· τί γὰρ ἄλλο τὸ δίκην γιγάντων
θεομαχεῖν ἐστίν, ἢ τὸ τὴν φύσιν ἀμύνεσθαι. ΛΑΙΛΙΟΣ.
Οὐκοῦν ὦ Κάτων κεχαρισμενώτατ' ἂν ἡμῖν ἵνα καὶ
ὑπὲρ Σκιπίωνος ὑπόσχωμαι δράσειας· εἰ γὰρ ἐπειδήπερ
ἐλπίζομεν καὶ μέντοι προθυμούμεθα εἰς γέροντας ἀφι-
κέσθαι, πολὺ πρότερον μάθοιμεν παρὰ σοῦ τίσι ποτὲ λό-
γοις ῥᾷστα φέρειν δυναίμεθα τὴν βαρύνουσαν αὐτὴν ἡλι-
κίαν. ΚΑΤΩΝ. Ποιήσω γε δὴ ὦ Λαίλιε ἄλ-
λως τε καὶ εἰ ὑμῶν ἑκατέρων, ἐν χάριτι ἔσται ὡς λέγεις.
ΛΑΙΛΙΟΣ. Καὶ μάλα ὦ Κάτων ἡμεῖς γε
βουλόμεθα εἰ μήτι σοι χαλεπόν, ὥσπερ τινὰ μακρὰν ὁ-
δὸν προεληλυθώς, ἣν καὶ ἡμᾶς ὁμοίως δεήσει πορεύε-
σθαι· τοῦτο ἐς ὅπερ ἀφίκου, ἰδεῖν ὁποῖόν τι ἐστί. ΚΑΤΩΝ.
Ποιήσω δὴ ταῦτα ὦ Λαίλιε, ὡς ἂν οἷός τε γένωμαι·
πολλάκις γάρ τοι καὶ παρέτυχον ὀδυρμοῖς ἀνδρῶν ἡλικιω-
τῶν ἐμῶν· ὅμοιον ὁμοίῳ δεῖ πελάζειν παλαιὰ παροι-
μία· οὓς Γάϊος Σαλινάτωρ· οὓς Σπόριος Ἀλβῖνος ἄνδρες
ὑπατικοὶ ἡμέτεροι σχεδόν τι ἡλικιῶται εἰώθασι καταδύ-
ρεσθαι· τὸ μὲν, ὡς τῶν ἡδονῶν στερόμενοι ὧν ἄνευ οὐδ' ἂν
οἴοιντο ζῆν· τὸ δ' ὡς ὑπὸ τούτων ὑπερορώμενοι, ὑφ' ὧν εἰώ-
θεσαν διακονεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι· οὗτοι δὲ οὐ τὸ αἴτιον

ἐδόκουν ἐμοὶ αἰτιᾶσθαι· εἰ γὰρ ἦν τοῦτο γήρως αἰτία, κἂν ἐμοὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις χρῆσθαι συνέβαινε, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι τῶν πρεσβυτέρων· ὧν τὸ γῆρας πολλῶν ὄντων, ἔξω μεμψιμοιρίας ὃν οἶδα ἐγώ· οἵ γε τὸ τῶν ἐπιθυμιτικῶν ἀπολελύσθαι δεσμῶν οὐ φέρουσι χαλεπῶς· οὐδέ τι ὑπὸ τῶν σφετέρων ὑπερορῶνται. ἀλλὰ πάντων δὴ τῶν τοιούτων ὀλοφυρμῶν τὸ αἴτιον, οὐκ ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ τρόπῳ ἐστίν· οἱ μὲν γὰρ κόσμιοι καὶ μὴ δύσκολοι μήδ' ἀπαίδευτοι γέροντες, ἀνεκτὸν διάγουσι γῆρας· τὸ φορτικὸν δὲ καὶ ἀπαίδευτον, χαλεπὸν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐστίν. ΛΑΙΛΙΟΣ. Ἔχει μὲν οὕτως ὦ Κάτων ᾗ λέγεις· ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν, ὡς σοὶ διά τε οὐσίαν καὶ ἀξίαν καὶ εὐπορίαν τὴν σὴν, ἀνεκτότερον δοκοίη τὸ γῆρας· τὸ δὲ μὴ πολλοῖς ἐθέλει συμβαίνειν. ΚΑΤΩΝ. Ἔστι τοῦτό γε ὦ Λαίλιε· ἀλλ' οὐδαμῶς πάντα ἐν τούτῳ· ὡς Θεμιστοκλῆς σεριφίῳ πρὸς λοιδορίαν ἀποκρίνασθαι λέγεται· τοῦ μὲν γὰρ εἰπόντος ὡς οὐ δι' οἰκείαν αὐτοῦ δόξαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς πατρίδος εὐδοκιμεῖν, μὰ δί' οὖν ὃς ἔφη· οὔτ' ἂν εἰ ἐγὼ Σερίφιος ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον, οὔτ' εἰ σὺ ἀθηναῖος ὀνομαστός ποτε ἂν ἐγένου· τὸ δ' οὖν τὸν αὐτὸν τρόπον ἐστὶ καὶ περὶ γήρως εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ἐν ἀπορίᾳ ἐσχάτῃ, ἐλαφρὸν οὐδ' ἂν εἴη τὸ γῆρας, οὐδὲ σοφῷ γε· οὔτ' αὖ ἐν ἄκρᾳ εὐπορίᾳ μὴ ἐπαχθὲς ἀμαθεῖ τε καὶ φαύλῳ· ἐπιδέξια γὰρ παντάπασιν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε ὅπλα γήρως αἱ τέχναι τε καὶ αἱ ἀσκήσεις τῶν ἀρετῶν· αἳ δῆτα, καλῶς διὰ βίου ἐκπονηθεῖσαι, καρποὺς φέρουσι θαυμαστοὺς πολὺν χρόνον διαβεβιωκότι· οὐ μόνον τῷ μηδέποτε προλείπειν, μήδ' ἐν τῷ ἐσχάτῳ χρόνῳ τῆς ἡλικίας· καίπερ ὂν μέγα τοῦτό γε, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ τοῦ καλῶς βεβιωμένου βίου σύνεσις καὶ τῶν εὖ πεπραγμένων ἀνάμνησις, ἡδίστη οὖσα τυγχάνει· ἔγωγε οὖν κοινὸν

μάξιμον τὸν τάραντα ἀνειληφότα γέροντα μειράκιον
ὤν, καθάπερ τινὰ ἡλικιώτην ἐφίλουν· ἦν γὰρ ἐν ἐκείνῳ
τῷ ἀνδρὶ σεμνότης σὺν μάλα ἐκ φιλοφροσύνης ἡδυσμέ-
νη· οὐδ' ἔτι μετέθηκε τὸν τρόπον τὸ γῆρας· καίτοι γ' αὐτὸν
θεραπεύειν ἠρξάμην, πρεσβύτην μὲν κομιδῇ μήπω ὄν-
τα ἡλικίᾳ γε μὴν ἤδη προβεβηκότα· ἐνιαυτῷ γάρ τοι
ὕστερον γενέσεως τῆς ἐμῆς ὕπατος ἀπεδείχθη τὸ πρῶτον·
σὺν αὐτῷ δὲ τὸ τέταρτον ὑπατεύοντι νεανίσκος ὢν ἐγὼ,
στρατιώτης εἰς καπύην ἀπῆλθον· ἔτει δὲ πέμπτῳ ὕστερον,
ταμίας εἰς τάραντα· εἶτ' ἀστυνόμος· καὶ μετὰ τετραετίαν,
ἔπαρχος ἀπεδείχθην· ἣν ἦρξα τὴν ἀρχὴν Τυδιτάνου καὶ Κε-
θήγου ὑπατευόντων ἡνίκα κεῖνος γέρων κομιδῇ ὤν, εἰση-
γητὴς κιντυκοῦ γίγνεται νόμου, ὑπὲρ δωρεῶν καὶ χαρίτων·
οὗτος δὲ καὶ πολέμους πρεσβύτης ὢν ἐμφανῶς ἤδη ὥς
τις τῶν νεωτέρων ἐπολέμει· καὶ ἀννίβαν σκιρτῶντα νεα-
νικῶς, διεμάλαξεν ἀνεχόμενος· οὗ περὶ παγκάλως ὁ οἰ-
» κεῖος ἡμῖν ἔννιος λέγει· Πολλὰ δὲ δηθύνων εἰς χρήμα-
» τα πάντα σαώζει· Τῷ γὰρ πρὸ θρύλλων ἡ μὴ σωτηρίη ἔ-
» σκε· Τοῦ δὴ καὶ κλέα νῦν ἀνὰ λαοὺς πάμμεγα λάμπει·
Τάραντα δὲ ὅσῃ μὲν ἐγρηγόρσει· οἵᾳ δὲ εὐβουλίᾳ χρησά-
μενος ἀνειλήφει, ὅτε δὴ παρόντος κἀμοῦ· Σαλινάτωρι ὃς
τῆς πόλεως ἑαλωκυίας ἐπὶ τὴν ἄκραν κατέφυγε σεμνυ-
νομένῳ καὶ λέγοντι· ἐμοῦ συμπράσσοντος ὦ Κύιντε φά-
βιε τάραντα ἀνέλαβες· ἀληθέστατα ἔφη γελάσας· εἰ-
μὴ σὺ γὰρ ἀπέβαλες, οὐκ ἂν ἔγωγε ἀνέλαβον· οὐδὲ μὴν ὅγ'
ἐν ὅπλοις ὑπέρτερος ὢν ἢ ἐν τῇ βεννῳδοκῃ· ὅς γε ὑπα-
τεύων τὸ δεύτερον, Σπορίου καρβιλίου τοῦ συνάρχοντος
ἄγοντος ἡσυχίαν, γαΐῳ φλαμινίῳ δημαρχοῦντι καθ' ὅ-
σον οἷός τε ἦν, ἀνέστη· διαιροῦντι κατ' ἄνδρα τὴν πικηνίδα,
καὶ γαλατικὴν χώραν ἐναντία τῷ τῆς βουλῆς ἀξιώματι·

μάντις τε ὢν τῶν ἐπ᾽ οἰωνοῖς θαῤῥῶν ἔφασκεν· καὶ ὅσα μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πολιτείας πράττεται αἰσίοις οἰωνοῖς ταῦτα πράττεσθαι· ὅσα δ᾽ ἐναντία τῇ πολιτείᾳ φέρεται, καὶ τοῖς οἰωνοῖς ὅτι ταῦτα φέροιτο ἐναντία· πολλὰ μὲν τοίνυν τῶν λαμπροτάτων ἐν τῷ ἀνδρὶ τῷδε κατανενόηκα· θαυμαστότερον δέ, οὐδὲν ἢ ὅπως τὴν τελευτὴν ἤνεγκε μάρκου τοῦ υἱέος ἀνδρὸς τῶν ἐνδόξων τε καὶ ὑπατικῶν· διὰ χειρὸς δὲ ἡμῖν τὸ ἐγκώμιον ὅπερ ἀναγινώσκοντες, τίνα οὐχ ὑπερφρονοῦμεν τῶν ἐκ τρίβωνος φιλοσόφων; οὐδ᾽ ἄρα κεινός γε ἐν τῷ ἐμφανεῖ μόνον καὶ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν πολιτῶν μέγας, ἀλλὰ καὶ ἔνδον τε καὶ οἴκοι βελτίων ἦν· οἷος μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ, οἷα δὲ παραγγέλματα· ὅση δὲ γνῶσις πραγμάτων ἀρχαίων, οἷα δὲ νομίμου μαντικοῦ ἐπιστήμη· πολλοὶ ἔτι ἐν αὐτῷ λόγοι ἦσαν, ὡς γ᾽ ἐν ἀνδρὶ ῥωμαίῳ· καὶ πάντας διὰ μνήμης, οὐ μόνον τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλλοφύλους εἶχε πολέμους· οὗ τῶν λόγων οὕτως ἐγὼ πρὸς ἐπιθυμίαν τέως ἀπέλαυον, ὥσπερ εἰ πάλαι προὐμαντευόμην τὸ νῦν ἀποβεβηκὸς τοῦτο· μηκέτι ἂν εἶναι μηδένα, κείνου γε ἀπεσβηκότος, παρ᾽ οὗ μανθάνειν οἷός τ᾽ ἂν εἴην· πρὸς δὴ τί ταῦθ᾽ οὕτως ὑπὲρ μαξίμου πολλά; ὅτι ὁρᾶτε δήπου ὡς οὐ θεμιτὸν φάναι τὸ τοιοῦτο γῆρας ἄθλιον γεγονέναι· Ἀλλ᾽ οὐ πάντες σκιπίωνες ἢ μάξιμοι εἶναι δύνανται· ὥστε πόλεων ἁλώσεις· ὥστε πεζομαχίας τε, καὶ ναυμαχίας· ὥστε πολέμους σφίσι διαπεπολεμημένους· ὥστ᾽ ἐπινικίους πομπὰς ὕστερόν ποτε ἐνθυμεῖσθαι· ἀλλὰ μὴν ἔστι καὶ βίου καθαρῶς καὶ ἡσύχως, καὶ χαριέντως διηνυσμένου, γῆρας ἐλαφρὸν καὶ εὐάρεστον· οἷον τὸ πλάτωνος πυνθανόμεθα· ὃς πρώτῳ καὶ ὀγδοηκοστῷ ἐτελεύτησεν ἔτει· οἷον τὸ Ισοκράτους· ὃν τετάρτῳ καὶ ἐνενηκοστῷ ἔτει φασὶ γεγραφέναι τὸν πανηγυρικὸν ἐπιγραφόμενον λόγον·

πέντε δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπιβιῶναι. οὗ ὁ διδάσκαλος Γορ-
γίας ὁ λεοντῖνος, ἐν τῇ ἑπτὰ καὶ ἑκατὸν διετέλεσεν· οὐδέ τι
τῆς αὐτοῦ σπουδῆς· καὶ τοῦ ἔργου ἔληξεν οὐδεπώποτε. ὃς καὶ
ἐρωτώμενος τί ποτε ἐπὶ τοσοῦτον χρονίζειν ἐν τῷ βίῳ
ἐθέλοι, οὐδὲν ἔχω ἔφη αἰτιᾶσθαι τὸ γῆρας. λαμπροτάτη
ἀπόκρισις καὶ ἀνδρὸς ἀξία σοφοῦ· τὰς γὰρ σφετέρας κα-
κίας οἱ ἀμαθεῖς καὶ τὰς σφῶν αἰτίας ἐπὶ τὸ γῆρας με-
τάγουσιν· οἷόν τι αὐτὸς οὐκ ἐποίει, οὗ νῦν μνείαν πεποίηται.
» ΕΝΝΙΟΣ. Ἀλλ' ἠΰτ' ἵππος τ' ἄλκιμος ὃς πύμα-
» τον διὰ χῶρον. Ζηνὸς ὀλύμπια παρὸς πολλάκις ἤρετ'
» ἄεθλα. Νῦν κρατερῷ δεδμημένος εὖ μάλα γήραϊ εὕδει.
ἵππου δὲ ἰσχυροῦ καὶ ὀλυμπιονίκου γήρᾳ τὸ ἑαυτοῦ πα-
ραβάλλει· τούτου δὲ καὶ ὑμεῖς μεμνῆσθαι εὖ ἔχοιτε ἄν.
ἐνάτῳ γὰρ καὶ δεκάτῳ ἔτει μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν, Τί-
τος Φλαμίνιος καὶ Μάρκος ἀτίλιος ὕπατοι ἀπεδείχθη-
σαν· αὐτὸς δὲ ἐπὶ σκιπίωνος ὑπάτου καὶ Φιλίππου τὸ δεύτε-
ρον ὑπατεύοντος ἐτελεύτησεν· ἐπειδὴ ἐγὼ πέντε καὶ ἑξή-
κοντα ἔτη γεγονὼς εὐφώνως τε καὶ εὐτόνως, τὸν οὐοκώνιον
νόμον ἐσηγησάμην. ἑβδομηκονταέτης δὲ γενόμενος
ἐπὶ τοσοῦτο γάρ τοι βεβίωκεν Εννιος· οὕτως ἔφερε δύο τὰ
μέγιστα νομιζόμενα φορτία, πενίαν καὶ γῆρας· ὥστε σχε-
δόν τι ἐπὶ τούτοις καὶ ἡδόμενος φαίνεσθαι. ὅσα γε γάρ τοι
σκοπούμενος ἐγὼ καὶ περιβάλλων τῷ νῷ, εὑρίσκω τέτταρες
εἰσὶ μάλιστα αἰτίαι· δι' ἃς ἂν δόξειεν ἄθλιον τὸ γῆρας.
μίαν μὲν, ὅτι τῶν πρακτέων ἀφίστησιν· ἑτέραν δ' ὅτι, ἀ-
σθενέστερον ἀπεργάζεται τὸ σῶμα· τρίτην δ' ὅτι πασῶν σχε-
δόν τι ἀποστερεῖ τῶν ἡδονῶν· τετάρτην δ' ὅτι οὐ πόῤῥω θανά-
του ἐστί· τούτων δὲ δὴ εἰ δοκεῖ τῶν αἰτιῶν, ὁπόση ἑκάστη, καὶ
ὅσον εὔλογός ἐστι, θεασώμεθα. Τῶν πρακτέων ἀπάγει τὸ
γῆρας· τῶν ποίων· ἢ τῶν ὅσα νεότητι πράσσεται καὶ ἰσχύϊ.

ἆρ' οὖν οὐδὲν χρῆμα πρεσβυτικὸν ὥσπερ ἂν καίτοι σώμα-
σιν ἀσθενέσι, ψυχῆς μέντοι ῥώμῃ ὑπερηνθείη; οὐδὲν ἄρα
οἱ περὶ κύϊντον μάξιμον ἔπραττον· οὐδὲν οἱ περὶ λεύκιον
Παῦλον· τὸν σὸν πατέρα ὦ σκιπίων, κηδεστὴν δὲ τοῦ ἐμοῦ
υἱέος, ἀνδρὸς ἀρίστου; οἵ τ' ἄλλοι γέροντες· φαβρίκιοι· ΚΟΥ
ΡΙΟΙ· Κορούγκανοι, ὅτε τῆς πολιτείας εὐβουλίᾳ καὶ ἀξιώμα-
τι προϊστήκεσαν οὐδὲν ἔπραττον· ἀλλὰ μὴν τῷ Ἀππίου Κλαυ-
δίου γήρᾳ, προσῆν καὶ τυφλὸν εἶναι· ἀλλ' ὅμως ὅτε ψήφῳ τῆς
συγκλήτου, εἰς εἰρήνην τῷ πύρρῳ ἀποκλινούσης καὶ σπένδε-
σθαι βουλομένης, οὐκ ἀπώκνησε φάναι ἅπερ Ἔννιος ἔπεσι
» διεξέρχεται φράζων· Ποῖ φρένες ὑμῶν αἳς ἦν ἀστεμ-
» φῶς πάρος ἴσχειν· Αἶψα γε δὴ ταύτην ἄφρονα προάφθεν
» μάλ' ἀταρπόν· καὶ τ' ἄλλα λίαν σεμνῶς· δῆλα μὲν οὖν
ἡμῖν καὶ τὰ ἔπη· σώζεται γε μὴν καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ Ἀπ-
πίου· καὶ ταῦτ' ἔπραττεν ἐκεῖνος, ἔτει ἑβδόμῳ καὶ δεκά-
τῳ· ἀπὸ τῆς δευτέρας ὑπατείας· ἐπειδὴ μεταξὺ ταῖν δυεῖν
ὑπατίαιν, ἔτη διαγένοιτο δέκα καὶ τιμητὴς πρὸ τῆς προ-
τέρας ὑπατείας ἀποδειχθείη· ὅθεν δὴ καὶ ἔστι μαθεῖν
ὡς πάντως πρεσβύτης αὐτὸς ἦν ἐπὶ τοῦ πρὸς πύρρον
πολέμου· ταυτί μέν τοι παρὰ τῶν πατέρων οὕτω που
παρειλήφαμεν· τοιγάρ τοι, οὐδὲν ἐπιφέρουσιν οἱ τὸ γῆρας
ἐπὶ τὰ πρακτέα μὴ φάσκοντες διατρίβειν· ὅμοιοι τε
τυγχάνουσιν ὄντες, ὥσπερ εἴτις τὸν κυβερνήτην μηδὲν πράσ-
σειν ἐν τῷ πλῷ λέγοι· ἐπειδὰν τῶν μὲν ἄλλων οἱ μὲν, τοὺς
ἱστοὺς ἀναρριχῶνται· οἱ δὲ, διὰ τῶν καταστρωμάτων τρέ-
χωσιν· ἕτεροι δέ τινες ἀνιμῶνται τὸν ἄντλον· ὁ δὲ τὸ πη-
δάλιον κατέχων ἐπὶ πρύμνης καθ' ἡσυχίαν καθέζηται
μηδὲν ποιῶν ὧν οἱ νέοι· ἀλλὰ πολὺ δὴ μείζω τε καὶ κρείσ-
σω ποιεῖ· οὐ γὰρ ἰσχύϊ ἢ τάχει, ἢ ὀξύτητι σώματος, τὰ με-
γάλα τῶν πραγμάτων κατασκευάζεται, ἀλλ' εὐβουλίᾳ καὶ

γνώμῃ καὶ ἀξιώματι· ὧν τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως ἐστὶν ἐνδεές, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιδόναι εἰς ταῦτα πέφυκεν. εἰ μὴ ἴσως ἐγώ, ὃς καὶ στρατιώτης καὶ χιλίαρχος, καὶ πρεσβευτὴς· καὶ ὕπατος, πολλαῖς ἰδέαις πολέμων ὡμίληκα, νῦν παντὸς ἔργου ὑμῖν πεπαῦσθαι δοκῶ ὅτε οὐ πολεμῶ ἔτι πολέμους· ἀλλὰ γὰρ ἅπερ δεῖ πρᾶξαι τῇ συγκλήτῳ προγράφω· καὶ ὅπως τῇ Καρχηδόνι κακῶς ἤδη ἐκ πολλοῦ διανοουμένῃ ἐποίσομεν πόλεμον, πολὺ πρότερον ἀπαγγέλλω. δι' ἣν ἔγωγε, οὐ παύσομαι δεδιὼς πρὶν τὸ σύμπαν ἐκκεκομμένην αἰσθέσθαι· ὃ δὴ τροπαῖον σοι ταμιεύσαιντο οἱ ἀεὶ ὄντες θεοὶ ὦ Σκιπίων· ὥσπερ ἂν τὰ λείψανα μεταδιώξῃς τοῦ πάππου· οὗ τῇ μὲν τελευτῇ τρίτον καὶ τριακοστὸν ἔτος τουτί· τὴν μνήμην δὲ ἐκείνου τοῦ ἀνδρὸς, ἅπας ὁ ἐπιὼν διαδέξεται χρόνος· ἐνιαυτῷ γὰρ πρὸ τῆς ἐμῆς τιμητείας τὸν βίον κατέστρεψεν· ἐννέα ἔτεσι μετὰ τὴν ἐμὴν ὑπατείαν· ἐπεὶ δὴ ὕπατος αὖθις ἐμοῦ ὑπατεύοντος ἀνερρηθείη· μὴ οὖν αὐτῷ εἰ εἰς ἔτος ἑκατοστὸν διεβίω, τοῦ γήρως ἂν μετεμέλησεν; μὰ Δί' οὐ γὰρ ἐκδρομαῖς ἢ πηδήμασιν, οὐδὲ πόρρωθεν ἀκοντίοις ἢ ἐγγύθεν μαχαίραις χρώμενος ἂν διετέλει· ἀλλὰ λόγῳ καὶ εὐβουλίᾳ καὶ γνώμῃ· ἅπερ εἰ μὴ ἐν τοῖς γέρουσιν ἦν, οὐκ ἂν τὴν μεγάλην βουλὴν, γερουσίαν ἐκάλεσαν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι· καὶ παρὰ Λακεδαιμονίοις δὲ οἱ τὴν ὑψηλοτάτην τῶν ἀρχῶν διοικοῦντες· ὅπερ εἰσὶ τοῦτο, καὶ ὀνομάζονται γέροντες· ὥστ' εἰ ἀναγνῶναι ἢ πυθέσθαι ἐθέλοιτε, τὰς ἔξωθεν μεγίστας τῶν πολιτειῶν ὑπὸ νέων πταισάσας παρὰ γερόντων ἐπανορθωθείσας καὶ ἀποκατασταθείσας εὕροιτε ἄν· ἀλλ' εἴπαθ' ὅπως ὤλετο τάχιστα πάνθ' ὑμῖν τὰ τῆς πολιτείας τηλικαῦτα πράγματα· οὕτω γὰρ ἀνακρίνονται ἐν τῇ Νεβίου τοῦ ποιητοῦ παιδιᾷ· ἄλλα τε οὖν ἀποκρίνονται· καὶ ἐκεῖνα δὴ εἰς τὰ πρῶτα· Παρῆεσαν

τάχιστα

» τάχιστα ῥήτορες νέοι· μειράκια δῆθεν. ἡλικίας μὲν ἀκμα-
ζούσης, θρασύτητα δηλονότι εἶναι. γήρως δὲ φρόνησιν.
ἀλλὰ τήν γε μνήμην ἐλαττοῦσθαι συμβαίνει; πείθομαι εἰ
μὴ ταύτην ἀσκῇς· ἢ εἰ φύσει βραδύτερος ὢν τυγχάνεις.
Θεμιστοκλῆς μέντοι συμπάντων τῶν πολιτῶν ἐγίνω-
σκε τὰ ὀνόματα. μῶν οὖν τι αὐτὸν οἴεσθε πόῤῥω γενόμε=
μενον ἡλικίας τὸν ὄντ᾽ Ἀριστείδην λυσίμαχον εἰωθέναι
προσαγορεύειν; οἶδα ἔγωγε μὴ μόνον τοὺς ὄντας τούτους· ἀλ-
λὰ καὶ τοὺς πατέρας. καὶ τοὺς πάππους αὐτῶν. οὐδέ τι τὰ
μνήματα ἀναγινώσκων δέδοικα ὅ φασι, μὴ ἀπολέσω τὴν
μνήμην· ἐκ τούτων γάρ τοι αὐτῶν ἀναγινωσκομένων, εἰς
μνήμην ἐπανάγω τῶν ἀπογενομένων. οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδέ πω
τινὰ τῶν γερόντων ἐπιλαθόμενον ἤκουσα ἢ γῆς θησαυρὸν
κατορωρυχὼς εἴη· ἀλλ᾽ ἄρα μέμνηνται πάντων ὧν ἐπιμέ-
λειαν ποιοῦνται· οἷον, ἐξ ἐγγυήσεών τε συγκειμένων καὶ ἀν-
ταλλαγῶν· καὶ ὅς τις μὲν αὐτοῖς· ὅτῳ δ᾽ οὗτοι ὀφείλοιεν.
τί δέ, οἱ τῶν νομίμων ἐξηγηταί· τί δ᾽ οἱ ἀρχιερεῖς· τί δ᾽ οἱ
οἰωνοσκόποι· τί δ᾽ οἱ φιλόσοφοι γέροντες· ὡς πλείων μνη-
μονικῶς ἔχουσι· παραμένει γὰρ τὸ ἀγχίνοον καὶ γέρουσιν
ἢν μόνον γε παραμένῃ σπουδὴ καὶ φιλοπονία. ταῦτα οὐ
μόνον ἐπ᾽ ἀνδράσι τῶν λαμπρῶν τε καὶ ἐπιτίμων, ἀλλὰ
κἀν τῷ ἰδιώτῃ τε καὶ ἡσύχῳ βίῳ. Σοφοκλῆς μὲν οὖν
ἐν γήρᾳ βαθεῖ, τραγῳδίας ἐποίει· ὃς καὶ διὰ σπουδὴν τῶν
τοιούτων, ἀμελῶς ἔχειν τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς
δικαστήριον ὑπὸ τῶν υἱέων ἐκλήθη· ἵν᾽ ὥς περ ἔθος ἡμῖν
ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν
οὐσίαν διοικουμένοις· ὡς ἐκεῖνον οἷόν τινα τῶν ἀφρόνων, ἀ-
ποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί. τότε δ᾽ ὁ γέρων
τὸν μῦθον αὐτὸν ὃν διὰ χειρὸς εἶχεν καὶ ὑπογυότατα γέ-
γραφεν, οἰδίπουν ἐν τῷ κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικασ

πῶς λέγεται καὶ ἐρέσθαι, εἴ τι κεῖνο τὸ ποίημα ἀφραίνον-
τός του δοκοίη· τοῦ δὲ παραναγνωσαμένου, ψήφῳ τῶν δικα-
στῶν ἀφείθη. μὴ οὖν τόνδε; μὴ Ἡσίοδον Σιμωνίδην Στη-
σίχορον· μὴ οὓς πρότερον εἶπον, Ἰσοκράτη τε καὶ Γοργίαν;
μὴ Ὅμηρον· μὴ Πυθαγόραν τὸν ἡγεμόνα τῶν φιλοσόφων;
μὴ Δημόκριτον; μὴ Ξενοκράτην, μὴ Πλάτωνα, μὴ Ζήνω-
να ὕστερον, καὶ Κλεάνθην· ἢ ὃν ἐν Ῥώμῃ καὶ ὑμεῖς εἴδετε Διο-
γένην τὸν στωϊκὸν, ἄφωνον γενέσθαι τὸ γῆρας ἠνάγκασε
περὶ τὰς οἰκείας σπουδάς; ἢ πᾶσι τούτοις, ἡ τῶν αὐτῶν σπου-
δῶν ἐνδελέχεια ἐξίσου τῷ βίῳ διεγεγόνει· ἀλλά γε τὰς θεί-
ας ταύτας ἐῶ, ἰδοὺ σπουδάς· ἔχω γάρ τοι ὀνομάσαι ῥω-
μαίους ἐκ σαβίνης ἀγροίκους γείτονας ἐμοὶ καὶ συνήθεις·
ὧν ἀπόντων, οὐδέ ποτε σχεδόν τι ἔργ' ἄττα τῶν μειζόνων
γίγνεται ἀμφὶ τὸν ἀγρόν· οὐ γὰρ σπειρομένων· οὐδὲ συλλε-
γομένων· οὐδὲ ἀποτιθεμένων τῶν καρπῶν κἂν ἐπὶ τῶν
ἄλλων δέ γε τοῦτ' ἧττον, καὶ θαυμαστόν· γέρων γὰρ οὕτως
οὐδείς· ὥς τε μὴ οἴεσθαι ἐνιαυτὸν ἂν ἐπιζῆσαι· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ
περὶ ἐκεῖνα πονοῦσιν, ἅπερ οὐδὲν τὸ παράπαν πρὸς ἑαυτοὺς
φέροντα ἴσασι· δένδρα γὰρ φυτεύει· θρέψει ἄττα αἰῶνα ἕ-
τερον γ' ὀνήσει Στάτιος ὁ ἡμέτερος ἔφη ἐν συνεφήβοις·
οὐδέ τι ἀμφιβάλλων ὁ γηπόνος, καί περ ὢν γέρων ἀποκρί-
νεται τῷ τίνι φυτεύει ἐρωτῶντι, θεοῖς ἀθανάτοις· οἳ μ' οὐχ
ὅτι λαβεῖν ταῦτα παρὰ τῶν προγόνων ἠξίωσαν, ἀλλὰ
καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοῦναι· ὀρθότερον οὖν Καικίλιος
περὶ τοῦ προορωμένου γέροντος τὰ εἰς ἕτερον αἰῶνα, ἢ ὁ αὐ-
τὸς ἐκεῖνα· νὴ δία γῆρας ἔφη κἂν ἄλλο μηδὲν ἐπιφέρῃ
" ἐρχόμενον ἓν δὴ τοῦτό περ κακῶν ἅλις· ὡς πόλλ' ἀνάγκη
" τῶν ἀβουλήτων ὁρᾶν, ὅτῳ ξυνέβη μακρὸν διαζῆσαι χρό-
νον· ἴσως δὲ καὶ πολλὰ ὧν γε βούλεται· καὶ δὴ καὶ νεότης
" εἰς ἃ μὴ βούλεται ἐμπίπτει πολλάκις· κἀκεῖνο δὲ φαυλό-

» τέρον ὁ αὐτὸς λέγει· Κακοδαιμονέστερον τοῦ τοιούτου γήρως,
» μισητὸν αὐτὸν ἐννοεῖν ὄντα ἑτέροις κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ βίου.
ἡδύ γε μᾶλλον ἢ μισητόν. ὥσπερ γὰρ τοῖς εὐφυΐᾳ κεκοσμημένοις τῶν μειρακίων, οἱ σοφοὶ τῶν γερόντων ἐφήδονται, τότε γῆρας τούτων ἐστὶν ἐλαφρότερον, ὅσοι ἐκ νέας δὴ φιλοῦνται καὶ θεραπεύονται· οὕτω καὶ τὰ μειράκια τοῖς τῶν γερόντων παραγγέλμασιν χαίρει· οἷς ἐπὶ τὰς σπουδὰς τῶν ἀρετῶν προσβιάζεται· οὐδέτι ἧσσον ἐμαυτὸν ὑμῖν ἢ ὑμᾶς ἐμοὶ, ἡδεῖς αἰσθάνομαι ὄντας· Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὁρᾶτε ὡς τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως χαλαρόν ἐστι καὶ ἀργὸν, ἀλλὰ καὶ πολυεργόν δή· καί τι ἀεὶ ἐργαζόμενόν τε καὶ μηχανώμενον· δηλονότι τοιοῦτο, οἷα περ ἑκάστῳ σπουδὴ τὸν πρὸ τοῦ βίου ὑπῆρξε· τὶ δαὶ, οἳ καὶ διδάσκονταί τι, καθάπερ Σόλωνα ἐκλαμπρυνόμενον ἔπεσιν ὁρῶμεν· ὃς γηράσκειν καθ᾿ ἡμέραν διδασκόμενός τι φησὶν, οἷόν τι κἀγὼ πεποίηκα· ὃς γέρων ὢν γράμματα ἔμαθον ἑλληνικά· ἃ δὴ οὕτω πως συνήρπασα ἐνθύμως, ὥσπερ εἰ χρόνιον δίψος ἐκπλῆσαι ἐπιθυμῶν, ἵνα γνώριμά μοι γένοιτο αὐτὰ ταῦτα, οἷς παραδείγμασι νῦν προσχρώμενόν με ὁρᾶτε· οἷον δὴ καὶ Σωκράτη δράσαντα περὶ χορδὰς πυνθανόμενος, ἐβουλόμην μὲν ἔγωγε ἂν κἀκεῖνο· ἐπεμελοῦντο γάρ τοι καὶ χορδῶν μαθήματος οἱ ἀρχαῖοι· τὰ περὶ τοὺς λόγους δ᾿ ὡς ἀληθῶς διεπονησάμην· Οὐδέτι νῦν ἐπιποθῶ νεανίσκου ἰσχὺν, ἕτερος γὰρ ἦν οὑτοσὶ τόπος καὶ ἡλικιῶν εἰς τὸ γῆρας· οὐδέν τι μᾶλλον ἢ νεανίσκος ὢν ἀλκὴν ἐλέφαντος ἐπόθουν ἢ ταύρου· χρῆσθαι γὰρ τῷ παρόντι ἀεὶ πρέπει, καὶ ὅτι ἂν πράσσῃς πράττειν εἰς δύναμιν· τίς γὰρ ἂν γένοιτο εὐκαταφρονητοτέρα φωνὴ τοῦ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου· ὃς γέρων ὢν ἤδη τοὺς ἀθλητὰς γυμναζομένους ἐν τῷ σταδίῳ θεώμενος· ἐπιβλέψαι εἰς τοὺς βραχίονας αὐτοῦ λέγεται· καὶ φάναι δα

χρόνων· ἀλλ' οὗτοι γε ἤδη τεθνήκασι. μὰ Δί' οὐχ οὗτοι τοσοῦτον ὅ
σον σὺ φλυαρεῖς· οὐ γὰρ σὺ διὰ σεαυτὸν ἀπεδέχθης σεμνό
τερος οὐδέ πώποτε· ἀλλὰ διὰ τὰ σεαυτοῦ πλευρά τε, καὶ τοὺς βρα
χίονας. οὐδὲν οὖν οἱ περὶ σέξτον αἰμύλιον τοιοῦτοι. οὐδὲν ἔτεσι
πρόσθεν πολλοῖς οἱ περὶ τοῦτον κορουγκάνιον· οὐδὲν ἄρτι οἱ πε
ρὶ Πόπλιον κράσσον ὑφ' ὧν τὰ νόμιμα τοῖς πολίταις προὐ
γράφετο. οἷς μέχρι ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐπιδίδωκε τὸ φρο-
νεῖν. ἀλλὰ δέος μὴ ὁ ῥήτωρ γήρᾳ παραχαλάσειεν· ἔστι γὰρ
καὶ αὐτοῦ τὸ ἐπιτήδευμα οὐ μόνον ἀγχινοίας, ἀλλὰ καὶ πλευ
ρῶν ἐντονίας, καὶ νὴ Δία εὐήχου φωνῆς ἐμμελὲς ἐκεῖ-
νο, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκλάμπει· ὅπερ ἔγωγε
ἔτι καὶ νῦν οὐκ ἀπώλεσα· καὶ τ' ἅμα ἔτη ὅμως ὁρᾶτε·
ἀλλὰ μὴν εὐπρεπής ἐστιν ὁ τοῦ γέροντος λόγος καὶ ἥσυχος
καὶ ἀνειμένος καὶ ὡς τὰ πολλὰ αὐτὸς ἀκρόασιν ἑαυτῷ ἐ-
ξεργάζεται, ὁ τοῦ εὐφραδοῦς γέροντος πρᾶός τε καὶ εὐσύνθε
τος λόγος. οὐ δὴ κἂν εἰ αὐτός τις ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τ'
εἴη ἐπιστέλλειν γε μὴν Σκιπίωνι καὶ Λαιλίῳ δύναιτο ἄν.
τί γὰρ ἥδιον γήρως, σπουδαῖς βρίθοντος ἐκ νεότητος. ἢ οὐδὲ
ταύτην γοῦν τὴν ἰσχὺν καταλειπόμενον γήρᾳ, διδάσκειν,
παιδεύειν. ἄγειν εἰς ἅπαν καθῆκον τοὺς νέους· οὗ δὴ ἔργον τί
ποτ' ἂν περιφανέστερον γένοιτο· ἐμοὶ τοίνυν καὶ οἱ περὶ
γναῖον καὶ πόπλιον καὶ τὼ Σκιπίωνε, καὶ οἱ σοὶ δύο πάπ
ποι, λεύκιος, αἰμύλιος· καὶ πόπλιος ἀφρικανὸς, εὐτυχεῖς
ὄντες, τῆς τῶν εὖ γεγονότων ἠϊθέων ὁμιλίας ἐδόκουν.
μὴ δέ τινες ὦσι διδάσκαλοι τεχνῶν ἀγαθῶν, οὓς μακα
ρίους οὐ νομιστέον· κἂν τὰ περὶ ἰσχὺν γεγηρακότα καὶ ἐκλε
λοιπότα γε ᾖ· καί τοι καὶ ἡ τῆς ἰσχύος αὕτη γε ἐπίλειψις
κακῇ νεότητος πλεονάκις ἢ γήρως, συμβαίνει. νεότης γὰρ
φιλήδονος καὶ ἀκόλαστος· σῶμα διάκενον φέρουσα τῷ γή
ρᾳ παρέδωκε. Κῦρος μὲν οὖν παρὰ ξενοφῶντι, τῷ λόγῳ

ὃν διελήλυθεν ἀποθνήσκων γέρων ὢν παντελῶς, οὔ φησιν ἐπαισθέσθαι ποτὲ τὸ ἑαυτοῦ γῆρας ἀσθενέστερον γενόμενον τῆς νεότητος· ἐγὼ καὶ λεύκιον μέτελλον μέμνημαι ἰδὼν ἔτι παῖς ὢν ὃς τετραετίᾳ μετὰ τὴν ἑτέραν ὑπατείαν, ἀρχιερεὺς ἀποδειχθεὶς μέγιστος, ἔτη δύο καὶ εἴκοσι προὔστη τῆς ἀρχιερωσύνης· οὕτω περὶ αὐτὸν ἔχοντα τὴν ἰσχὺν τὸν ἔσχατον χρόνον τῆς ἡλικίας, ὥσθ' ἥκιστα νεότητά γε ἐπιζητεῖν. περὶ ἐμαυτοῦ γὰρ λέγειν ἴσως οὐκ ἀναγκαῖον, ἦν καὶ πρεσβυτικὸν τοῦτό γε ᾖ, καὶ τῇ ἡλικίᾳ ἡμῶν συγκεχωρημένον· ὁρᾶτε γὰρ καὶ ὡς παρ' Ὁμήρῳ νέστωρ τὴν ἑαυτοῦ ἰσχὺν πολλάκις ὑμνεῖ; τρίτην γὰρ ἤδη γενεὰν ἀνθρώπων ἐβίου· οὐδέ οἱ φόβος μὴ τἀληθῆ περὶ αὐτοῦ κηρύττων, ἤτοι λίαν
» ἀγαζὼν ἢ λάλος δοκοίη· καὶ γὰρ ὡς Ὅμηρος ἔφη· Τοῦ καὶ
» ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή· οὗ ἦν δήγε ἡδονήν, οὐδὲ μιᾶς ἰσχύος τῶν περὶ τὸ σῶμα ἐτύγχανε προσδεόμενος· καὶ μὲν δὴ κἀκεῖνος ὁ τῆς ἑλλάδος ἡγεμών, δέκα τυχεῖν, οὐ τῷ αἴαντι ὁμοίων, ἀλλὰ τῷ νέστορι εὔχεται· ὃ δὴ εἰ προσγένοιτό οἱ, οὐκ ἀμφιβάλλει τὸ μὴ οὐκ ὀλίγου χρόνου ἁλῶναι τὸ ἴλιον· ἀλλ' ἐπάνειμι δὴ ἐπὶ τὰ παρ' ἐμαυτοῦ· ἐγὼ γὰρ τέταρτον καὶ ὀγδοηκοστὸν ἔτος διάγων τουτί· βουλοίμην μὲν ἂν σεμνύνεσθαι, ἔχειν· ἐφ' οἷς ὁ κῦρος, ἔχω μέντοι τοσοῦτον εἰπεῖν ὡς ἰσχὺς μὲν, οὐκ ἔτι μοι ἡ αὐτή, ἥδη ποτὲ ἦν, ἣ στρατιώτῃ ἐπὶ τῷ λιβυκῷ πολέμῳ· ἢ ταμίᾳ, ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ πολέμῳ· ἢ ὑπάτῳ ἐν ἰβηρίᾳ· ἢ ὕστερον ἔτει τετάρτῳ, ἡνίκα χιλίαρχος ὢν ἀμφὶ θερμοπύλας κατεμαχόμην, Μάρκου ἀκιλίου γλαβρίωνος ὄντος ὑπάτου· οὐ μὴν σαφῶς με ἐξενεύρισε τὸ γῆρας, οὐδὲ ἐκάκωσεν, ὡς καὶ ὑμεῖς νῦν ὁρᾶτε· οὐδὲν γὰρ τὸ βουλευτήριον ὡς ἀποῦσαν ποθεῖ τὴν ἐμὴν ἰσχύν· οὐδὲν τὰ ἔμβολα· οὐδὲν οἱ φίλοι· οὐδὲν οἱ πελάται· οὐδὲν οἱ ξένοι· οὐδὲ γὰρ

πώποτε συγκατετιθέμην τῇ παλαιᾷ καὶ ἐπαινετῇ παροι-
μίᾳ, ἣ γέροντα πρωϊαίτερον γίγνεσθαι παραινεῖ, εἰ βούλοιο
ἐπὶ πολὺ γέρων εἶναι· ἀλλ' ἔγωγε ἥδιον ἂν ἐπὶ πολὺ γέ-
ρων εἶναι μᾶλλον ἑλοίμην, ἢ γέρων εἶναι πρὶν εἶναι. ἀμέ-
λει καὶ οὐδείς με ἔτι καὶ νῦν ἔχειν εὗρεν μὴ ἄσχολον ὄντα·
ἀλλ' ἰσχύος ἔλαττον ἔχω ἢ ὁποτεροσοῦν ὑμῶν; ἀλλ' οὐδ' ὑ-
μεῖς γε τὴν Τίτου Ποντίου τοῦ ταξιάρχου ἰσχὺν ἔχετε. ἆρ'
οὖν διὰ τοῦτ' ἐκεῖνος βελτίων ὑμῶν εἴη; μόνον ἰσχύος
συμμετρία παρέστω· τοσοῦτον δ' ὅσον ἂν ἕκαστος δυνατὸς
ᾖ ἀγωνιζέσθω. καὶ ναὶ δὴ ἐκεῖνός γε οὐδένι πόθῳ κρατή-
σεται μεγάλης ἰσχύος. Μίλων γε μὴν ὀλυμπίασι παρελ-
θὼν εἰς τὸ θέατρον λέγεται, βοῦν ζῶον ἀνέχων τοῖς ὤμοις·
πότερον οὖν τὴν περὶ τὸ σῶμα ταύτην· ἢ τὴν τῆς πυθαγό-
ρου ἀγχινοίας ἰσχὺν ἂν ἕλοιο δοθῆναί σοι; ἁπλῶς δὴ τῷ
ἀγαθῷ τούτῳ χρῶ μὲν παρόντι, ἀπὸν δὲ μηδὲν ἐπιζήτει·
εἰ μὴ τάχα καὶ ἔφηβοι τέως μὲν τὴν παιδικὴν ἡλικίαν·
σμικρὸν δὲ παραμείψαντες, τὴν ἡβητικὴν ἐπιζητεῖν μέλ-
λουσι. δρόμος ἡλικίας ἐστὶν ὡρισμένος καὶ φύσεως ὁδὸς
μία. καὶ αὕτη ἁπλῆ· οἰκεῖαν τε ὡραιότητα μέρος ἡλικίας
ἕκαστος εἴληχεν· ὡς γάρ τοι ἀσθένεια μὲν ἐστὶ παίδων· ἀκμὴ
δὲ νεανίσκων· σεμνότης δ' ἤδη ἐμβριθοῦς ἡλικίας· οὕτως
ἄρα καὶ ἡ τοῦ γήρως πέπανσις ἔχει τι κατὰ φύσιν ὅπερ εἰς
καιρὸν οἰκεῖον προσήκει παραλαμβάνεσθαι· ἀλλ' οἶμαί σε
πυνθάνεσθαι ὦ Σκιπίων ἅμα Μασανάσσης ὅσος νομι-
ζόμενος ξένος ποιεῖ· τὸ τήμερον ἔτη ἐνενήκοντα γεγονὼς,
πεζὸν μὲν ἐπιβαλλόμενον ὁδοιπορεῖν, ἐφ' ἵππον τοπαρά-
παν οὐκ ἀναβαίνειν· ἐφ' ἵππον δὲ ἀφ' ἵππου οὐδαμοῦ κατα-
βαίνειν· μηδενὶ τε ὄμβρῳ· μηδενὶ ψύχει προσάγεσθαι, καὶ
λύσαι τὴν κεφαλήν· ξηρότητά τε αὐτῷ σώματος εἶναι πλεί-
στην· διὸ καὶ πάντων δὴ τῶν τε εἰς βασιλέα καθηκόντων,

τῶν τε περὶ λειτουργίας προστεταγμένων οὐ μάλα διατελεῖν ἀφιενούμενον· δύναται τοίνυν σωφροσύνη καὶ ἄσκησις, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ τι τῆς πρόσθεν ῥώμην διαφυλάττειν· οὐκ ἔστι φησὶ τῷ γήρᾳ ἰσχύς· ἀλλ' οὐδ' ἀπαιτεῖται τὸ γῆρας ἰσχύν· καὶ νόμοις ἄρα καὶ ἔθεσιν ἡ ἡμετέρα ἡλικία τῶν τοιούτων λειτουργιῶν ἐστὶν ἀτελής, ἃς οὐκ ἔστιν ὑφίστασθαι ἄνευ ἰσχύος· ὥστ' οὐ μόνον ἃ μὴ δυνάμεθα, ἀλλ' οὐδ' ὧν ἐν δυνάμει ἐσμὲν πράττειν ἀναγκαζόμεθα· ἀλλ' εἰσὶ πολλοὶ τῶν γερόντων οὕτως ἀδύνατοι, ὥς τε μή τε τοὺ τῶν ἐπιτηδευομένων, μήτε ὅλως τῶν κατὰ τὸν βίον λειτουργουμένων οὐτινοσοῦν ἂν ἐφικέσθαι· ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ γήρως ἰδία κακία, ἀλλὰ κοινὴ δή που ἕξεως ἀνθρωπίνης· ὡς ἀδύνατος καὶ γὰρ ἦν ὁ Ποπλίου ἀφρικανοῦ υἱὸς, ὅς σε ποιητὸν ἔθετο· ὡς ἀδρανοῦς, μᾶλλον δὲ μηδὲ μιᾶς εὐρωστίας κεῖνός γε μεμοίραται· ὃ δὴ εἰ μὴ οὕτω συνέβαινεν, ἕτερον ἂν φέγγος ἐκεῖνος τῆς πόλεως ἀνεφάνη· εἰς γὰρ τὸ πατρικὸν μέγεθος τῆς ψυχῆς· εὐπορώτερος ἐκ διδασκαλίας παραγέγονεν οὗτος· τί θαυμαστὸν ἐπὶ τῶν γερόντων ἢν ἀσθενεῖς ὦσιν ἔνιοι, ὁπότ' αὐτὸ μηδὲ νέοι γε ἀποφυγεῖν ἔχουσιν; Ἀντιστατέον γε μὴν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε τῷ γήρᾳ· καὶ κολαστέον πρὸς ἀκρίβειαν τὰς αὐτοῦ κακίας· ὡς γὰρ πρός τινα νόσον, οὕτω καὶ πρὸς τὸ γῆρας πολεμητέον· λόγον ὑγιείας ἑκτέον· γυμνασίοις συμμέτροις χρηστέον· τοσοῦτον βρώσεως καὶ πόσεως παρεκτέον, ὁπόσα τὴν ἰσχὺν ἀναλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ μὴ συμπιέζειν· μὴ δὲ δὴ μόνον τῷ σώματι συλληπτέον, ἀλλὰ καὶ τῷ νῷ καὶ τῇ ψυχῇ πολλῷ μᾶλλον· καὶ ταῦτα γὰρ εἰ μὴ καθάπερ φωτὶ ἔλαιον ἐπιστάξοις, ἀποσβέννυται ὑπὸ γήρως· καὶ σώματα μὲν γυμνασιῶν καμάτοις βαρύνεται· ψυχαὶ δὲ γυμναζόμεναι αἴρονται· γέροντας γὰρ εὐήθεις Κεκίλιος ὁ κωμικὸς λέγων, τοὺς ταχυπειθεῖς τῦ-

τοὺς καὶ ἐπιλήσμονας καὶ παραλελυμένους δηλοῖ· ἅπερ, οὐ γήρως ἁπλῶς οὕτω κακίαι· ἀλλ' ἀπράκτου καὶ νωθροῦ καὶ ὑπνηλοῦ γήρως εἰσίν· ὡς γὰρ τὸ ἀσελγὲς, καὶ ἀκόλαστον, νεανίσκων μᾶλλον ἢ περὶ γερόντων ἐστίν· οὐ μέντοι ἁπάντων τῶν νεανίσκων, ἀλλὰ τῶν μοχθηρῶν, τὸν τρόπον· οὕτω καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὕτη μωρία ἣν λῆρον ἔθος προσαγορεύειν, γερόντων κουφολόγων, οὐχ ἁπάντων ἐστίν· τέσσαρας οὖν υἱεῖς ῥωμαλέους καὶ θυγατέρας πέντε, οἶκόν τε τηλικοῦτον καὶ πελατείας τοιαύτας Ἄππιος διῳκεῖτο γέροντέ ὢν καὶ τυφλός· εἶχε καὶ γὰρ τὴν ψυχὴν ὥσπερ τόξον ἐντεταμένον· οὐδέν τι χαλῶν τῷ γήρᾳ ὑπέπιπτεν· οὐ μόνον γὰρ ἦν εἰκὸς αὐθεντείαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡγεμονίαν τινὰ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ διεσῴζετο· ἐδεδίεσαν οἱ δοῦλοι· κατῃδοῦντο τὰ τέκνα, ἀγαπητὸν σύμπαντες εἶχον· ἤκμαζεν ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ, τὸ πάτριον σχῆμα καὶ μάθημα· οὕτω καὶ γὰρ εὐσχημόνως ἔχει τὸ γῆρας εἰ αὐτὸ προστατεῖ ἑαυτοῦ· εἰ τῶν οἰκείων δικαίων ἀντέχεται· εἰ μηδενὶ ἠνδραπόδισται· εἰ εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν κύριον τῶν σφετέρων διατελεῖ· ὡς γὰρ νεανίσκον ἐν ᾧ τι πρεσβυτικόν τε, ὡς καὶ γέροντα ἐν ᾧ τι νεανικὸν ἐπαινῶ· ὃ δὴ μετιών τις· σώματι μὲν γέρων ἂν εἴη· ψυχῇ, δὲ οὐ μήποτε ᾖ· ἀτὰρ νῦν ἐμοὶ μετὰ χεῖρας βιβλίον ἕβδομον ἀρχαιολογίας, τὰ τῶν παλαιῶν πάντα ὑπομνήματα συλλέγω, τῶν ἐπιφανεστέρων δικῶν· ὧν ποτε συνηγόρησα, τοὺς λόγους νῦν μάλιστα ἐπιτελῶ. νόμιμα οἰωνιστῶν καὶ ἀρχιερέων καὶ πολιτῶν δὴ συντάττομαι· πυθαγορείων ἔθει, τῆς περὶ τὴν μνήμην ἀσκήσεως χάριν· ἃ περὶ ἂν ἡμέραν ἑκάστην ἢ εἴπω, ἢ ἀκούσω· ἢ πράξω· ἑσπέρας ἀναπολῶ. ταῦτά ἐστιν ἀσκήματα ἀγχινοίας· ταῦτα στάδια νοῦ, ἐν τούτοις ἱδρῶν ἐγὼ καὶ διαπονούμενος, οὐ πάνυ τι ἐπιποθῶ· τὴν περὶ τὸ σῶμα ἰσχύν· παρίσταμαι φίλοις ἐρ-

χομαι εἰς τὴν βουλὴν συνεχῶς· πράγματα εἰσφέρω ἑκὼν εἶναι πολύ τοι καὶ διὰ πολλοῦ μεμελετημένα· ψυχῆς τε ἰσχύι, οὐ σώματος ταῦτα διαφυλάττω· ὧν εἰ καὶ ἔργῳ ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τε ἦν· ἀλλά μου τό γε κλινάριον εὔφραινεν ἂν με αὐτὰ διαλογιζόμενον ταῦτα, ἃ πράττειν μὴ δύνασθαι οὐκ εἰκός· δύνασθαι δέ με πεποίηκεν, ὁ παρεληλυθὼς οὕτω βίος· ἀεὶ γὰρ τῷ περὶ πόνους τοιούτους, καὶ σπουδὰς βιοτεύοντι, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ὁπότε ὑπέλθοι τὸ γῆρας· οὕτως ἠρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως ἡ ἡλικία γηράσκει· οὐδέ τι ἐξαίφνης κατάγνυται, ἀλλὰ χρονίως ἀποσβέννυται. Ἑπόμενον δὴ τῶν εἰρημένων ἡ τρίτη βλασφημία τοῦ γήρως, ἣν φασιν αὐτὸ στέρεσθαι ἡδονῶν· ὢ τοίνυν λαμπροτάτου ἡμῖν ἡλικίας δώρου εἴ γε τοῦθ᾽ ἡμῶν ἀφαιρεῖται, ὅπερ τῶν φαυλοτάτων ἐστὶν ἐν νεότητι· λάβετε γὰρ ὦ βέλτιστοι νέοι λόγον ἀρχαῖον, ἀνδρὸς τῶν μεγάλων τε καὶ ἐπιφανῶν εἰς τὰ πρῶτα, Ἀρχύτου Ταραντίνου· ὅς μοι ἐγκεχείριστο νεανίσκῳ ἐν Τάραντι διατρίβοντι ἅμα Κυΐντῳ Μαξίμῳ· οὐδὲν γάρ τοι λοιμὸν ἔφασκεν ἀνθρώποις δεδόσθαι ὑπὸ τῆς φύσεως ὀλεθριώτερον, ἡδονῆς τῆς διὰ τοῦ σώματος· ἧς ἂν τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμητικὸν καὶ ἀλόγιστον ἀμφορηθῆναι ἰταμῶς τε καὶ δισηνίως ὀργώνῃ τε καὶ κατερεθίζοιτο· ἐντεῦθεν προδοσίαι πατρίδων· ἐντεῦθεν πολιτειῶν ἀνατροπάς· ἐντεῦθεν λαθρίας πρὸς πολεμίους ἀναφύεσθαι συνουσίας· ἁπλῶς τε μηδὲν ἄγος, μηδέ τινα κακουργίαν εἶναι, ἥν τιν᾽ οὐκ ἂν ἡ τῆς ἡδονῆς ἐπιθυμία προσδέξασθαι συνωθήσειεν· διακορήσεις δὲ καὶ μοιχείας καὶ σύμπασαν ὕβριν τοιαύτην, μὴ ἂν ἄλλαις ἴυγξιν, ἀλλ᾽ ἢ ἡδοναῖς παροξύνεσθαι· ἀνθρώπῳ δὲ δὴ μηδὲν ἐξοχώτερον νοῦ, εἴτ᾽ ἐκ φύσεως, εἴτ᾽ ἐκ τοῦ θεῶν δοθέντος, τούτῳ δὲ τῷ θείῳ δώρῳ τε καὶ χαρίσματι μηδὲν οὕτως ἐναντίον εἶναι ὡς ἡδονήν· μὴ γὰρ ἂν ἀκολασί-

τῆς κρατίστης σωφροσύνῃ χώραν ὑπάρχειν· μήθ᾽ ὅλως ἐν ἡδονῆς βασιλείᾳ δύνασθαι ἀρετὴν συσταθῆναι. ὃ δὴ ἵνα καὶ μᾶλλον εἴη μαθεῖν, πλάττειν ἐκέλευε τῇ διανοίᾳ, κατηρεθισμένον τινὰ σώματος ἡδονῇ τοσαύτῃ ὁπόσην ἂν δύνηται πλείστην χωρῆσαι· οὐδενὶ γὰρ ἀμφίδοξον ᾤετ᾽ ἂν εἶναι, εἰ μὴ ἐν ᾧ σφόδρα γέγηθεν οὕτω χρονίως, μηδὲν διαπράξασθαι νῷ μηδενὸς λόγῳ· μηδενὸς λογισμῷ ἐπιτυγχάνειν ἱκανὸς εἴη· διὸ καὶ μηδὲν οὕτω βδελυρὸν μηδ᾽ οὕτω θανατηφόρον εἶναι ὡς ἡδονήν· εἴγε αὕτη μείζων τε οὖσα καὶ χρονιωτέρα, πᾶν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς ἀποσβέννυσι· ταῦτα μετὰ Γαΐου ποντίου τοῦ πατρὸς· ἐφ᾽ οὗ τῷ καυδίνῳ πολέμῳ Σπύριος Ποστούμιος καὶ Τίτος βετέριος ὑπατευόντων ἥττηνται, διαλεχθῆναι τὸν Ἀρχύταν· Νέαρχος ταραντῖνος ξένος ἡμέτερος ὃς ἀεὶ φίλος τῷ δήμῳ τῶν ῥωμαίων διέμεινε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγεν εἰληφέναι· ἡνίκα δὴ τῷ λόγῳ τούτῳ παρεγένετο καὶ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος· ὃν εἰς τάραντα ἀφικέσθαι Λευκίου αἰμυλίου καὶ ἀππίου κλαυδίου ὑπατευόντων εὑρίσκω· τοῦ δ᾽ ἕνεκα ταῦτα; ἵν᾽ εἰδῆτε ὡς εἰ μὴ παρ᾽ οὐδὲν τίθεσθαι τὴν ἡδονὴν λόγῳ τε δυνάμεθα καὶ σοφίᾳ, χάριν πολλὴν ἄξιον ἔχειν τῷ γήρᾳ ὡς μὴ προσφιλῆ τὰ μὴ δέον τ᾽ ἀπεργαζομένῳ· οὐ βουλείᾳ γὰρ ἐμποδὼν γίνεται ἡδονή· λόγῳ τε πολεμία ἐστί, καὶ τὰ τοῦ νοῦ ὡς ἔπος εἰπεῖν, καταστρεβλοῖ ὄμματα· οὐδέ τι πρὸς ἀρετὴν συνάλλαγμα ἔχει· ἐγὼ δὲ ἄκων μὲν διεπραξάμην ἐκβαλεῖν τῆς συγκλήτου Λεύκιον φλαμίνιον, ἀδελφὸν Τίτου Φλαμινίου γενναιοτάτου ἀνδρὸς· ἑπτὰ μάλιστα ἔτεσι μετὰ τὴν αὐτοῦ ὑπατείαν· κρῖναι μέντοι πάθος ἀκόλαστον ἀτιμάσαι ᾠήθην· ἐκεῖνος γὰρ ὕπατος ὢν ἐν γαλατίᾳ, παρακέκληται πρὸς τοῦ ἐρωμένου ἐν συμποσίῳ διαπελεκίσαι τινὰ τῶν ἐν δεσμοῖς κατακρίτων ἐπὶ

θανάτῳ· καὶ τότε μὲν δὴ ἐξώλισθαι τι μὴ τοῦ ὄντος τοῦ ἀδελ-
φοῦ ἐπ' ὑπάτῳ πρὸ ἐμοῦ αἱρεθέντος· ἐμοὶ δὲ καὶ Φλάκκῳ
οὐδέ πώποτ' ἐγένετο δυνατὴ ἀποδέξασθαι, ἀσελγὴς οὕτω καὶ
ἐξώλης ἐρωτοληψία ἢ ἰδιωτικῷ ὀνείδει, ἀδοξίαν τῆς ὅ-
λης ἀνῆπτε ἡγεμονίας· πολλάκις δὲ τῶν πρεσβυτέρων
ἐπυθόμην λεγόντων σφᾶς νέους κομιδῆ ὄντας, ἀκοῦσαι
τῶν γεραιτέρων ὡς Γάϊος Φαβρίκιος εἰωθὼς εἴη θαυμά-
ζειν, ὅτι πρεσβευτὴς ὤν, παρὰ Πύῤῥῳ τῷ βασιλεῖ πύθοιτο
κινέου τοῦ θετταλοῦ, ὡς ἀθήνησιν εἴη τὶς σοφὸς προσποιού-
μενος εἶναι· φάσκων πάνθ' ὅσαπερ ἂν ποιῶμαι χρῆναι
εἰς ἡδονὴν ἀναφέρειν· ὅπερ ἀκούοντας αὐτοῦ Μάρκον κού-
ριον καὶ Τίτον κορύγκανον, ἐπεύχεσθαι εἰωθέναι, σαυνίτας
τε καὶ Πύῤῥον αὐτὸν ταῦτα πεισθῆναι, ὅπως ῥᾷον ἡτ-
τᾶσθαι γένοιντο σφᾶς αὐτοὺς ἡδοναῖς ἐπιδεδωκότας· βε-
βιώκει δ' ἄρα Μάρκος κούριος κατὰ Πόπλιον Δέκιον τὸν
πενταετίᾳ πρὸ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ κουρίου εἰς ἑκούσιον σφα-
γὴν ὑπὲρ τῆς πολιτείας ἑαυτὸν δεδωκότα· ᾔδει δὲ τὸν
αὐτὸν τοῦτον καὶ Φαβρίκιος ᾔδει δὲ Κορύγκανος· οἳ δή, τὸ
μὲν ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτοὺς βίου, τὸ δ' ἐκ τῆς πράξεως οὗ λέγω
Ποπλίου Δεκίου, ἔκριναν εἶναί τι φύσει κάλλιστον καὶ λαμ-
πρότατον· ὅπερ ἂν ἐθελουσίως μαστεύοιτο· καὶ ᾧ γ' ἂν περιο-
ρωμένης τε καὶ καταφρονουμένης τῆς ἡδονῆς, τῶν βελτί-
στων ἕκαστος ἕποιτο· τί δὲ ταῦθ' οὕτω συχνὰ περὶ ἡδονῆς,
ὅτι οὐχ ὅσον ψόγος οὐδείς, ἀλλὰ καὶ μέγιστος ἔπαινος γή-
ρως, τὸ μὴ πάνυ τι ποθεῖν τῶν τοιούτων ἡδονῶν μηδεμίαν·
ἀπορεῖ φησὶν εὐωχιῶν καὶ τραπεζῶν εὐπρεπῶν καὶ κυλίκων
συχνῶν· οὐκ οὖν καὶ οἰνοφλυγίας· καὶ ἀπεψίας· καὶ ἀγρυ-
πνίας ἀπορεῖ· ἀλλ' ἄρα τι καὶ δοτέον τῇ ἡδονῇ, ἐπειδὴ τοῖς
θωπεύμασιν αὐτῆς οὐκ εὐμαρῶς ἀνθιστάμεθα· καὶ Πλά-
των δαιμονίως καλῶν δέλεαρ τὴν ἡδονὴν ὀνομάζει,

ἐκ τοῦ ταύτῃ δηλονότι ἀνθρώπους ἁλίσκεσθαι ὥσπερ ἰχθύ-
ας ἀγκίστρῳ. κἂν εἰ εὐωχιῶν ἀσυμμέτρων ἐνδεῶς ἔχοι
τὸ γῆρας, δύναταί γε μετρίοις ἥδεσθαι συμποσίοις. γά-
ιον οὖν Δύιλλον τὸν Μαρτίου, ὃς δὴ στόλῳ πρῶτος λιβύ-
ων ἐκράτησε. πολλάκις παῖς ὢν γέροντα ἑώρων οἴκαδε
ἀναλύοντα μετὰ δεῖπνον. ἥδετο γὰρ θαμινὰ, λαμπάσι-
τε καὶ αὐλῷ. ἃ πρὸς οὐδὲν παράδειγμα ἰδιώτης ὢν, ἑαυ-
τῷ προσειλήφει. τοσοῦτον εἰς αὐτὸν ἐξουσίας παρεῖχεν ἡ
εὔκλεια. ἀλλὰ τί τὰ παρὰ τῶν ἄλλων ἐγώ. πρὸς ἐμαυ-
τὸν δὴ ἐπανήξω. Πρῶτα μὲν γὰρ συσσίτους εἶχον ἀεί. συσσί-
τια δὲ ταμιεύοντος ἐμοῦ ἀναδέδεικται τῶν ἰδαίων πα-
ραλαμβανομένων τελετῶν τῆς μεγάλης μητρὸς. εὐωχού-
μην οὖν μετὰ συσσίτων πάνυ μετρίως. ἀλλ᾽ ἦν ὡς ἔοικε
ζέσις τις ἡλικίας. ἧς προϊούσης, πάντα πραότερα τῷ χρό-
νῳ καθίσταται. οὐδὲ γὰρ τὴν τῶν συμποσίων αὐτῶν εὐφρο-
σύνην ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὸ σῶμα πλέον, ἢ τῷ χορῷ
τῶν φίλων καὶ τοῖς λόγοις ἐμέτρουν. καλῶς γὰρ οἱ ἡμέ-
τεροι πρόγονοι τὴν περὶ τὰς εὐωχίας τῶν φίλων κατά-
κλισιν, ὅτι περ σύνδεσμον ἔχει βίου, συμβίωσιν ἀπε-
κάλεσαν. κἄμεινον ἤ περ ἕλληνες, οἳ ταυτὸ τοῦτο, ὁτὲ μὲν
συμπόσιον. ὁτὲ δὲ σύνδειπνον ὀνομάζουσι, ὡς οὗ ὅπερ ἐν-
ταῦθα ἐλάχιστον, τοῦτο μάλιστα φαίνεσθαι ἀποδεχομέ-
νους. ἐγὼ διὰ τὴν ἀπὸ τῶν λόγων εὐθυμίαν καὶ συμποσί-
οις ἐπικαίροις ἐνασμενίζω. καὶ οὐ μόνον. μετὰ ἡλικιωτῶν
ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐν ἡλικίᾳ τῇ ὑμετέρᾳ, καὶ
μεθ᾽ ὑμῶν αὐτῶν. χάριν τε ἔχω τῷ γήρᾳ πολλήν. ὅ, μοι
τὴν μὲν τῶν λόγων ἐπιθυμίαν ηὔξησεν. τὴν δὲ τῆς βρώ-
σεως καὶ πόσεως ἀπεμάρανεν. ὥστε εἴ τινα καὶ ταῦτα εὐ-
φραίνει, ὡς ἂν μὴ παντάπασι δόξω πόλεμον καταγγεῖ-
λαι τῇ ἡδονῇ. ἧς ἔνεστιν ἴσως μέτριον τι κατὰ φύσιν. οὐδ᾽ ἐν

αὐταῖς δὴ ταῖς ἡδοναῖς ταύταις, αἰσθήσεως τὸ γῆρας δεῖσθαι ὁρῶ· ἐμὲ γάρ τοι καὶ συμποσιαρχίαι εὐφραίνουσι πρὸς τῶν προγόνων συντεταγμέναι· καὶ λόγος, ὃς παρὰ συμποσιάρχου τοῦ μεγίστου εἰς τὸν κώθωνα ἔθει προγόνων παράγεται· καὶ κύλικες ὡς ἐν τῷ ξενοφῶντος συμποσίῳ σμικραὶ καὶ ἐπιψεκάζουσαι, ψύχος τε ἀκμῇ θέρους· καὶ αὖ ἐν μέρει ἥλιος ἢ πῦρ, ὥρᾳ χειμερινῇ· ἃ δὴ καὶ ἐν σαβίνῃ μετιέναι εἴωθ' ἐγὼ· συμπόσιόν τε ἀγρογειτόνων συγκροτῶ καθ' ἑκάστην· καὶ τοῦτο πόῤῥω νυκτῶν ᾗ μάλιστα δυνατὸν λόγοις συμπαρατείνομεν διαφόροις· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡδονῶν τοσούτων οἷον γάργαλος ἐν τοῖς γέρουσιν; πείθομαι· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ πόθησίς γε· χαλεπῶν δὲ οὐδὲν ὧν ἂν μὴ ποθῇς· εὖ οὖν καὶ Σοφοκλῆς ἐρωμένου τοῦ αὐτὸν ἡλικίαν ἤδη κατειργασμένον εἰ ἔτι χρῷτο ἀφροδισίοις, εὐφήμει εἶπεν· ἐγὼ γὰρ ἀσμένως αὐτὸ ὥσπερ τινὰ λυττῶντα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀπέφυγον. τοῖς μὲν γὰρ ἐρωτικῶς ἔχουσι τῶν τοιούτων, μισητὸν ἴσως τὸ δεῖσθαι καὶ χαλεπόν· διακόροις δὲ καὶ κατάπλεως τοῦ ἀπολαύειν τὸ δεῖσθαι ἥδιον· καί τοι γε οὐδὲ δεῖται ὃς, ἂν μὴ ποθῇ. τοιγαροῦν τὸ μὴ ποθεῖν τούτου, ἥδιον φημὶ εἶναι· ὥστ' εἰ τούτων αὐτῶν ἀπολαύει τῶν ἡδονῶν ἥδιον ἡ χρηστὴ ἡλικία· πρῶτον μὲν, σμικρῶν τινῶν ὡς ἔφαμεν ἀπολαύει· ἔπειτα δὲ ὧν καὶ τὸ γῆρας, κἂν πρὸς ἀφθονίαν μὴ ἐμφορῆται, ἐνδεὲς οὐκ ἔστι παντάπασιν. ὡς γὰρ ἐπὶ τυρπίωνι ἀμβιβίῳ ἥδεται μέν τοι μᾶλλον ὁ ἀπὸ τοῦ πρώτου θεωρητηρίου θεώμενος· ἥδεται δὲ αὖ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ τελευταίου· ὡς καὶ νεότης ταῖς ἡδοναῖς ἐγγύθεν προσβάλλουσα μᾶλλον ἥδεται ἴσως· ἥδεται δέ γε μὴν καὶ τὸ γῆρας θεώμενον αὐτὰς πόῤῥωθεν ὅσον ἱκανῶς ἔχοι· ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνό γε ἡλίκον, τὸ τὴν ψυχὴν ὥσπερ μισθοφορεῖν πεπαυμένην, ἀκολασία· φιλοτιμία· φιλονεικία·

ἔχθρα πάσαις ἐπιθυμίαις καθ' ἑαυτὴν εἶναι, καὶ μεθ' ἑαυτὴν τὸ λεγόμενον, ζῆν. ἐὰν δὲ δή τι καὶ σπουδῆς καὶ μαθήσεως οἷόν τινα χιλὸν ἔχῃ, οὐδὲν ὡς ἀληθῶς γήρως σχολὴν ἄγοντος ἥδιον. μόνον οὐκ ἐναποπνέοντα σπουδῇ τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀναμετρήσεων Γάϊον ἑωρῶμεν τὸν οἰκεῖον τοῦ σοῦ πατρὸς ὦ Σκιπίων. ὁσάκις μὲν ἐκεῖνον ἡ ἕως ἐγχειρήσαντα νυκτὸς διαγράφειν ἄττα ἐπέσχεν. ὁσάκις δ' αὖ ἡ νὺξ ἀρξάμενον ἕωθεν. ὅσον αὐτὸν εὔφραινε τὸ τὰς ἡλίου καὶ σελήνης ἐκλείψεις πολὺ πρόσθεν προλέγειν ἡμῖν. τί δ' ἐν ἐλαφροτέραις μὲν, ὀξείαις δὲ, καὶ ταῖς δὲ σπουδαῖς. ὅσον μὲν Ἔννιος ἔχαιρε τῷ ἑαυτοῦ λυβικῷ πολέμῳ, ὅσον δὲ πλαῦτος τῷ τρυκυλέντῳ. ὅσον τῷ ψευδοδούλῳ. εἶδον ἔτι καὶ Λύβιον γέροντα. ὃς ἑπτὰ ἔτεσι πρὸ γενέσεως τῆς ἐμῆς τραγῳδίαν διδάξας, προβέβηκε ζῶν ἄχρι ἐμῆς ἐφηβείας. τί δ' ἄρα ὑπὲρ τῆς Ποπλίου λικινίου κράσσου σπουδῆς, περί τε τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὸ πολιτικὸν νόμιμον λέγω. ἢ τῆς αὐτοῦ Ποπλίου Σκιπίωνος. ὃς ὀλίγων ἡμερῶν τῶνδε μέγιστος ἀπεδείχθη ἀρχιερεύς. καὶ γὰρ ἅπαντας οὓς ἀνεμνήσα τούτους, σπουδῶν πνέοντας τοιούτων ἐν γήρᾳ εἴδομεν. Μάρκον δὲ κέθηγον, ὃν Ἔννιος μελίγηρυν ὀρθώτατα ὀνομάζει. ὅσῃ σπουδῇ γυμναζόμενον εἰς τὸ λέγειν ἑωρῶμεν καὶ γέροντα. τίνας οὖν εὐωχιῶν. ἢ ἀγώνων ἢ παιδικῶν, ἡδονὰς ἄξιον ταῖς ἡδοναῖς ταύταις σὲ παραβάλλειν; καὶ αὗται μὲν δὴ σπουδαὶ μαθημάτων εἰσίν. αἳ δὴ τοῖς συνετοῖς τῶν ἀνδρῶν καὶ πεπαιδευμένοις οὖν κατὰ ταὐτὰ τῷ βίῳ, συναύξονται. διό τι καὶ ἐκεῖνο τῷ Σόλωνι εὐχημονολογούμενον. ὅπερ ἐμμέτρως φησὶν ὡς πρότερον εἶπον, γηράσκειν ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος. ἧς δὴ περὶ ψυχὴν ἡδονῆς, οὐδ' ἂν μία ὡς ἀληθῶς μείζων εἴη. Νῦν δὲ πρὸς τὰς τῶν γεωργῶν ἔρχομαι ἡδονάς.

αἷς ὑπερφυῶς ἥδομαι ἔγωγε. αἳ δὴ οὔτε τῷ διακωλύονται γήρᾳ, καί μοι πρὸς βίον σοφοῦ ἐγγυτάτω παραγινόμεναι φαίνονται. ἔχουσι γάρ τοι λόγον πρὸς γῆν ἥγε τὸ κελευόμενον οὐδέποτ' ἀναίνεται. οὐδέν ἐστιν ὅτε χωρὶς τόκου ἀποδίδωσι τὸ ληφθέν. ἀλλ' ὅτε μὲν σὺν ἐπικαρπίᾳ ἐλάσσονι. ὡς τὰ πολλὰ δὲ σὺν μείζονι ἀμείβεται. καίτοι ἔμεγε οὐχ ὁ καρπὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς γῆς δύναμίς τε καὶ φύσις εὐφραίνει. ἥτις εἰς κόλπον μεμαλαγμένον τε καὶ διειργασμένον τὸ σκεδασθὲν σπέρμα ὑποδεξαμένη, πρῶτον μὲν βωλοκοπηθὲν συνέχει πιέσασα. ὅθεν δὴ καὶ βωλοκοπία ἡ τόδε ἀπεργαζομένη καλεῖται. ἔπειτα δὲ νοτίδι τε καὶ πιλώσει διαχεῖ θερμαινόμενον, καὶ χλωρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἐφέλκεται πόαν. ἣ δὴ ῥιζίοις προσρυεῖσά τε καὶ παγεῖσα, λεληθότως αὐξανομένη μειρακιοῦται. καὶ καλάμῃ ἐγγονάτῳ ἀνατιθεῖσα, λέμμασιν ἤδη καὶ θήκαις ὥσπερ ἡβῶσά τε καὶ ἰουλοφυοῦσα περικλείεται. τούτων δ' ἀναδῦσα, ἀποχεῖ τὸν καρπὸν στάχυος εὐταξίᾳ συντεταγμένον καὶ πρὸς τὰ τῶν ἐλαττόνων ὀρνίθων δήγματα, ἀθέρων σταυροῖς ὀχυρῶς κεχαρακωμένον. τί δ' ἀμπέλων περὶ γενέσεως καὶ φυτεύσεως. καὶ αὐξήσεως ἀναμιμνήσκω. κόρον τε εὐφροσύνης τῷ ὄντι λαβεῖν οἷός τ' εἰμί. ἵνα τὴν τοῦ ἐμοῦ γήρως ἀνάπαυλάν τε καὶ ἡδυπάθειαν εἰδῆτε. παρίημι γὰρ τὴν δύναμιν αὐτῶν πάντων τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων. ἥτις ἐκ τηλικαύτης κεγχραμίδος ἢ γιγάρτου ἢ ἑτέρων καρπῶν ἢ ῥιζοφυτῶν τινῶν ἐλαχίστων σπερμάτων, τηλικαῦτα στελέχη, καὶ κλάδους δημιουργεῖ. μοσχεύματα δὲ φυτευτήρια καὶ ὄσχαι. καὶ ὑπόρριζοι καὶ ἀπώρυγες, ταῦτα πάντα οὐχ οὕτω πως διατίθησιν ὡς μὴ ἂν θαύματος ἄνευ τέρπεσθαι, μὴ δὲ ὅντινα οὖν. ἄμπελος δὲ δὴ φύσει εὐκαταπτώτως οὖσα καὶ

εἰ μὴ ἀπερειδομένη που τύχοι, ῥᾳδίως ἐπὶ τὴν γῆν καταφερομένη· ἡ δ᾽ ὅπως ἑαυτὴν ἀνορθοῖ συμφύτοις ἕλιξιν οἷον χερσὶν ὅτου ἂν λάβηται περιπτύσσεται· εἶτ᾽ ἀφέρπουσα ὀλίσθῳ πολυσχιδεῖ τε καὶ πλάνητι, σιδήρῳ τέχνης γεωργῶν περιαιρουμένη κατίσχεται· μὴ κληματίσιν ὑλομανῇ καὶ πανταχόσε διαχέηται πλήσει· ἔαρος δ᾽ ὑποφαίνοντος, ἐν τοῖς καταλοίποις αὐτοῖς, ὥσπερ ὑπομέτωπα τῶν κλημάτων ἀνέωγεν ὁ καλούμενος ὀφθαλμός· ὅθεν ὁ βότρυς ἑαυτὸν δεικνύει ἀνίσχων· ὁ δ᾽ αὖ γῆς εὐτροφίᾳ καὶ θάλπει ἡλίου αὐξόμενος πρῶτα μὲν στρυφνότατος ἐστὶ γεύσασθαι· ἔπειτα δὲ γλυκαίνεται πεπαινόμενος· οἰναρά τε περικείμενος· οὔτε θερμοῦ συμμετρίας ἀμοιρεῖ· καὶ τὸν τοῦ ἡλίου ἰσχυρὸν καύσωνα διαφεύγει· καὶ τί ποτ᾽ ἂν, ἢ εὐκαρπίᾳ τοῦ δὲ ἀβρότερον, ἢ εὐμορφίᾳ περικαλέστερον γένοιτο; τοῦ δ᾽ οὐ τὸ ὄφελος μόνον ὡς πρότερον ἔφην, ἀλλὰ καὶ ἡ θεραπεία, καὶ ἡ φύσις αὐτή με εὐφραίνει· χαράκων συστοιχία· κορυφῶν συζυγία· ἀνάδεσις καὶ κατάθεσις ἀμπέλων· καὶ κλημάτων, τῶν μὲν ὡς εἴρηται περιαίρεσις· τῶν δὲ πρόσθεσις· τί δ᾽ ἀρδείας· τί δὲ σκαπάνας· καὶ νεώσεις καὶ γυρείας· καὶ βωλοστροφίας ἀγρῶν ἀπαγγέλλω· οἷς ἡ γῆ πολὺ γονιμωτέρα καθίσταται; τί δὲ κόπρου ὠφελείας πέρι, διδάσκω. γέγραφα ἐν οἷς τὰ περὶ τοὺς ἀγροὺς συντεταγμένος εἰμί· ἧς πέρι ἡσίοδος ὁ σοφὸς οὐδένα πεποίηται λόγον γράφων περὶ ἐργασίας ἀγρῶν· ἀλλὰ μὴν Ομηρος, ὅς ἐμοὶ δοκεῖ πολλοῖς πρόσθεν ἦν ἔτεσιν, λαέρτην ὑπολεαίνοντά τι τὸν πόθον ᾧ κατείχετο ποθῶν τὸν υἱὸν, ἀγρὸν ἐργαζόμενον, καὶ παρέχοντα κόπρον ποιεῖ· οὐδὲ δὴ λῃΐοις μόνον καὶ λειμῶσι καὶ ἀμπελῶσι καὶ δενδρῶσιν ἡδέως ἔχει τὰ τῶν ἀγροίκων, ἀλλὰ καὶ κήποις καὶ παραδείσοις· καὶ τὸ μὲν, βοσκημάτων νομαῖς· τὸ δὲ σμήνεσι μελιττῶν· καὶ ποικιλίᾳ

παντοδαπῶν ἀνθέων. οὐδ' αὖ μόνον φυτείαις ἐνασμενίζομαι, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐμφυτείαις. ὧν οὐδὲν εὗρεν ἡ γεωργία φιλοτεχνότερον. πόλλ' ἔτι τῶν κατ' ἀγροίκους ἀπολαύσματα ἔχω διεξελθεῖν. ἀλλ' ἅπερ εἴρηκα, ταῦτα μακρότερα αἰσθάνομαι εἰρηκώς. σύγγνωτε δέ. σπουδῇ τε γὰρ προῆγμαι τῶν ἀμφὶ τοὺς ἀγρούς. καὶ ἅμα τὸ γῆρας φύσει λαλίστερον. ἵνα μὴ πάσης κακίας αὐτὸ φαίνωμαι ἀπαλλάττων. τοιγαροῦν ἐν τῷ τοιῷδε βίῳ Μάρκος κούριος, ἐπειδὴ ἀπὸ σαυνιτῶν καὶ σαβίνων καὶ πύρρου νικητήρια ἔπεμψεν, τὸν τελευταῖον τῆς ἡλικίας χρόνον δὴ κατεβίω. οὗ τὴν ἔπαυλιν ἐγὼ θεωρῶν, ἀπέχει γὰρ ἀπ' ἐμοῦ οὐ πολύ, θαυμάζειν ἀποχρώντως οὐκ ἔχω, οὔτε τὸ ἐγκρατὲς τοῦ ἀνδρὸς, οὔτε τὸ ἀπὸ τῶν χρόνων πολυμαθές. Κουρίῳ δὲ τούτῳ πρὸς ἐσχάρᾳ καθεζομένῳ, σαυνῖται σταθμὸν χρυσίου μέγαν προσενεγκόντες, οὐδὲ μιᾶς ἔτυχον ἐπιστροφῆς. οὐ γὰρ τὸ χρυσίον ἔχειν λαμπρὸν οἱ ἔφη δοκεῖν. ἀλλὰ τὸ κρατεῖν τῶν ἐχόντων χρυσίον. Ἆρ' οὖν οὐ δυνατὸν ψυχὴν τηλικαύτην, μὴ οὐ γῆρας ἡδὺ ἀπεργάζεσθαι; ἀλλὰ μέτειμι πάλιν πρὸς τοὺς γεωργικοὺς, ἵνα μὴ αὐτὸς ἀπ' ἐμαυτοῦ δοκέω ἀποχωρεῖν. ἐν ἀγροῖς ἦσαν τὸ τότε ἄνδρες τῶν ἐκ τῆς γερουσίας γέροντες καθάπερ εἰκὸς εἴγ' ἀροῦντι λευκίῳ κυΐντῳ κινκινάτῳ ἀπηγγέλθη. ὅτι δικτάτωρ αὐτὸς αἱρεθείη. οὗ δὴ δικτατορεύοντος ἐπιτάξει, Γάιος σελβίλιος ἄλας ἄρχων τῶν ἱππέων. σπούριον μέλιον βασιλείαν οἱ κατασκευαζόμενον φωραθέντα, ἀπέκτεινεν. ἐξ ἐπαύλεως μετάπεμπτοι τῷ βουλευτηρίῳ παρῆσαν καὶ οἱ περὶ κούριον, καὶ ἕτεροι γέροντες. ὅθεν δὴ καὶ κλήτορες οἱ καλοῦντες αὐτοὺς ὠνομάσθησαν. μὴ οὖν τὸ γῆρας τούτων ἐλεεινὸν ἦν, οἳ σφᾶς αὐτοὺς γεωργίᾳ τέρποντες διετέλουν; οὐ κατά γε γνώμην, ἐμήν, οὐκ οἶδα εἴ τις βίος εἴη τούτου μακαριώτερος. οὐ μό-

τὸν ἐπιτηδεύσει, τῶν τὴν ἀγρῶν ἐργασίαν παντὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει σωτήριον πεφυκέναι, ἀλλὰ καὶ ἣν ἔφην, εὐφροσύνῃ, καὶ πληρώσει καὶ εὐπορίᾳ πάντων, ὅσα τείνει εἴς τε ἀνθρώπων τροφὴν, εἴς τε θεῶν θεραπείαν· ἵν᾽ ἐπειδή τινες τὰ τοιάδε ποθοῦσιν, εἰς χάριν ἤδη τῇ ἡδονῇ ἐπανήκωμεν· ἀεὶ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐπιμελοῦς κυρίου, μεστοὶ δ᾽ οἱ οἰνῶνες· καὶ ἐλεῶνες· καὶ μελιτῶνες· καὶ ὀψῶνες· καὶ κτηματικὴ πᾶσα ἡ κώμη εὐπορεῖ δέλφακος· ἀμνοῦ· ἐρίφου· ἀλεκτορίδος· γάλακτος· τυροῦ· μέλιτος· ἤδη δὲ καὶ τὸν κῆπον αὐτοὶ γεωργοὶ ταραχείαν ἑτέραν ἀποκαλοῦσιν· ἡδίω δ᾽ ἄρα ταῦτα ἀποδεικνύει· καὶ ἡ ὡς ἐν παρέργῳ, ὀρνιθοθήρα καὶ κυνηγία. τί δὲ τὸ τῶν λειμώνων εὐχλώρου καὶ εὐανθοῦς πέρι, ἢ τοῦ τῶν δένδρων εὐτάκτου· ἢ τοῦ τῶν ἀμπελώνων τε καὶ ἐλαιώνων εὐειδοῦς πλείω εἴπω· συνελὼν δὴ τὸ βραχὺ ἐρῶ. ὅτι ἀγροῦ εὖ καὶ καλῶς γεγεωργημένου, οὐδὲν ἂν γένοιτο οὔτε ἀφθονώτερον χρήσασθαι, οὔτε μὴν εὐειδέστερον θεάσασθαι. ὧν δὴ οὐχ ὅπως τὸ γῆρας βραδυτέρους ἢ ὡς ἧττον ἀπόλαυσιν ἀπεργάζεται, ἀλλὰ καὶ διεγείρει καὶ θέλγων προσάγεται. ποῦ γὰρ ἂν ἡ ἡλικία δύναιτ᾽ ἐκείνη, ἤτοι ἡλίῳ καὶ πυρκαϊᾷ θερμαίνεσθαι βέλτιον. ἢ σκιαῖς ἐν μέρει καὶ ὕδασι καταψύχεσθαι σωτηριωδέστερον οὐκ οὖν σφίσιν ἵππους· σφίσιν ὅπλα· σφίσιν ἀκόντια· σφίσι ῥόπαλον· καὶ σφαῖραν· σφίσι νήξεις, καὶ δρόμους ἐχόντων οἱ νέοι. ἡμῖν δὲ τοῖς γέρουσιν ἐκ παιγνίων πολλῶν πεττούς τε καὶ ἀστραγάλους καταλειπόντων, καὶ τοῦτ᾽ αὐτὸ μήποτε οὐκ ἢ πρὸς θυμοῦ· ἐπειδὴ καὶ τούτων ἄνευ, ἐθέλει τὸ γῆρας εἶναι μακάριον· ἐν πολλοῖς γε μὴν τὰ Ξενοφῶντος βιβλία τυγχάνει χρήσιμα ὄντα ἃ δὴ καὶ σπουδαίως ἀναγινώσκειν ὑμᾶς ἀξιῶ· καθάπερ δὴ καὶ ποιεῖτε· ὅσον οὖν φιλοτίμως πρὸς αὐτοῦ γεωργία ὑμνεῖται, ἐν τῷ περὶ ἐπιμελείας τῶν κα-

τὰ τὴν οἰκίαν πραγμάτων, ὅπερ οἰκονομικὴ ἐπιγράφε-
ται. καὶ ἵν' εἰδῆτε μηδὲν βασιλικὸν οὕτω δοκεῖν, ὡς τὴν
περὶ γεωργίας σπουδὴν, Σωκράτους λόγος ἐν αὐτῷ πρὸς
κριτόβουλον· κῦρον τὸν νεώτερον βασιλέα περσῶν· ἀγχι-
νοίᾳ τε καὶ ἡγεμονίας εὐκλείᾳ διάφορον. ὅ, τε λύσανδρος
ὁ λακεδαιμόνιος ἀνὴρ ἐπ' ἀρετῆς ἄκρον ἐληλακώς, ἀφίκε-
το πρὸς αὐτὸν εἰς σάρδεις κομίζων τὰ παρὰ τῶν συμμά-
χων δῶρα· τά τε, ἄλλα κοινῶς καὶ φιλανθρώπως Λυσάν-
δρῳ προσενεχθῆναι· καί τινα συμπεφραγμένον ἀγρὸν πε-
φυτευμένον πρὸς ἀκρίβειαν ἐπιδεῖξαι· ἐπεὶ δὲ ἐθαύμα-
ζεν ὁ Λύσανδρος τάς τε τῶν δένδρων εὐθυωρίας, καὶ τοὺς
ὀρθοὺς εἰς πεντάδα εὐγώνιον στίχους· καὶ τὸ τῆς γῆς μαλθα-
κὸν καὶ ὑπόκουφον, καὶ τὴν τῶν ἀνθέων ἀποπνεομένην καθ-
αρῶς ἡδεῖαν ὀσμήν· καὶ θαυμάζων εἶπε, μὴ μόνον τὸ ἀπη-
κριβωμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλότεχνον θαυμάζειν τοῦ κατα-
μερίσαντος ἐκεῖνα καὶ διατάξαντος· τὸν Κῦρον ἀποκρί-
νασθαι· ἐγὼ τοίνυν ταῦτα διεμέτρησα πάντα· ἐμοί εἰσιν
οἱ ὄρχοι· ἐμὴ ἡ διάταξις· πολλὰ δὲ τῶν δένδρων αὐτῶν,
καὶ χειρὶ πεφύτευται τῇ ἐμῇ· καὶ τὸν Λύσανδρον ἀποβλέ-
ποντα εἴς τε τὸν πορφυροῦν κάνδυν, καὶ τὸν πολλοῦ χρυ-
σοῦ καὶ πολλῶν λίθων περσικὸν κόσμον, εἰπεῖν· ὀρθῶς
ἄρα ὦ κῦρε μακάριόν σε εἶναί φασι· τύχη ἣ παρέζευκταί
σου τῇ ἀρετῇ· ταύτης τοίνυν ἔξεστι καὶ γέρουσιν ἀπολαύειν·
οὐδέ τι τὰ τῆς ἡλικίας ἀπείργει· ὥσθ' ἥκιστον τῶν τε ἄλλων
καὶ τοῦ γεωργεῖν ἐν τοῖς μάλιστα ποιεῖσθαι, σπουδὴν ἄχριτε-
λευταίου χρόνου γήρως· ἐπεὶ καὶ Μάρκον Οὐαλέριον κορ-
βῖνον, εἰς ἔτος ἑκατοστὸν παρατείναντα τὸ ζῆν πυνθανό-
μεθα· διαιτώμενον ἐν ἀγροῖς τοῦ βίου ἤδη πεπερασμένου·
καὶ γεωργίᾳ προσέχοντα· ᾧ δὴ ἀπό γε τῆς πρώτης ὑπα-
τείας ἐπὶ τὴν ἕκτην, ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα ἔτη διεγε-

γόνῳ· ὡς δ' ὅσον ἡλικίας διάστημα ἐπὶ τὴν τοῦ γήρως ἀρ-
χὴν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἠξιώκασιν εἶναι, τοσοῦτος ἐκεί-
νῳ δρόμος παρετάθη τιμῶν, καὶ τοὔσχατον τῆς αὐτοῦ ἡλι-
κίας, ταύτῃ τοῦ μέσου μακαριώτερον· ἦν ἀξίωμα μὲν μεῖ-
ζον· πόνον δὲ εἶχεν ἐλάσσω· οὕτω γήρως κολοφών ἐστι τὸ ἀ-
ξίωμα· ὅσον μὲν οὖν ἐν λουκίῳ καικιλλίῳ μετέλλῳ· ὅ-
σον δ' ἐν ἀτιλίῳ καλατίνῳ· εἰς ὃν ἕνα, πλεῖστα ἔθνη τὸ ἐλε-
» γεῖον ἐκεῖνο συνᾴδει· Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ' ἦν ἄστεος εὐρυό-
» χλου· γνώριμον οὖν μάλα τὸ ἔπος ἐπικεχαραγμένον τῷ τά-
φῳ· ἐνδίκως ἄρα σεμνὸς ὅτῳ τοὺς ἐπαίνους ἡ παρὰ πάντων
φήμη ὁμογνωμονοῦσα τυγχάνει· οἷον δ' ἄνδρα νεωστὶ Πό-
πλιον κράσσον ἀρχιερέα μέγιστον τεθεάμεθα· οἷον δὴ με-
τὰ ταῦτα, Μάρκον λέπιδον, τῇ αὐτῇ ταύτῃ κεκοσμένον
ἱερωσύνῃ· τί δὲ παύλου πέρι, ἢ ἀφρικανοῦ λέγω; ἢ ὡς πρόσ-
θεν ἤδη περὶ Μαξίμου· ὧν οὐ τῇ γνώμῃ μόνον, ἀλλὰ νεύ-
ματι αὐτῷ ἐπεκάθιζε τὸ ἀξίωμα· ὥστ' ἂν περὶ πλείονος
εἶναι πασῶν ὁμοῦ τῶν ἡδονῶν τῆς νεότητος· ἀλλὰ γὰρ με-
μνῆσθαι δεῖ παρὰ πάντα τὸν λόγον· ὡς ἐγὼ γῆρας ἐκεῖνο
δὴ ἐπαινῶ, ὅπερ ἐπὶ κρηπῖδος νεότητος βεβηκὸς ἕστηκεν·
ταῦτ' ἄρα καὶ συμβαίνει ὅπερ αὐτὸς πάλαι σὺν ὁμολο-
γίᾳ μεγάλῃ ἁπάντων ἀπεφηνάμην· ὡς ἄρα ἄθλιον γῆρας
εἴη τὸ λόγῳ μόνον προϊστάμενον ἑαυτοῦ· οὐ γὰρ πολιαὶ οὐδὲ
ῥυτίδες ἐξαίφνης ἱκαναὶ προσφέρειν ἀξίωμα· ἀλλ' ὁ πρὸ
τοῦ καλῶς διηγμένος βίος, καρποὺς τελευτῶν δρέπεται ἀ-
ξιώματος· ταυτὶ γὰρ ἐστὶν αὐτάπου τὰ ἔντιμα ἅπερ ἐλαφρὰ
καὶ κοινά πως δοκεῖ· ἀσπάζεσθαι· ἐφίεσθαι· ἐξίστασθαι· ὑπανί-
στασθαι· προπέμπεσθαι· ἐπαναπέμπεσθαι· συμβουλεύεσθαι· ἃ δὴ
καὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τῶν πόλεων, ὡς ἄριστα ἠθῶν
ἔχει ἑκάστη, οὕτω τοι καὶ ἀκριβέστατα διασώζεται. Λύσαν-
δρον οὖν τὸν λακεδαιμόνιον, οὗ μνείαν πεποίημαι, λέγειν

εἰωθέναι φασὶν, ὅτι εὔχη μονέσταρον γῆρως δωμάτιον ἐν λακεδαίμονι εἴη· οὐδαμοῦ γὰρ ἀπονέμοιτο ἡλικίᾳ τοσοῦτον· οὐδαμοῦ τὸ γῆρας ἐντιμότερον εἴη. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παραδίδοται ἐς μνήμην, ὡς ἀθήνησιν θεῶν ἐπιτελουμένων, τινὸς τῶν πρεσβυτάτων εἰς τὸ θέατρον παραληλυθότος οὐδαμοῦ τοῦ μεγάλου συνεδρίου τόπος αὐτῷ δοθείη ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν· ὡς δὲ πρὸς λακεδαιμονίους παρεγένετο· οἱ πρέσβεις ὄντες ἐν ἀποδεδειγμένῳ τόπῳ ἐτύγχανον συνεδρεύοντες· πάντας ὑπαναστῆναι λέγεται, καὶ εἰς ἕδραν παρειληφέναι τὸν γέροντα ἐφ᾽ οἷς κρότου συχνοῦ παρὰ παντὸς γενομένου τοῦ συνεδρίου, φάναι τινὰ αὐτῶν, ὡς ἀθηναῖοι ἐπίστανται μὲν τὰ ὀρθῶς ἔχοντα· ποιεῖν δὲ ἥκιστα αἱροῦνται. κἀν τῷ ἡμετέρῳ δὲ συλλόγῳ, πολλὰ μὲν τῶν ἀξιολογωτάτων ἐστὶν ἰδεῖν· τοῦτο δὲ εἰς τὰ πρῶτα οὗ πέρι ὁ λόγος· ὡς γὰρ ἕκαστος ἡλικίᾳ προέχῃ, οὕτω καὶ τὸ περὶ τὰς γνώμας ἀνῄρηται κράτος· οὐ δὲ μόνον τῶν ἄλλων ἐπιτιμίᾳ προεχόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἡγεμονίᾳ ὄντων αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι τῶν οἰωνοσκόπων προάγονται· τίνες δὴ σώματος ἡδοναὶ ἄξιαι παραβάλλεσθαι τοῖς τοῦ ἀξιώματος γέρασιν· οἷς οἱ διαφανῶς χρησάμενοι τὸν τοῦ βίου μῦθον, ἐμοὶ δοκοῦσιν δεικνυκέναι. νὴ δί᾽ ἀλλ᾽ εἰσί τινες δυσάρεστοι, καὶ ἐπίχολοι καὶ δυσάνιοι· καὶ ὀργίλοι· καὶ δυσξύμβολοι καὶ ἀπροσήγοροι γέροντες. ἢν δὲ πολυπραγμονῶμεν, καὶ φειδωλοί· ἀλλὰ ταῦτα οὐ γῆρως, ἀλλ᾽ ἤθους κακίαι εἰσίν· καίτοι καὶ τὸ δυσάρεστον αὐτὸ καὶ ὅσαπερ ἔφην, ἔχοντ᾽ ἀπολογίας τινὰ φαίνεται· οὐ μέντοι κείνην γε τὴν δικαίαν, ἀλλ᾽ ἣ ἂν δικαστὴ δοκιμάσαι πως δόξειεν· καταφρονεῖσθαι γὰρ οἴονται· παρορᾶσθαι· ἐμπαίζεσθαι. πρὸς δὲ, καὶ εἰς ἀσθενὲς σῶμα· μισητὸν πρόσκρουμα ἅπαν ἐστίν· ὅμως μὴν ταῦτα καὶ δι᾽ ἠθῶν εὐτροπίαν καὶ δι᾽ ἐπι

στημῶν μάθησιν πέφυκε γίγνεσθαι ἡδίω. τοῦτο δ' ἔστι κα-
ταμαθεῖν, τῇ μὲν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βίου· τῇ δ' ἐπὶ τῆς σκηνῆς
ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἀδελφῶν· ὅση μὲν γὰρ ἐν
τῷ, σκληρότης· ὅση δ' ἐν τῷ, φιλοφροσύνη· οὕτω καὶ γὰρ
ἔχει· καθάπερ οὐ πᾶς οἶνος, οὕτως οὐδὲ πᾶς βίος ὀξύνει πα-
λαιωθείς· αὐστηρότητα μὲν οὖν ἀποδέχομαι γήρως, καὶ ταύ-
τας ὥς καὶ τ' ἄλλα μετρίαν· στρυφνότητα δέ, οὐδ' ὅπως τιοῦν·
φειδωλία δὲ γερόντων ὅτι βούλοιτο οὐ μανθάνω· τί γὰρ ἀτο-
πώτερον, τοῦ ταύτῃ πλείω ζητεῖν ἐφόδια, ᾗ ἐλάσσων ὁδὸς
καταλείπεται. Λοιπὴ δὲ ἡ τετάρτη τῶν αἰτιῶν, ἣ μάλι-
στα περιλυποῦν τε δοκεῖ καὶ πολυμέριμνον ἔχειν τὴν ἡμε-
τέραν ἡλικίαν, ἡ τοῦ θανάτου γειτνίασις. ὅν γε ὡς ἀληθῶς
πόρρω που γήρως εἶναι οὐκ ἐγχωρεῖ. ἀλλ' ὦ γέροντος κακοδαί-
μονος, ὃς δὴ οὕτω βίου μακροῦ καταφρονητέον ὄντα οὐκ ἴ-
δοι τὸν θάνατον· ὃς ἤτοι καθάπαξ ὀλιγωρητέος ἐστίν, εἰ παν-
τελῶς τὴν ψυχὴν ἀποσβέννυσιν, ἢ καὶ εὐκταῖος, εἴ ποι αὐ-
τὴν ἀπάγοι ἣ μέλλει εἶναι αἴδιος· καὶ τρίτον οὐδὲν ὡς ἀληθῶς
οἷόν τε εὑρεῖν. τί οὖν δείσω, εἰ μετὰ θάνατον ἢ οὐκ ἄθλιος
ἢ μακάριος ἔσομαι. καίτοι τίς οὕτως εὐήθης, κἂν νεα-
νίσκος ᾖ, ὃς βεβαίως οἴοιτο ζήσειν ἄχρι ἑσπέρας· κἀκείνη
γάρ τοι ἡ ἡλικία πολὺ πλείους τῆς ἡμετέρας συντυχί-
ας ἔχει θανάτου. ῥᾷον γὰρ περιπίπτουσι νόσοις οἱ νέοι· χα-
λεπώτερον ἀσθενοῦσι· δυσχερέστερον θεραπεύονται· ὅθεν δὴ
καὶ πάνυ ὀλίγοι ἥκουσιν ἐπὶ γῆρας. ὅπερ εἰ μὴ ταύτῃ συ-
νέβαινε, βελτιόνως ἂν εἶχε καὶ φρονιμωτέρως ὁ βίος. νοῦς
γὰρ καὶ λόγος· καὶ εὐβουλία, γέρουσιν ἔνεστιν· ὧν εἰ μηδεὶς ἦν,
οὐδὲ πόλεις ἂν τὸ παράπαν ἦσαν. ἀλλ' ἐς τὸν ἐπηρτημέ-
νον αὐτὸν ἐπάνειμι θάνατον· τί γὰρ ἔγκλημα γήρως ἐκεῖ-
νο, ὅτε κοινὸν πρὸς νεότητα ὃν ὁρᾶται· ᾐσθόμην ἔγωγε τὰ
μὲν, ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ βελτίστου υἱέος· τὰ δ' ἐπὶ τῶν εἰς ἀξίαν

ὑψηλοτάτην προσδοκίμων σῶν ἀδελφῶν ὦ Σκιπίων· κοινὸν ὄντα ἡλικίᾳ πάσῃ τὸν θάνατον· Ἀλλ' ὅ γε νεανίσκος ἐλπίζει βιώσειν ἐπιπολύ· ὅπερ ὁ γέρων ἐλπίσαι κατὰ ταυτὰ οὐκ ἂν ἔχοι· ἀνοήτως μὲν οὖν ἐλπίζει· τί γὰρ εὐηθέστερον τοῦ πρόδηλα ἀντ' ἀδήλων λαμβάνειν· καὶ ψευδῆ, ἀντὶ ἀληθῶν· οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ὅτι δὴ καὶ ἐλπίσειεν ἔχοι ὁ γέρων· Ἀλλ' ἔστι κἀνταῦθα ἐν καταστάσει βελτίονι νεανίσκου· εἴγ' ὃς ἤδη τετύχηκεν ὧν ἐκεῖνος ἔτι ἐλπίζει· ὁ μὲν γὰρ ἐπιπολὺ βούλεται ζῆσαι· ὁ δ' ἐπιπολὺ ἔζησε· καίτοι ὦ θεοὶ πανάγαθοι ἐν ἀνθρώπου ζωῇ τί ἂν εἴη ἐπιπολύ; δώσεις τὸν τελευταῖον που χρόνον· κἂν εἰς τὴν βασιλέως τῶν ταρτησίων ζωὴν ἀποβλέψωμεν· ἐγένετο γὰρ ὥς ἐστιν ἀναγεγραμμένον ἰδεῖν, Ἀργανθώνιός τις γαδιτανός· ὃς ὀγδοήκοντα μὲν ἐβασίλευσεν ἔτη· εἴκοσι δὲ καὶ ἑκατὸν ἐβίωσεν· ἀλλ' ἐμοὶ οὐ χρόνιον δοκεῖ οὐδὲ ἕν, ἐν ᾧ τί ἐστι τελευταῖον. ἐπειδὰν γὰρ αὐτὸ παραγένηται, ἐκεῖνο τὸ παρεληλυθὸς ἐξερρύη· καὶ τοσοῦτον δὴ παραμένει μόνον, ὁπόσον ἀρετῇ καὶ ἔργοις ὀρθοῖς περιεποιήσω· ὧραι μὲν γὰρ ὑπεκχωροῦσι, καὶ ἡμέραι· καὶ μῆνες· καὶ ἐνιαυτοί· οὐδ' ὁ παρεληλυθώς ποτε ἀναστρέφει χρόνος· οὐδ' ὅτι ἕπεται δυνατὸν εἰδέναι· ὁπόσος δὴ ἑκάστῳ πρὸς ζωὴν δίδοται χρόνος, στέργειν ἐπὶ τοσούτῳ χρεών· οὔτε τῷ ὑποκριτῇ ἀπεργαστέος ἅπας ὁ μῦθος ὅπως ἀρέσῃ· εἰ μόνον ἐν ὅτῳ τύχοι δράματι εὐδοκιμήσειεν· οὔτε σοφῷ ἄχρι τοῦ κροτεῖτε ἰτέον· βραχὺς γὰρ βίου χρόνος ἅλις ἔχει μήκους πρὸς τὸ εὖ καὶ καλῶς βιοτεύειν· εἰ δὲ καὶ περαιτέρω χωρήσαις, οὐδὲν μᾶλλον τῶν γεωργῶν ἀνιᾶσθαι χρὴ· ἐφ' ᾧ τοῦ ἡδίστου τῆς ἐαρινῆς παρεληλυθότος ὥρας· θέρος τε, καὶ φθινόπωρον ἐφεστηκέναι· τὸ μὲν γὰρ ἔαρ, τὸ νεανίσκον οἷον, σημαίνει· καὶ καρποὺς μέλλοντας ἔσεσθαι ἐπιδείκνυσιν· αἱ λοιπαὶ δ' ὧραι, τὸ τῶν καρ-

πῶν ἀμητῷ καὶ τῇ κομιδῇ συνωνήσωνται. καρπὸς δὲ γήρως ὡς πολλάκις ἔφθην εἰπὼν, ἡ τῶν πρόσθεν ἀγαθῶν πλεονεκτημάτων μνήμη καὶ εὐπορία. πάντα δὲ τὰ κατὰ φύσιν γιγνόμενα, θετέον ἐν ἀγαθοῖς. τί δὲ οὕτω κατὰ φύσιν, ὡς γηραιοῖς τὸ τεθνάναι; ὃ δὴ καὶ νέοις συμβαίνει τὸ αὐτὸ, ἐναντιουμένης τε καὶ ἀμυνομένης τῆς φύσεως. διὸ καὶ νέοι μὲν ἀποθνήσκειν ἐμοὶ δοκοῦσι, καθάπερ ὅταν πλησμονὴ ὕδατος φλογὸς καταπιέζηται δύναμις. γέροντες δὲ, ὥς τε ὅτε πῦρ ἀφ' ἑαυτοῦ, μηδεμιᾶς βίας ἐπενεχθείσης ἀναλωθὲν ἀποσβέννυται. καὶ ὥσπερ ὀπῶραι ἣν μὲν ἄωροι τυγχάνουσιν οὖσαι, βίᾳ κατασπῶνται τῶν δένδρων· εἰ δ' ὡραῖαι καὶ πέπονες, εὐπετῶς καταπίπτουσιν. ὡς δὲ καὶ νέων μὲν τὸ ζῆν ἀφαιρεῖται βίᾳ. γερόντων δὲ πέπανσις ὡραία. ἣ δὴ οὕτως ἔμοιγε προσηνής ἐστιν, ὥσθ' ὅσῳ ἐγγύτερω γίγνομαι τοῦ θανάτου, γῆν οἷον ὁρᾶν μοι δοκῶ. καί ποτε μέλλειν ἐκ μακροῦ πλοῦ εἰς λιμένα καταίρειν. καὶ πασῶν μὲν τῶν ἄλλων ἡλικιῶν ἀποδέδειται προθεσμία, γήρως δὲ, οὐδεὶς ὥρισται ὅρος. ὀρθῶς τ' ἔχει τὸ ζῆν ἐν αὐτῷ, ἐφ' ὅσον ἄν τις κατορθοίη τὴν τοῦ καθήκοντος ὑπουργίαν, καὶ φυλάττειν οἷός τε ᾖ, καὶ μέντοι θανάτου καταφρονεῖν. ὥς τε καὶ κινδυνεύει, θαῤῥαλεώτερόν τε καὶ ἀνδρειότερον νεότητος εἶναι τὸ γῆρας. καὶ τοῦτ' ἔστιν οἶμαι ὃ Πεισιστράτῳ τῷ τυράννῳ ἀπεκρίνατο Σόλων, ὅτ' ἐρωτῶντι αὐτῷ τίνι δήποτε πεποιθὼς ἐλπίδι, εὐτόλμως οὕτως οἱ ἐνίσταται; γήρᾳ ἔφη. πέρας γε μὴν ἄριστον βίου. ὅταν ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ νοῦ καὶ ὑγιαινουσῶν τῶν αἰσθήσεων, τὸ οἰκεῖον ἔργον αὐτὴ διαλύσῃ ἥτις καὶ συνέστησε φύσις. ὡς γὰρ ναῦν τε καὶ οἰκοδόμημα ὁ αὐτὸ ῥᾷστα καταλύει, ὅστις καὶ κατεσκεύασεν. οὕτως ἄρα καὶ ἄνθρωπον, ἄριστα ἡ αὐτὴ διαλύει, ἥτις καὶ συνέστησε φύσις. ἤδη δὲ πᾶσα σύστασις πρόσφα

τὸς μὲν οὖσα, χαλεπῶς διασπᾶται· παλαιωθεῖσα δέ τοι πά-
νυ ῥᾳδίως. οὕτω δὴ συμβαίνει, μήτ᾽ ἄγαν ὀρέγεσθαι χρῆ-
ναι τοὺς γέροντας αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ βραχύ τι τῆς ζωῆς ὑπολειπο-
μένου, μήτε τι μεθίεσθαι ἄνευ αἰτίας· ἐπεὶ καὶ Πυθαγό-
ρας κωλύει, προστάγματος ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ θεοῦ
δηλονότι, ἐκ τῆς φρουρᾶς ἀναχωρεῖν· καὶ τῆς περὶ τὸ ζῆν φυ-
λακῆς. Σόλωνος δὲ τοῦ σοφοῦ ἐλεγεῖον ἐστὶν, ᾧ τὸν αὐτοῦ θά-
νατον οὔ φησι βούλεσθαι καθαρὸν λύπης εἶναι, καὶ ὀλοφυρ-
μῶν τῶν ἐπιτηδείων· ποθεινὸς γὰρ ὁ δ᾽ οἶμαι τοῖς ἑαυτοῦ
» εἶναι ἐθέλει· ἀλλ᾽ ἴσως Ἔννιος ἄμεινον. Οὔτις κυδαίνων ἤ-
» πειτ᾽ ἐμὲ δάκρυ᾽ ἀφήσει· οὐδὲ τάφον μοι θήσει λυγρὸν ἐ-
» πισοναχίζων. Οὐ γὰρ οἴεται θρηνητέον τὸν θάνατον, ᾧ γ᾽
ἀθανασία παρέπεται. ἤδη δ᾽ αἴσθησις μὲν τοῦ ἀποθνήσκειν
εἴ τις καὶ εἴη, ἐπὶ χρόνον ἥγε ἀθρόαν οὐ διαρκεῖ, ἄλλως τε καὶ
γέροντι· μετὰ θάνατον δὲ, ἤτοι εὐκταία, ἢ οὐδεμία ἐστὶν
αἴσθησις· ἀλλὰ τοῦτ᾽ ἐκ νέου δεῖ ἔχειν μεμελετημένον θανάτου
καταφρονεῖν ὡς ἄνευ ταυτησὶ τῆς μελέτης, οὐκ ἐνὸν τῷ
ἔχειν τὴν ψυχὴν ἀθορύβως· ἀποθανεῖν γάρ τοι ὡς ἀληθῶς
δεῖ· καὶ τοῦτ᾽ ἄδηλον εἰ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ· τὸν οὖν
ὅσαι ὧραι ἐπηρτημένον θάνατον δεδιώς, τίς ἂν ἀτρεμί-
ζειν τὴν ψυχὴν οἷός τε εἴη; τούτου γε μὴν πέρι, οὐ πολλῆς τι-
νος διαλέξεως ἔοικε δεῖν· ὁπότε καὶ ἔχω ἐν νῷ· οὐ Λεύκιον
Βροῦτον ὃς ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος ἀνῄρηται· τοὺς δύο δε-
κίους. οἱ πρὸς μόρον ἑκούσιον τοὺς ἵππους δρόμῳ συνέτει-
ναν· οὐ Μάρκον Ἀτίλιον, ὃς ἐπὶ τιμωρίαν ἀπῆλθεν, ὅπως
τὴν δοθεῖσαν τῷ πολεμίῳ πίστιν εἴη τετηρηκώς· οὐ τοὺς δύο
Σκιπίωνας οἳ καὶ τοῖς σφετέροις σώμασιν ἔφοδον τοῖς
Λίβυσιν ἀντιτάξασθαι ἠξιώκασιν· Οὐ Λεύκιον Παῦλον
πάππον τὸν σὸν· ὃς εἰς θάνατον παραπολέλαυκε τῆς τοῦ
συνάρχοντος ἐν τῇ περὶ Κάννας ἀτιμίᾳ θρασύτητος· οὐ

Μάρκον μάρκελλον ὃν ἀναιρεθέντα, οὐδ' ὁ ἀπηνέστατός γε πολέμιος, τιμῆς στέρεσθαι ἐπιταφίου ἠνέχετο. ἀλλ' αὐτὰ τὰ ἡμέτερα τάγματα. ὃ δὴ κἂν ταῖς ἀρχαιολογίαις ἀνέγραψα εἰς τόπον τοιοῦτον ἐφορμῶντα πολλάκις ἀκραιφνεῖ καὶ ἀπτῶτι ψυχῇ. ὅθεν, οὐδέποτ' ἂν ἐδόκει ἐπανελθεῖν. οὐ τοίνυν νεανίσκοι καὶ οὗτοι μὴ ὅτι ἀδίδακτοι, ἀλλὰ καὶ ἄγροικοι καταφρονοῦσι, τοῦτο γέροντες σοφοὶ καταπλήξουσιν; παντάπασιν ὥς γε ἐμοὶ δοκεῖ, ὁ περὶ ἑκάστην σπουδὴν κόρος, καὶ βίου ἀναπεργάζεται κόρον. εἰσὶ μὲν γάρ τοι παιδὸς ἀποδεδειγμέναι σπουδαί. μὴ γὰρ ταύτας ἐπιποθεῖ τὰ μειράκια; εἰσὶ γὰρ καὶ μειρακίων ἄλλαι τινές. μῶν ταύτας ἤδη ἡ σταθερὰ ἡλικία μαστεύει, ἡ μέση καλεῖται. εἰσὶ δὲ καὶ τῆς δὲ τῆς ἡλικίας. ἀλλ' οὐδ' αὗταί γε ὑπὸ γήρως ἐπιζητοῦνται. εἰσὶ δὲ καὶ γήρως σπουδαί τινες τελευταῖαι. οὐκοῦν ὥσπερ αἱ τῶν ἀνωτέρων ἡλικιῶν σπουδαὶ δύουσιν ἀεί, οὕτω καὶ αἱ τοῦ γήρως. οὗ δὴ παραγενομένου ὁ τοῦ βίου κόρος καιρὸν τῷ θανάτῳ ἐπάγει ὡραῖον. ἀλλ' ἔγωγε οὐχ ὁρῶ τί ποτε λέγειν οὐ τολμῶ πρὸς ὑμᾶς, ἅπερ αὐτὸς φρονῶ περὶ τοῦ θανάτου. ἅπερ ταύτῃ που βέλτιον ἀθρεῖν μοι δοκῷ, ᾗ δὴ ἧσσον πόρρω τούτου ἀφέστηκα. ἐγὼ γὰρ τοὺς πατέρας ὑμῶν ὦ Πόπλιε Σκιπίων καὶ Γάϊε Λαίλιε τοὺς ἐνδοξοτάτους ἐκείνους, καὶ προσφιλεστάτους μοι ἄνδρας, ζῆν ἡγοῦμαι. καὶ ταύτην γε τὴν ζωήν, ἣν μόνον χρὴ ζωὴν ὀνομάζειν. καὶ γὰρ ἕως ἂν ὦμεν ἐγκατακεκλημένοι ταῖς ἀλληλουχίαις ταῖσδε τοῦ σώματος, λειτουργίαν τινὰ ἀνάγκης καὶ ἔργον ἀνύομεν ἐπαχθές. ἡ γάρ τοι ψυχή, οὐράνιός ἐστιν ἐξ ὑπερκοσμίου οἰκήματος ἐκπεπιεσμένη καὶ εἰς γῆν ὥσπερ βεβαπτισμένη. τόπον φύσει θείᾳ καὶ ἀϊδιότητι ἐναντίον. ἀλλὰ γὰρ πείθομαι τοὺς ἀεὶ ὄντας θεοὺς σκεδάσαι δὴ τὰς ψυχὰς εἰς τὰ ἀνθρώπινα σώματα. ἵν' εἶεν οἵτ' οὖν τῶν

ἐπιγείων ἐπιμελοῖντο· καὶ οἱ τὴν τῶν οὐρανίων εὐταξίαν θεωροῦντες· μέτρῳ τε βίου καὶ εὐσταθείᾳ ταύτην ἀπομιμοῖντο καὶ ταῦτα, οὐ μόνον λόγος τε καὶ διάλεξις οὕτω με πείθεσθαι ἀναγκάζει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄκρων δὴ φιλοσόφων τὸ εὐγενές τε καὶ ἔνδοξον. Ἤκουον γὰρ Πυθαγόραν τε καὶ τοὺς Πυθαγορείους τοὺς ἡμετέρους σχεδόν τι ἐπιχωρίους. οἳ τὸ πάλαι Ἰταλικοὶ ἐκαλοῦντο φιλόσοφοι, μηδέποτ' ἀμφισβητῆσαι, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ καθόλου θείου νοῦ ἀποῤῥυείσας ἔχοιμεν τὰς ψυχάς· ἀπεδείκνυτο δέ μοι πρὸς τούτοις καὶ ἅττα Σωκράτης τῇ τελευταίᾳ τοῦ βίου, ἀθανασίας πέρι ψυχῶν διελέχθη· ὃς χρησμῷ τοῦ Ἀπόλλωνος σοφώτατος κέκριται ἁπάντων· ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν· οὕτως ἔγωγε ἐμαυτὸν πείθω καὶ ταύτῃ φρονῶ, ὅτι ἐπειδὴ τάχος τοσοῦτον ἔνεστι ταῖς ψυχαῖς καὶ τοσαύτη μνήμη μὲν παρεληλυθότων, σύνεσις δὲ μελλόντων, καὶ τοσαῦται τέχναι· τοσαῦται ἐπιστῆμαι· τοσαῦτα εὑρήματα, οὐχ οἷόν τε τὴν περιέχουσαν ταῦτα φύσιν εἶναι θνητήν· καὶ ἐπειδὴ ψυχὴ κινεῖται ἀεί, οὐδ' ἀρχὴν κινήσεως ἔχει διὰ τὸ αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν, μηδέ γε τέλος κινήσεως ἕξειν, διὰ τὸ μηδέποτε αὐτὴν ἑαυτὴν καταλείψειν· καὶ ἐπειδὴ ἡ τῆς ψυχῆς φύσις ἐστὶν ἁπλῆ, οὐδ' ἔχει τι ἐν ἑαυτῇ κεκραμμένον, διαφέρον αὐτῆς καὶ ἀνόμοιον, μὴ οἷόν τ' εἶναι αὐτὴν διαιρεῖσθαι· ὅπερ εἰ μὴ δυνατόν, μηδ' ἀπόλλυσθαι δυνατὸν εἶναι· τεκμήριόν τε μέγα τοῦ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὶν γενέσθαι εἰδέναι πολλά· ὅ τι παῖδες ἔτι ὄντες τέχνας μανθάνοντες δυσχερεῖς, οὕτω ταχὺ μυρία χρήματα συναρπάζουσιν· ὥς τε μὴ τότε αὐτὰ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες, ἀλλ' ἀναμιμνησκόμενοι καὶ ἀναλογιζόμενοι φαίνεσθαι. καὶ ταῦτα μὲν, Πλάτωνος. παρὰ Ξενοφῶντι δὲ Κῦρος ὁ πρεσβύτερος ἀποθνήσκων, ὧδέ φησιν. μὴ οἴεσθε

ἔφη ὦ φίλοι παῖδες, ὡς οὐδὲν οὐδαμοῦ ἐγὼ ἔσομαι, ἐπει-
δὰν ἀφ᾽ ὑμῶν ἀποχωρήσω· οὐδὲ γὰρ ὅτε ἦν μεθ᾽ ὑμῶν, τὴν
ἐμὴν ψυχὴν ἑωρᾶτε, ἀλλ᾽ οἷς διεπραττόμην ταύτην αὐτὴν
ὡς οὖσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ κατεφορᾶτε· τὴν αὐτὴν τοί-
νυν πείθεσθε εἶναι κἂν εἰ μηδὲν ἔτι ἔχοιτε ὁρᾷν· οὐδὲ γὰρ
ἂν τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν μετὰ θάνατον αἱ τιμαὶ διέμε-
νον, εἰ μηδὲν αὐτῶν αἱ ψυχαὶ ἀπετέλουν, ᾧ τὴν μνήμην
αὐτῶν ἂν συνετήρουν χρονιώτερον· οὕτως ἔγωγε οὐδεπώ-
ποτ᾽ ἐπείσθην ὡς ἡ ψυχὴ ἕως ἂν ᾖ ἐν θνητῷ σώματι, ζῇ,
ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῇ τέθνηκεν. Οὐδέ γε ὅπως ἄφρων
ἔσται ψυχὴ ἐπειδὰν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται·
Ἀλλ᾽ ὅταν ἄκρατος ὁ νοῦς ἐκκριθεὶς· εἰλικρινής τε καὶ ἀκέ-
ραιος ἄρχηται εἶναι, τότε καὶ φρονιμώτερος ἐστί. θανάτῳ
δὲ διαλυομένης τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, τῶν μὲν ἄλλων,
εὔδηλον ὅπου ἕκαστα μεταλλάττει· ἄπεισι γὰρ ἐκεῖσε πάν-
τα, ὅθεν προῆλθεν. ἡ ψυχὴ δὲ μόνη, οὔτε παροῦσα, οὔτε ἀ-
ποῦσα ὁρᾶται· ἐννοήσατε δὲ ὅτι ἐγγύτερον μὲν τῶν ἀν-
θρωπίνων, θανάτῳ οὐδέν ἐστιν ὕπνου· αἱ ψυχαὶ δὲ τότε δή-
που τῶν κοιμωμένων θειότατα καταφαίνονται· πολλὰ γὰρ
τῶν μελλόντων ἀνειμέναι οὖσαι, καὶ ἐλεύθεραι προορῶ-
σιν· ὅθεν ἔστιν ἰδεῖν ὁποῖαί τινες ἔσονται ἐπειδὰν παντε-
λῶς τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσι τοῦ σώματος· εἰ μὲν οὖν ταῦ-
θ᾽ οὕτως ἔχει, ὡς θεὸν ἐμὲ τιμᾶτε καὶ θεραπεύετε· εἰ δ᾽ ἄρα
συναποθνήσκει τῷ σώματι ἡ ψυχὴ, ἀλλ᾽ ὑμεῖς γε θεοὺς
φοβούμενοι· οἳ τήνδε τὴν τῶν ὅλων τάξιν καὶ καλλονὴν συγ-
κρατοῦσιν ἀποιβῆτε καὶ ἀναμάρτητον μνήμην ἡμῶν εὐσε-
βῶς καὶ ἀνεκβιάστως φυλάξατε. Κῦρος μὲν οὖν τελευτῶν
τὸν βίον, ἐκεῖνα· ἡμεῖς δὲ εἰ δοκεῖ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν θεω-
ρῶμεν· οὐδείς με οὐδέποτε πείσει ὦ Σκιπίων, ὡς ἢ ὁ Πόπλι-
ος ὁ σὸς πατὴρ, ἢ οἱ δύο πάπποι, παῦλος καὶ ἀφρικανὸς, ἢ

ὁ Ἀφρικανοῦ πατήρ, ἢ πρὸς πατρὸς θεῖος, ἢ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἀρίστων, οὓς νῦν ἐξαριθμῆσαι ἀναγκαῖον οὐδέν· τηλικαῦτα διηγωνίσαντο ἄν, εἰς μνήμην τῶν ἐν τῷ ἔπειτα ἀνθρώπων φέροντα, εἰ μὴ εἶχον τῇ ψυχῇ διορᾶν τὰ τῶν μεταγενεστέρων ὡς σφᾶς τείνοντα αὐτούς. ἢ ἐμὲ οἴει ἵνα τί καὶ περὶ ἐμαυτοῦ, γερόντων ἔθει αὐχήσωμαι. πόνους ἂν τοσούτους ἡμέρας τε καὶ νυκτός, οἴκοι τε καὶ ἐν στρατείαις ἀνατλῆναι, εἴπερ τοῖς αὐτοῖς ὅροις τὴν ἐμαυτοῦ εὔκλειαν οἷς καὶ τὸν βίον ἔμελλον ὁριεῖν; ἆρ' οὐκ ἂν πολὺ κάλλιον ἦν βίον σχολαῖον τε καὶ ἡσύχιον πραγμάτων χωρὶς καὶ φιλονεικίας διάγειν· ἀλλ' οὐκ οἶδα ὅπως ἡ ψυχὴ ἑαυτὴν ἀνορθοῦσα τὰ τῶν ὑστέρων οὕτως ἀεὶ προεώρα· ὥσπερ εἰ τότε μέλλουσα ζῆν, ὅταν ἀπαλλάγῃ τῆς ἐνθάδε ζωῆς· καὶ μὲν δή, εἰ μὴ οὕτως εἶχεν, ἀθανάτους δηλαδὴ τὰς ψυχὰς εἶναι· χολῇ γ' ἂν τῶν βελτίστων ἑκάστου ψυχὴ μάλιστα ἠπείγετο πρὸς δόξαν ἀθανασίας ἀγήρων· τί δέ; πᾶς μὲν σοφώτατος ἀταλαιπώρῳ ψυχῇ τελευτᾷ τὸν βίον· ἀβελτερώτατος δέ, ταλαιπωροτάτῃ; ἆρ' οὐχὶ καὶ ὑμῖν δοκεῖ ὡς ἐκείνη μὲν ἡ ψυχὴ ἡ πλέον τι διορῶσα καὶ πορρωτέρω, εἰς ἀμείνω λήξειν ἑαυτὴν ἀπιοῦσαν ὁρώη· αὕτη δὲ ἧς τὸ ὄμμα ἀμβλύτερον, οὐδὲν ἔχοι ὁρᾶν; ἔγωγε οὖν ἐκφέρομαι σπουδῇ, τοῦ τοὺς ἡμετέρους πατέρας θεάσασθαι· οὓς στέργων τε καὶ θεραπεύων διατετέλεκα· οὐδ' ἄρα τούτους μόνον ἔχω εὑρεῖν, οὕσπερ ἔγνων ἐγώ, ἀλλὰ καὶ ὧν πέρι, ἤκουσα καὶ ἀνέγνων· καὶ αὐτὸς τυγχάνω συγγεγραφώς· οὗ δὴ προχωροῦντά με, οὐδεὶς ἂν οἶμαι εὐχερῶς ἀποτρέψειεν, οὐδ' ὥσπερ σφαῖραν αὐτικόψας ἀποσφαιρίσειε· κἄν τις θεῶν μοι δωρῆται ἐκ τῆς δὲ τῆς ἡλικίας, ἀνανηπιοῦσθαι καὶ πάλιν ἐν κοιτίδι βαβάζειν, σφόδρα ἂν παραιτοίμην, δολιχὸν οἷόν τινα ἐκ δραμών, ἐκ τοῦ τέρματος αὖ ἐπὶ τὴν βαλβῖδα μετακαλεῖ-

ὅ γε. τί ἀσύμφορον ἔχει ὁ βίος· τί δ' οὐ μᾶλλον ἐπίπονον. εἰ δὲ μή, καὶ ἐχέτω τι· ἀλλ' ἔχει δήπου καὶ εἴτε κόρον εἴτε μέτρον δεῖ καλεῖν. οὐ γάρ τοι φίλον ἐμοὶ ὀλοφύρεσθαι τὸν βίον. ὃ πολλοὶ δι' ἀπαιδευσίαν πολλάκις φαίνονται δεδρακότες. οὐδέ τίς με τοῦ ζῆσαι ἔχει μετάμελος. ἐπειδὴ οὕτως ἔζησα ὥστε μὴ μάτην οἴεσθαι γεγενῆσθαι. καὶ ἐκ τῆς ζωῆς ὡς ἐκ πανδοχείου καὶ οὐχ ὡς ἐξ οἴκου ἀναχωρῶ. διατριβῆς γὰρ καταγώγιον, ἀλλ' οὐ κατοικίαν ἡ φύσις ἡμῖν ἐδεδώκει. ὢ τοίνυν λαμπροτάτης ἡμέρας ἣ ἐγὼ παρὰ τὴν θείαν τῶν ψυχῶν ὁμήγυριν καὶ τὸν ὅμιλον ἄπειμι· ἥ γε ἐκ τῆς ἐνθάδε τύρβης καὶ τοῦ χλίδους ποτὲ ἀπαλλάξω. πορεύσομαι γάρ τοι οὐ μόνον παρ' ἄνδρας οὓς ἄρτι ἔφην, ἀλλὰ καὶ ὡς Κάτωνα τὸν ἐμόν. οὗ γ' ἀνὴρ βελτίων ἐγένετο οὐδὲ εἷς. οὐδεὶς διαφορώτερος τὴν εὐσέβειαν. οὗ τὸ μὲν σῶμα ἐμβέβληται ὑπ' ἐμοῦ τῇ πυρᾷ, δέον τοὐναντίον, ὑπ' ἐκείνου τὸ ἐμόν. ἡ ψυχὴ δέ, οὐκ ἐγκαταλιμπάνουσά με· ἀλλ' ὑποπαλιζομένη πως ὡς ἐκεῖνον οἴχεται ἀπιοῦσα τὸν χῶρον· οἷ, ἐμοὶ πορευτέα εἶναι ἐκεῖνος ἐγίνωσκεν· ἣν δὴ ἐγὼ συμφορὰν γενναίως πως ἔδοξα ἐνεγκεῖν· οὐχ ὡς φέρων ἀλύπως· ἀλλὰ παραμυθούμενος ἐμαυτὸν· ὡς μὴ μακράν τινα οἰόμενος τὴν καθ' ἡμᾶς διάζευξίν τε καὶ ἀποχώρησιν ἔσεσθαι· τούτοις ἐμοὶ ὦ Σκιπίων· τοῦτο γὰρ εἰωθέναι ἔφησθα θαυμάζειν μετὰ Λαιλίου· ἀνεπαχθὲς τὸ γῆρας ἐστί· καὶ οὐχ ὅπως τι χαλεπὸν· ἀλλὰ καὶ ἡδύ· ὥστε εἰ ταύτῃ που ἁμαρτάνω· ἣ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἀθανάτους οἴομαι εἶναι· ἀσμένως ἁμαρτάνω· οὐδέ τι μὰ Δί' αἱροῦμαι τὸ ἁμάρτημα· ὃ χαίρω δὴ ἁμαρτάνων τοῦτο, ἕως ἂν ζῶ ἐξαιρεθῆναι ἀπ' ἐμαυτοῦ· εἴγε μετὰ θάνατον ὥς τινες κολοβοὶ φιλόσοφοι οἴονται, οὐδενὸς ἐπαισθήσομαι ἔτι· δέος γὰρ οὐδὲν οὕτω μὴ τοῦ ἐμοῦ τούτου πλάνου οἱ τοιοῦτοι φιλόσοφοι ἀποθανόντες κατα-

γελῶσιν· ὥστ' εἰ μὴ καὶ ἀθάνατοι εἶναι μελλόμεν, ἀλλ' ὅμως ἀνθρώπῳ εὐκταῖον κατασβέννυσθαι ἐν οἰκείῳ καιρῷ· ἔχει γὰρ μέτρον ἡ φύσις ὥσπερ τῶν ἄλλων ἁπάντων· οὕτω τοι καὶ ζωῆς· γῆρας δὲ βίου ἐστὶ καθάπερ μύθου ἀπεργασία, ὃ δὴ τοὺς καμάτους φεύγειν χρεών. ἄλλως τε καὶ κόρου προσγενομένου· Ταῦτα περὶ γήρως εἶχον εἰπεῖν· εἰς ὃ δὴ καὶ ὑμᾶς γένοιτο ἀφικέσθαι· ἵνα περ ἐμοῦ ἀκηκόατε, συνθέντες ἐπαινέσαι πεῖραν εἰληφότες τοῦ πράγματος.

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ·

ΟΝΕΙΡΟΣ ΤΟΥ ΣΚΗΠΙΩΝΟΣ·

ἡ Νίκα περὶ τὴν ἀφρικὴν ἀφικόμην Ἀντιτίου μανλίου ὑπατεύοντος, ἐπὶ τὸ τέταρτον τάγμα, δήμαρχος ὡς ἴστε τῆς στρατιᾶς, οὐδέν μοι γέγονε προὔργου μᾶλλον, ἢ, Μασινίσσᾳ τῷ βασιλεῖ συνελθεῖν, τῆς ἡμετέρας οἰκίας ἐξ αἰτιῶν δικαίων φίλῳ μάλιστα πάντων τυγχάνοντι· πρὸς ὃν ἐλθόντα με, περιβαλὼν ὁ γέρων αὐτὸς οὗτος, ἐδάκρυσε· καὶ μεθ' ὅσον ἀναβλέψας εἰς οὐρανόν, χάριτάς σοι φησὶν ὕψιστε ἥλιε ἔχω, καὶ ὑμῖν τοῖς ἄλλοις θεοῖς, ὅτι πρὶν ἢ τοῦδε τοῦ βίου μεταστῆναι, ὁρῶ ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ βασιλείας καὶ τῶν οἰκημάτων τούτων, Παῦλον κορνήλιον τὸν Σκηπίωνα· οὗ αὐτὸς ἐγὼ τῷ ὀνόματι ἀναζωπυροῦμαι· οὕτως οὐκ ἔστιν ὅτε μου τῆς διανοίας ἀποκεχώρηκεν ἡ τοῦ ἀρίστου ἐκείνου καὶ πρᾳοτάτου ἀνδρὸς μνήμη· ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν ἐκεῖνον περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἐμὲ δὲ ἐκεῖνος περὶ τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἀνήρετο· πολλοὺς δὲ λόγους δεῦρο κἀκεῖσε κατ' ἐκείνην ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἡμέραν δεδαπανήκαμεν· μετὰ δὲ ταῦτα βασιλικῇ ὑποδεχθέντες παρασκευῇ, τὴν ὁμιλίαν πόρρω τῆς νυκτὸς προηγάγομεν· τοῦ γέροντος μηδὲν ὅτι περὶ τοῦ ἀφρικανοῦ τοῦ ἐμοῦ πάππου ἀνεξερεύνητον καταλιπόντος· ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκείνου, οὐ μόνον ἔργα, ἀλλὰ καὶ ῥήματα διαμνημονεύοντος· ἐκ δὲ δὴ τούτου, ὡς ἐπὶ κοίτην ἀπεχωρήσαμεν, ἐκ δὴ τῆς ῥοφῆς καὶ ὅτι δὴ πρὸς νύκτα πολλὴν διηγρύπνησα, βαθυτέρῳ τοῦ εἰωθότος ἐλήφθην ὕπνῳ· ἐνταῦθά μοι πέπεισμαι ἐξ ὧν ὡμιλήσαμεν· γίνε-

ται γὰρ πολλάκις τίκτειν τι τοιοῦτον τοὺς ἡμῶν διαλογισμούς
τε καὶ λόγους ἐν ὕπνοις, ὁποῖον περὶ Ὁμήρου Ἔννιος γρά-
φει· περὶ ὃν δὴ, συνεχέστατα ἀγρυπνῶν εἰώθει μελε-
τᾶν τε καὶ διαλέγεσθαι· ὁ Ἀφρικανὸς ἑαυτὸν ἐνεφά-
νισε, ταύτῃ τῇ μορφῇ, ἥ μοι ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ μᾶλ-
λον, ἢ ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου γνώριμος ἦν· ὃν αὐτὸς μὲν ἐπι-
γνοὺς, ἔφριξα· ὁ δὲ τῷ νοῒ φησὶ, πάρες Σκιπίων· καὶ δὴ
τὸ δέος ἀπόθου· καὶ ἅπερ σοι ἐρῶ, τῇ μνήμῃ παράθου. Ὁ-
ρᾷς ἐκείνην τὴν πόλιν ἥτις ὑπακούειν τοῖς ῥωμαίων πράγ-
μασι δι' ἐμοῦ καταναγκασθεῖσα τοὺς παλαιοὺς πολέμους
ἀνανεοῖ, καὶ οὐχ οἵα τε ἐστὶν ἡσυχάζειν; ἐδείκνυε δέ μοι τὴν
καρχηδόνα, ἐκ μετεώρου καὶ πλήρους ἄστρων καὶ αἰθρίου
καὶ λαμπροῦ τινὸς τόπου· πρὸς ἣν αὐτὸς πολεμήσων νῦν
ἥκεις, σχεδὸν στρατιώτης, ταύτην τῇ διετίᾳ ὕπατος ἀνα-
στρέψεις, καί σοι ἔσται τόδε τὸ ἐπώνυμον διὰ σαυτοῦ περιποιη-
θὲν, ὃ κατὰ κληρονομίαν ἐξ ἡμῶν κατιὸν ἔχεις. ἡνίκα
δ' ἂν ἐκ πολιορκήσῃς τὴν καρχηδόνα, θρίαμβον θήσεις·
καὶ τιμητὴς γενήσῃ· καὶ πρεσβευτὴς ἐπ' αἴγυπτον καὶ συ-
ρίαν ἀφίξῃ· καὶ ἀσίαν· καὶ τὴν ἑλλάδα· αἱρεθήσῃ τε αὖθις
ὕπατος, καὶ ἀποδημῶν· καὶ πόλεμον μέγιστον συγκροτή-
σεις· καὶ τὴν νουμαντίαν ἐκκόψεις· ἐπειδὰν δὲ δίφρῳ πρὸς
τὸ καπιτώλιον ἐνεχθῇς, προσκρούσεις τῇ πολιτείᾳ, ταῖς
τοῦ ἐγγόνου μου βουλαῖς ταραχθείσῃ, ἐνταῦθά σε ἀφρικα-
νὲ δεῖξαι δεήσῃ τῇ πατρίδι τὸ φῶς τοῦ, τε νόος σοι, καὶ
τῆς εὐβουλίας· Ἀλλὰ τὴν ἐκείνου τοῦ χρόνου ὀξυτάτην ὁρῶ
ὡσανεὶ μοιρῶν ὁδόν· καὶ γὰρ τῆς ἡλικίας σοι ἑπτάδι καὶ
ὀκτάκις τοῦ ἡλίου περιόδους καὶ ἐπανόδους ἀμειψάσης, δύο
δὲ οὗτοι ἀριθμοὶ, ὧν ἑκάτερος πλήρης ἐκ διαφόρου ἐστὶν αἰ-
τίας, περιόδῳ φυσικῇ, τὸ πεπρωμένον σοι τέλος συμ-
πράξουσιν· καὶ πρὸς σὲ μόνον καὶ τὸ σὸν ὄνομα ἡ πόλις

ἑαυτὴν ἐπιστρέψει· σὲ δὴ γερουσία· σὲ πάντες οἱ χρηστοί· σὲ οἱ ἑταῖροι· σὲ οἱ λατῖνοι περιβλέψονται· σὺ μόνος ἔσῃ, πρὸς ὃν ἡ τῆς πόλεως ἐρείδοιτο σωτηρία· καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, σὲ μόνον ἄρξαντα τὴν πολιτείαν καταστῆσαι δεήσῃ· ἂν τὰς ἀλιτηρίους τῶν ἔγγιστα τοῦ γένους ἐκφύγοις χεῖρας· Ἐν τούτοις ἀνακεκραγότος Λαιλίου καὶ οἰμωξάντων τῶν ἄλλων σφοδρότερον, ἠπίως προσμειδιῶν ὁ Σκιπίων, δέομαι φησὶ, μὴ τοῦτον τοῦ ὕπνου διαναστήσετε· ἀλλ' εἰρήνη ἔστω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά· Ἀλλ' ἵν' εὐθυμότερος ᾖς ἀφρικανὲ τῆς πολιτείας ἐπιμελεῖσθαι, οὕτως ἔχειν σε χρὴ καὶ πιστεύειν· Πᾶσι τοῖς τὴν πατρίδα φυλάξασι, βοηθήσασιν· αὐξήσασιν, ἀποδεδειγμένον τυγχάνει ἐν οὐρανῷ τόπον καὶ ὡρισμένον· ἔνθα περ οἱ μακάριοι ἀτελευτήτου αἰῶνος καταπολαύουσιν· οὐδὲν γάρ ἐστιν ὅπερ ἐκείνῳ τῷ ἄρχοντι θεῷ καὶ πάντα διοικοῦντι τὸν κόσμον ἀσμενέστερον γένοιτο, ἢ συνέδρια καὶ στῖφη ἀνδρῶν, νόμοις συναγελαζόμενα· ἃ πόλεις προσαγορεύονται· τούτων οἱ διοικηταί τε καὶ φύλακες, ἐνθένδε προελθόντες, δεῦρο ἐπανίασιν αὖθις· ἐνταῦθα δὲ ἐγὼ καὶ εἰ τὰ μάλιστα κατεπεπλήγμην, τοῦτο μὲν, τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ, τοῦτο δὲ ταῖς παρὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιβουλαῖς. ἠρόμην μέντοι, εἰ ἄρα αὐτός τε ζῇ, καὶ ὁ πατὴρ παῦλος, καὶ οἱ ἄλλοι οὓς ἡμεῖς ἀπεσβηκότας εἶναι οἰόμεθα· καὶ μάλα φησὶν οὗτοι ζῶσιν· ὧν τοῦ σώματος δεσμῶν ὡσανὲ δεσμοτηρίου ἐκπτάντες· ἡ δ' ὑμετέρα λεγομένη ζωὴ, θάνατός ἐστι. τί γὰρ μὴ βλέπεις ἐρχόμενον πρὸς σὲ Παῦλον τὸν πατέρα σαυτοῦ, ὃν αὐτίκα τε εἶδον καὶ πλῆθος δακρύων ἀνέδωκα, ὁ δέ με περιπλεξάμενος καὶ καταφιλῶν, κλαίειν ἐκώλυεν· ἐγὼ δ' ὡς τὰ πρῶτα τὸν θρῆνον πιέσας, τοῦ λέγειν ῥώμην ἀνέλαβον· δέομαι ἔφην πάτερ ἁγιώτα

τέ μοι καὶ ἄριστε, ἐπείπερ ἥδε ἐστὶν ἡ ζωὴ καθάπερ ἀκούω τοῦ ἀφρικανοῦ λέγοντος, τί ποτε διατρίβω ἐπὶ γῆς; καὶ μὴ δεῦρο πρὸς ὑμᾶς σπεύδω παραγενέσθαι, οὐχ οὕτως ἐστὶν ἦ δ' ὅς· εἰ μὴ γὰρ θεὸς οὗ νεώς ἐστι τόδε τὸ πᾶν ὃ βλέπεις, ταύτης σε τῆς τοῦ σώματος ἐλευθερώσει φρουρᾶς· δεῦρό σοι πάροδον ἀνοιχθῆναι, οὐχ οἷόν τε· οἱ γὰρ ἄνθρωποι τῷδε τῷ κόσμῳ γεγένηνται, οἱ τηροῦντες τὴν σφαῖραν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷδε τῷ ναῷ βλέπεις, ἣ γῆ προσαγορεύεται· καὶ τούτοις ὁ νοῦς δέδοται ἐξ ἐκείνων τῶν ἀϊδίων πυρῶν, ἅπερ ἄστρα καὶ ἀστέρες καλεῖται· οἳ περιφερεῖς καὶ σφαιρικοὶ καθεστῶτες, καὶ θείοις νόοις ὡς εἰπεῖν νοοθέντες, τοὺς οἰκείους κύκλους τε καὶ τὰς σφαίρας, θαυμαστῷ διεξίασι τάχει· ὅθεν σοι δῆτα πούπλιε καὶ τοῖς εὐσεβέσι πᾶσι, καθεκτέον ἐστὶ τὴν ψυχὴν, ἐν τῇ τοῦ σώματος φυλακῇ· καὶ μὴν δίχα προστάγματος τούτου παρ' οὗ ἡμῖν αὕτη δέδοται, ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς μεταστατέον· ὡς ἂν μὴ, τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἐσφραγισμένον ἐκ θεοῦ δῶρον, δόξητε πεφευγέναι· ἀλλ' οὕτως Σκηπίων ὥσπερ ὅδε σοι ὁ πάππος καὶ ὁ γεννησάμενός σε ἐγὼ, τὴν δικαιοσύνην τίμα· καὶ τὴν εὐσέβειαν· ἣ μεγάλη περί τε τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς καθ' αἷμα προσήκοντας οὖσα, μεγίστη περὶ τὴν πατρίδα καθίσταται· ἥδε κατὰ τὸν οὐρανὸν ἐστὶν ἡ ζωή· καὶ τοῦτο τὸ σύστημα, τῶν ἤδη βεβιωκότων· οἳ τοῦ σώματος ἀφειμένοι, ὃν βλέπεις οἰκοῦσι χῶρον ἐκεῖνον· ἦν δ' οὗτος, λαμπροτάτου λευκώματος, μεταξὺ τῶν σελαγούντων πυρῶν κύκλος· ὃν ὑμεῖς ὡς παρελάβετε παρὰ τῶν ἑλλήνων, κύκλον ὀνομάζετε γαλαξίαν· ἐξ οὗ κατανοοῦντι, πάντα θαυμαστά τ' ἄλλα καὶ λαμπρά μοι ἐδόκει· ἦσαν δ' οὗτοι ἀστέρες· οὓς οὐκ ἔστιν ὅτε ἐκ τοῦδε τοῦ τόπου ἐθεασάμεθα, καὶ ταῦτα τὰ μεγέθη οἷα πάντων εἶναι, οὐδέποτε ὑποπτεύσαμεν· ὧν ἥδε ἦν ἐλαχίστη·

ἥτις ἐσχάτη μὲν ἐξ οὐρανοῦ, ἐγγυτάτω δὲ τῆς γῆς, φωτὶ διέλαμπεν ἀλλοτρίῳ· τὸ δὲ τῶν ἀστέρων σφαίρωμα, τὸ τῆς γῆς μέγεθος εὐχερῶς ὑπερεῖχε· καὶ γὰρ αὕτη μοι ἡ γῆ οὕτω μικρὰ ἔδοξεν εἶναι, ὥς τε καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀρχῇ αἰσχύνεσθαι· δι' ἧς οἱονεί τινι στιγμῇ τῆς γῆς ἐφαπτόμεθα· ταύτην ἐπὶ μᾶλλον Σκοποῦντι μοι δέομαι, ἦ δ' ὅς, ὁ ἀφρικανός, μέχρι τίνος ὁ νοῦς ἐπὶ γῆς σοι προσέξεται; ἢ οὐχ ὁρᾷς εἰς τίνα ποτὲ ἱερὸν νεὼν ἐλήλυθας; Ἐννέα κύκλοις ἢ μᾶλλον σφαίραις τὰ πάντα συμπλέκεται· ὧν εἷς ὁ ἐξωτάτω ἐστὶν ὁ οὐράνιος, ὁ τοὺς λοιποὺς περιειληφὼς ἅπαντας· κορυφαῖος αὐτός θεὸς, συνέχων τε καὶ περιέχων τοὺς ἄλλους· ἐν ᾧπερ ἐκεῖνοι πεπήγασιν οἱ περιειλιττόμενοι τῶν ἀστέρων ἀΐδιοι δρόμοι· τούτῳ δ' ἑπτὰ σφαῖραι ὑπόκεινται, αἳ εἰς τοὐπίσω στρεφόμεναι, τὴν ἐναντίαν κινοῦνται τῷ οὐρανῷ κίνησιν· ὧν μίαν ἐκεῖνος ὁ ἀστὴρ κέκτηται, ὃν ἐπὶ γῆς κρόνον προσαγορεύουσιν· ἐντεῦθεν δὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, σωτήριον σέλας ἐκεῖνος, ὁ ζεὺς ὀνομάζεται· εἶτα δ' ὁ πυρόεις, καὶ φοβερὸς τοῖς ἐν γῇ, ὃν ἄρη φατὲ· μετὰ δ' ἐκεῖνον, τὴν μέσην σχεδὸν ἥλιος χώραν ἐπέχει, ἡγεμὼν καὶ ἄρχων· καὶ οἰκονόμος τῶν ἄλλων φωτῶν· νοῦς τοῦ κόσμου· καὶ εὐκρασία· τοσούτου μεγέθους ὤν, ὡς πάντα τῷ οἰκείῳ φωτὸς πληροῦν καὶ λαμπρύνειν· τούτῳ δ' ὥσπερ εἴ τινες ὀπαδοί, ἕτερος μὲν ὁ τῆς ἀφροδίτης ἕτερος δὲ τοῦ ἑρμοῦ δρόμος ἕπεται· ἐν τῇ ταπεινοτάτῃ δὲ σφαίρᾳ ἡ σελήνη στρέφεται ταῖς ἀκτῖσι τοῦ ἡλίου ἀναπτομένη· ἐπὶ δὲ τῆς γῆς, οὐδὲν ἐστὶν ὅ, τι μὴ θνητὸν καὶ ἐπίκηρον, πλὴν τῶν ψυχῶν· αἳ τῇ χάριτι τῶν θεῶν τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐδωρήθησαν γένει· τὰ δ' ὑπὲρ τὴν σελήνην, πάντα ἀΐδια· αὕτη γὰρ ἡ ἐννάτη καὶ μέση γῆ, οὔτε κινεῖται καὶ κατωτάτη ἐστὶ, καὶ πρὸς αὐτὴν φέρεται πάντα τῇ οἰκείᾳ ῥοπῇ τὰ βάρη· ταῦ-

τὸ ἐγὼ σὺν ἐκπλήξει σκοπῶν, ὡς ἐμαυτὸν ἐπανέλαβον·
τί τοῦτ' ἔφην τίς ὁ πληρῶν μοι τὰς ἀκοὰς, οὗτος ἡδὺς καὶ
τοσοῦτος ἦχος; οὗτος ἐκεῖνος εἶπεν, ὃς διαστήμασι περιττοῖς
συνημμένος· ὅμως μέντοι τῇ συμφώνῳ τῶν μερῶν
ἀναλογίᾳ διωρισμένοις, ὑπὸ τῆς ὠθήσεως καὶ κινήσεως
τῶν δὲ τῶν σφαιρῶν γίνεται· καὶ τὰ ὀξέα συγκιρνῶν τοῖς
βαρέσι, ποικίλους ὁμαλῶς τοὺς τόνους ἀποτελεῖ· οὐδὲ γὰρ
ἡσύχως αἱ τοσαῦται κινήσεις φέρεσθαι δύνανται· καὶ ἡ φύ
σις δὲ δίδωσιν, ὥστε τὰ ἄκρα ἐκ μὲν θατέρου μέρους βα
ρέως· ἐκ δὲ θατέρου, ὀξέως ἠχεῖν· δι' ἣν αἰτίαν ὁ κορυφαῖ
ος ἐκεῖνος καὶ ἀστροφόρος τοῦ οὐρανοῦ δρόμος, οὗ περ ἡ στρο
φὴ ὀξυτάτη, καὶ ὀξυτάτῳ κινεῖται ἤχῳ· βαρυτάτῳ δ' οὗτος
ὁ σεληναῖος καὶ κατώτατος· ἡ γῆ γὰρ ἐννάτη καὶ ἀκίνητος
μένουσα, ἐν ἕδρᾳ μιᾷ δι' αἰῶνος ἐστήρικται, κατειληφυῖα
τὸν μέσον τοῦ κόσμου τόπον· ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ὀκτὼ δρό-
μοι, ὧν διττὴ αὐτοῖς πρός ἐστι δύναμις, ἑπτὰ διωρισμένους
τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν· ὅς τις δῆτα ἀριθμὸς
σύνδεσμος ἄντικρυς τῶν ὄντων ἐστίν· ὅπερ οἱ πεπαιδευ-
μένοι τῶν ἀνθρώπων, νευραῖς μιμησάμενοι καὶ ᾠδαῖς ἠ
νέωξαν ἑαυτοῖς εἰς τὸν δεῦρο χῶρον ἐπάνοδον· ὥσπερ
ὅσοι ἕτεροι ταῖς φύσεσιν ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βιω
τῇ τὰ θεῖα ἐσπούδασαν· τούτου τοῦ ἤχου πληρωθέντα τὰ τῶν
ἀνθρώπων ὦτα, ἐκκεκώφηται· οὐδ' ἔστιν ἐν ἡμῖν ἀμβλυ-
τέρα τις αἴσθησις ἑτέρα· ὥσπερ καὶ τοῦ Νείλου παρὰ τοῖς λε
γομένοις καταδούποις ἐξ ὑψηλῶν ὀρῶν καταράττοντος, τὸ πα
ροικοῦν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔθνος, τῷ τοῦ ἤχου μεγέθει, τῆς αἰ
σθήσεως στέρεται· οὗτος δὲ τοσοῦτος ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου τοῦ παν
τὸς ἦχος, καὶ οὕτως ὀξυτάτης ῥύμης, ὡς μηδαμῶς τὰς τῶν ἀν
θρώπων ἀκοὰς χωρῆσαι τοῦτον δυνατῶς ἔχειν· καθὰ δὴ καὶ
τῷ ἡλίῳ ἀντοφθαλμεῖν ἀμηχάνως ἔχετε· καὶ τῶν ἀκτίνων

ἐκείνου τὸ ὑπέρμετρον ὀξυδερκὲς ἥττηται. ταῦτ' ἐγὼ θαυμάζων, μετέφερον μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ γῆς, αὖθις καὶ αὖθις. τότε τοίνυν ὁ ἀφρικανός· αἰσθάνομαι σοῦ φησὶ τὴν ἕδραν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἑστίαν καταμανθάνοντος. ἥτις εἴπερ σοὶ μικρὰ ὥσπερ δῆτα καὶ ἔστι, δοκεῖ, ταυτὶ τὰ οὐράνια δῆτα διὰ παντὸς ἔλπιζε. τῶν δ' ἀνθρωπίνων, ὑπερορατικῶς ἔχε. τίνος γὰρ σὺ τῆς εὐκλείας ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων φήμης, ἢ τίνος ἐπιβάσεως τυχεῖν δόξης δυνήσῃ. ὁρᾷς πάντως τὴν γῆν σποράδην καὶ στενοῖς οἰκουμένην χωρίοις; καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς οἱονεὶ στίγμασιν, ἔνθαπερ οἰκεῖται, μεγάλας ἐρημίας ἐμβεβλημένας· καὶ τούτους δὴ τοὺς τὴν γῆν οἰκοῦντας, οὐ μόνον ἀπ' ἀλλήλων οὕτως ἀπερρωγότας, ὡς μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἀφ' ἑτέρων μετοχετεύεσθαι πρὸς ἀλλήλους οἷόν τε εἶναι· ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν, πλαγίους· τοὺς δ' ἀντεστραμμένους· τοὺς δ' ἀντικειμένους ἡμῖν, ἱσταμένους· ἐξ ὧν προσδοκᾶν δόξαν ὡς ἀληθῶς, οὐδ' ἡντινοῦν ἔχετε. ὁρᾷς δὲ τὴν αὐτὴν οἱονεὶ, ταινιουμένην καὶ περιλαμβανομένην ζώναις τισίν· ὧν δύο μὲν τὸ μέγιστον ἀφεστώσας, καὶ ὑπ' αὐτοὺς τοὺς οὐρανοῦ πόλους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑποκειμένας· καὶ πεφρικυίας τοῖς πάγοις βλέπεις. τὴν μέσην δὲ καὶ μεγίστην ἐκείνην, τῇ θέρμῃ τοῦ ἡλίου ἐκκαιομένην· δύο δὲ εἰσὶν οἰκήσιμοι· ὧν, νοτία μὲν, ἣ δὲ ἐστὶν ἐφ' ἧς οἱ βαδίζοντες, ἐναντία ἡμῖν τὰ ἴχνη ἐρείδουσιν· οὐδὲν αὐτοῖς πρὸς τὸ ἡμέτερον γένος. αὕτη δὲ ἡ ἑτέρα ἡ τῷ βορρᾷ ὑποκειμένη, ἣν, νέμεσθε. καθ' ἣν ἄθρει πόσον τι στενῆς μερίδος ὑμῖν μέτεστι. πᾶσα γὰρ ἡ ὑφ' ὑμῶν οἰκουμένη γῆ, ἡ στενὴ μὲν κατὰ τὰς τῶν πόλων ἐπὶ κορυφάς· πλατυτέρα δὲ κατὰ τὰς πλευράς· μικρά τις νῆσος ἐστὶ περικλυζομένη τῇ θαλάττῃ ἐκείνῃ, ἣν ἀτλαντικήν. ἣν μεγάλην. ἥν, ὠκεανὸν ἐπὶ γῆς ὀνομάζετε· καὶ οὗτος μέντοι ὁ τε-

σοῦτου τυγχάνων ὀνόματος, ὁ πόσον βραχύς ἐστι βλέπεις. ἐκ δὴ τούτων αὐτῶν τῶν γνωρίμων καὶ οἰκουμένων τόπων ἆρα ἢ τὸ σὸν ἢ τῶν ἡμετέρων τινὸς ὄνομα, ἢ τὸν καύκασον τοῦτον ὃν ὁρᾷς ὑπερβῆναι δεδύνηται, ἢ τὸν γάγγην ἐκεῖνον διαπλεῦσαι· ἢ ἐν τοῖς ἐπιλοίποις τίς τῆς ἀνατολῆς· ἢ ἐν τοῖς τοῦ ἡλίου δυομένου ἐσχάτοις· ἢ τοῦ βορρᾶ· ἢ τοῦ νότου τοῖς μέρεσιν τὸ σὸν ἂν ἀκούσειεν ὄνομα; ὧν ἀφαιρουμένων, παντάπασι θεωρεῖς ἐν πόσῃ θεωρίᾳ ἡ ὑμετέρα δόξα ἑαυτὴν θέλει πλατύνειν. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ περὶ ὑμῶν λέγοντες, μέχρι πόσου δὴ λέξουσιν; ὁπότε καὶ εἰ τὰ μάλιστα προθυμοῖτο, ἡ τῶν μεθ' ὑμᾶς ἀνθρώπων γενεὰ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐπαίνους ὑμῶν ἑκάστου, πρὸς τῶν πατέρων παραλαμβάνοντες, τοῖς μεταγενεστέροις μεταδιδόναι. διὰ μέν τοι τοὺς κατακλυσμοὺς, καὶ τὰς ἐκπυρώσεις τῆς γῆς, ἃς συμβαίνειν καθ' ὡρισμένον χρόνον ἀνάγκη οὐ μόνον οὐκ ἀΐδιον, ἀλλ' οὐ μακρόβιον λαχεῖν δόξαν δυνάμεθα· τίς δὲ ὄνησις ἐκ τῶν ἐπιγενησομένων ἀνθρώπων, ἐναίτινα περὶ σοῦ λόγον, ὁπότε μηδεὶς ἐκ τῶν σοῦ προγενεστέρων γενήσεται. οἵπερ οὐκ ἐλάττους καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν κρείττους γεγόνασιν ἄνδρες· καὶ μάλιστα ὁπότε παρ' αὐτοῖς τούτοις ἀφ' ὧν θρυλλεῖσθαι τὸ ὑμέτερον ὄνομα δύναται, οὐδ' εἰς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ παρακολουθῆσαι μνήμη δυνατός ἐστι· οἱ γὰρ ἄνθρωποι, τῇ συνηθείᾳ, ἐνιαυτὸν, μόνον τὴν τοῦ ἡλίου· τοῦτο δέ ἐστιν ἑνὸς ἀστέρος ἀποκατάστασιν συμμετροῦσιν· ἀλλ' ἡνίκα ἂν πρὸς τὸ αὐτὸ, ὅθεν κατάπαξ ἐκινήθησαν, πάντες ἐπανέλθωσιν οἱ ἀστέρες, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ διάθεσιν μακροῖς διαστήμασιν ἐπανακομίσωσι, τότε ἐκεῖνος ἀληθῶς στρέφων, ἐνιαυτὸς ὀνομάζεσθαι δύναται· ἐν ᾧ μόνῳ, τολμῶ λέγειν, πολλοὶ ἀνθρώπων αἰῶνες ἂν περιέχοιντο· καὶ γὰρ ὡς ἔμπροσθεν

ἐκλιπεῖν ὁ ἥλιος πᾶσιν ἀνθρώποις ἔδοξε καὶ σβεσθῆναι
ἡνίκα ἡ Ῥωμύλου ψυχή, εἰς τοῦτον εἰσέδυ τὸν νεών· ὁ πηνί-
κα ἂν πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὸν αὐ-
τὸν καιρὸν ὁ αὐτὸς ἐκλείπῃ, τηνικαῦτα, καὶ τῶν ζωδίων
ἁπάντων καὶ τῶν ἀστέρων, πρὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐπανα-
δραμόντων· τέλειον τοῦτον ἐνιαυτὸν ἔχε· τούτου γε μὴν τοῦ
ἐνιαυτοῦ μήπω τὸ εἰκοστὸν μέρος ἐξεληλυθὸς ἴσθι· περὶ ἃ
φημὶ ὡς εἰ τὴν εἰς τουτονὶ τὸν χῶρον ἐπάνοδον ἀπελπί-
σῃς, ἐν ᾧ πάντα ἐστὶ τοῖς μεγάλοις ἀνδράσι καὶ ὑπερέ-
χουσι, πόσου ἂν τιμήσαιο ταύτην τὴν ἐξ ἀνθρώπων δό-
ξαν· ἣ μόλις πρὸς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ μέρος ὀλίγον δύναται
ἀφικέσθαι· τοιγαροῦν, ἢν εἰς τὸ ὕψος ἀφορᾶν ἐθελήσῃς, καὶ
ταυτησὶ τῆς λήξεως καὶ ἀϊδίου κατοικίας ἐπιλαβέσθαι,
μήτε σεαυτὸν τοῖς τοῦ δήμου θρύλλοις ἐκδῷς, μήτε ἐν
ἀνθρωπείοις ἐπάθλοις τὴν ἐλπίδα, τῶν σαυτοῦ θῇς πραγ-
μάτων· ταῖς γὰρ ἑαυτῆς ἡδοναῖς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν δεῖ
πρὸς τὴν ἀληθινήν σε τιμὴν ἀνελκύσαι· τί δὲ περὶ σοῦ
θρυλλήσειεν ἄν, αὐτοί γε ὄψονται, θρυλλήσουσι μέν τοι.
πᾶς γὰρ ὁ ἐκείνων λόγος καὶ στενοχωρίαις περιλαμβάνε-
ται ταύταις ἃς βλέπεις· καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε περί τινος ἀΐδι-
ος γέγονε· ἀλλὰ συγκαλύπτεται καὶ σβέννυται· ταῦτα οὖν
πάντος, ἐγὼ δὲ ἔφην ἀφρικανέ, εἰ τοῖς σπουδαίοις τῶν ἔργων
οἱονεί τις ὁδὸς τῆς πατρίδος πρὸς τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον
ἀναπέπταται· καί τοι τὰ μάλιστα ἐκ παίδων τοῖς ἴχνεσι
πορευθεὶς, τοῦ πατρός τε καὶ τοῖς σοῖς, καὶ τῆς ὑμῶν κοσμιότη-
τος, οὐκ οἶμαι γενόμενος ἐνδεής· νῦν μέν τοι βραβείου προ-
κειμένου τοσούτου, σπουδάσω πολλῷ γρηγορώτερον· κἀκεῖνος
ἔφη· σὺ δὲ καὶ σπούδαζε· καὶ οὕτως ἴσθι, σαυτὸν μὴ θνητὸν
ὄντα· ἀλλὰ τουτὶ τὸ σῶμα· οὐδὲ οὗτος εἶ σύ, ὃν ἤδη ἡ μορφὴ
ἐμφανίζει, ἀλλ' ὁ νοῦς ἑκάστου, οὗτος ἐστὶν ἕκαστος· ἀλλ' οὐχὶ τουτὶ

τὸ σχῆμα· ὃ δακτύλῳ δείκνυσθαι δύναται. θεὸν τοιγαροῦν ἴσθι σαυτὸν ὄντα, εἴγε θεός ἐστιν ὁ ζῶν· ὁ αἰσθανόμενος· ὁ μεμνημένος· ὁ προνοούμενος· ὁ διϊθύνων καὶ διεξάγων τοῦτο τὸ σῶμα, οὗ προκάθηται· ὥσπερ δῆτα καὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θεὸς διοικεῖ· καὶ ὃν τρόπον ὁ κόσμος ἐκ μέρους μέν τινος θνητός ἐστιν, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς αἰώνιος, τοῦτον καὶ τὸ φθαρτὸν σῶμα, ἡ ἀθάνατος κινεῖ ψυχή. τὸ γὰρ ἀεὶ κίνητον, ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, καὶ παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. μόνον δὲ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὔποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως· ἀρχὴ δὲ, ἀγένητον. ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη, πᾶν τὸ γιγνόμενον γίνεσθαι· αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός. εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν εἴη ἀρχή· ἐπειδὴ δὲ ἀγέννητόν ἐστι· καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη· ἀρχῆς γὰρ δὴ ἀπολωμένης, οὔτε αὐτή ποτε ἔκ του, οὔτε, ἄλλο ἐξ ἐκείνης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίνεσθαι. οὕτω δὴ κινήσεως μὲν ἀρχή, τὸ αὐτὸ, ἑαυτὸ κινοῦν· τοῦτο δὲ, οὔτ' ἀπόλλυσθαι, οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν· ἢ πάντα τε οὐρανὸν καὶ πᾶσαν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στῆναι. καὶ μήποτε αὖθις ἔχειν στῆναι· ὅθεν κινηθέντα γενήσεται· ἀθανάτου δὲ πεφασμένου τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων, οὐκ αἰσχυνεῖται· πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον· ᾧ δ' ἔνδοθεν αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ, ἔμψυχον· ὡς ταύτης οὔσης φύσεως ψυχῆς. εἰ δ' ἔστι τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο, τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν ἢ ψυχὴν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον.

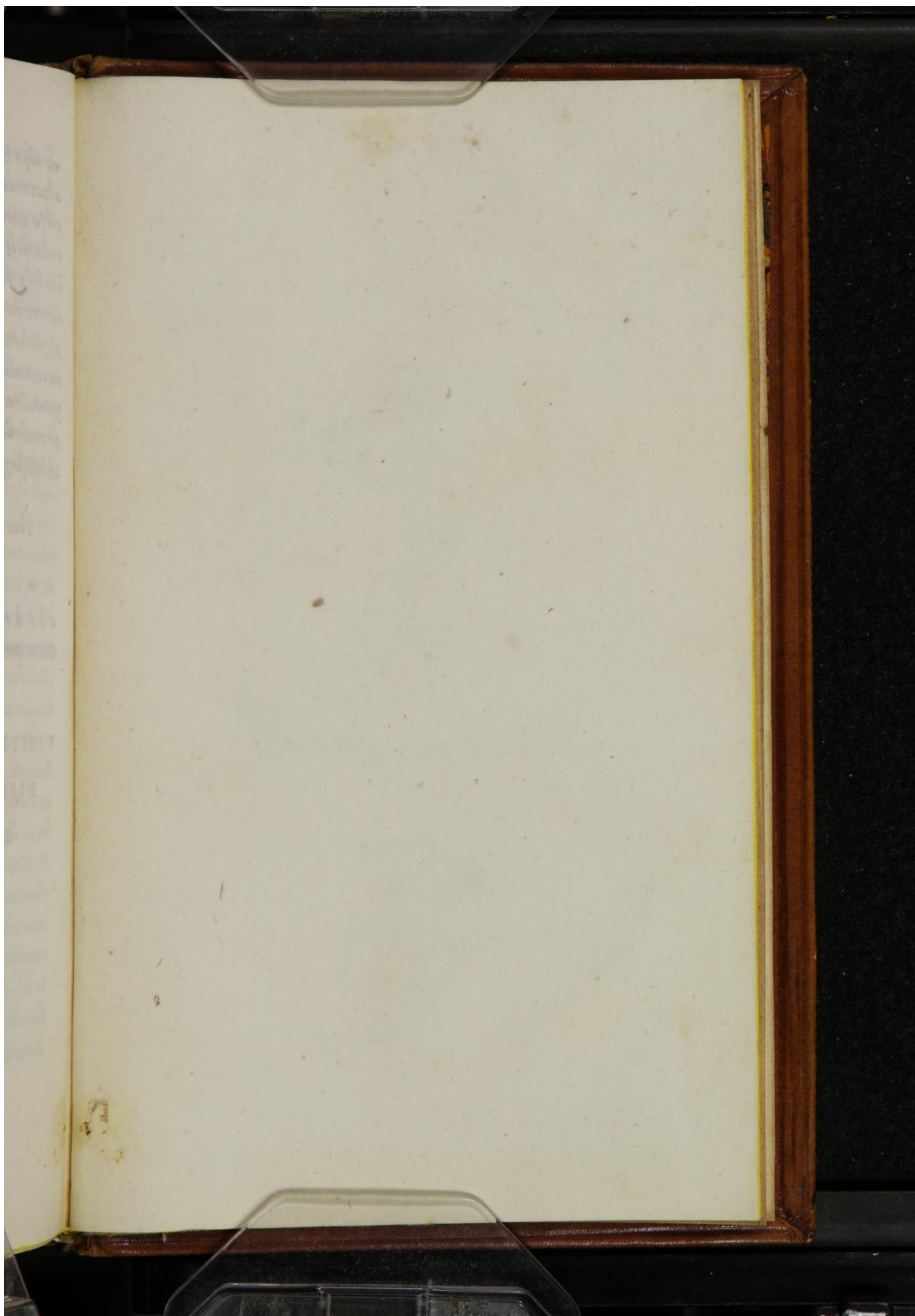
Ταύτην σὺ γύμναζε ἐν βελτίστοις πράγμασιν· εἰσὶ δ' αὗται φροντίδες ἄρισται αἱ περὶ σωτηρίας τῆς ἐνεγκαμένης· αἷς ἡ ψυχὴ κινουμένη τε καὶ γυμναζομένη, θᾶττον εἰς τὴν δε

τὴν λῆξιν καὶ τὸν ἑαυτῆς ἀναπτήσεται οἶκον· καὶ τοῦτο δ' ἂν κούφως ποιήσειεν, εἴπερ ἡνίκα ἂν ἐγκεκλεισμένη τῷ σώματι ἔξω προκύπτῃ, καὶ τὰ ἐκτὸς ὄντα καταvοοῦσα, πλεῖστον ὅσον ἑαυτὴν ἐξέλκοι τοῦ σώματος· αἱ γὰρ ψυχαὶ, τῶν ἑαυτοὺς ταῖς ἡδοναῖς ἐκδεδωκότων τοῦ σώματος, αἳ τούτων ἑαυτὰς οἱονεὶ τινὰς παρέδωκαν ὑπηρέτιδας, καὶ τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν ῥύμῃ, ταῖς ἡδυπαθείαις ὑπέκυψαν· καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, δίκαια κατεπάτησαν· ἐξελθοῦσαι τοῦ σώματος, περὶ τὴν γῆν αὐτὴν καλινδοῦνται· καὶ οὐδ' ὁτιοῦν πρὸς τουτονὶ τὸν χῶρον, ὅτι μὴ πολλοῖς αἰῶσι δίκας εἰσπραχθεῖσαι ἐπανακάμπτουσι· καὶ ὁ μὲν, ἀνεχώρισεν· ἐγὼ δὲ τοῦ ὕπνου εὐθὺς ἀπελύθην·

Τέλος τοῦ περὶ ὀνείρου τοῦ Σκιπίωνος·

a b c d e f g h i K l m n o p q r ſ t u
Omnes quaterni

VENETIIS IN AEDIBVS AL
DI, ET ANDREAE ASV
LANI SOCERI.
M. D. XVII.
MENSE
IVNI.

AL
DVS

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

